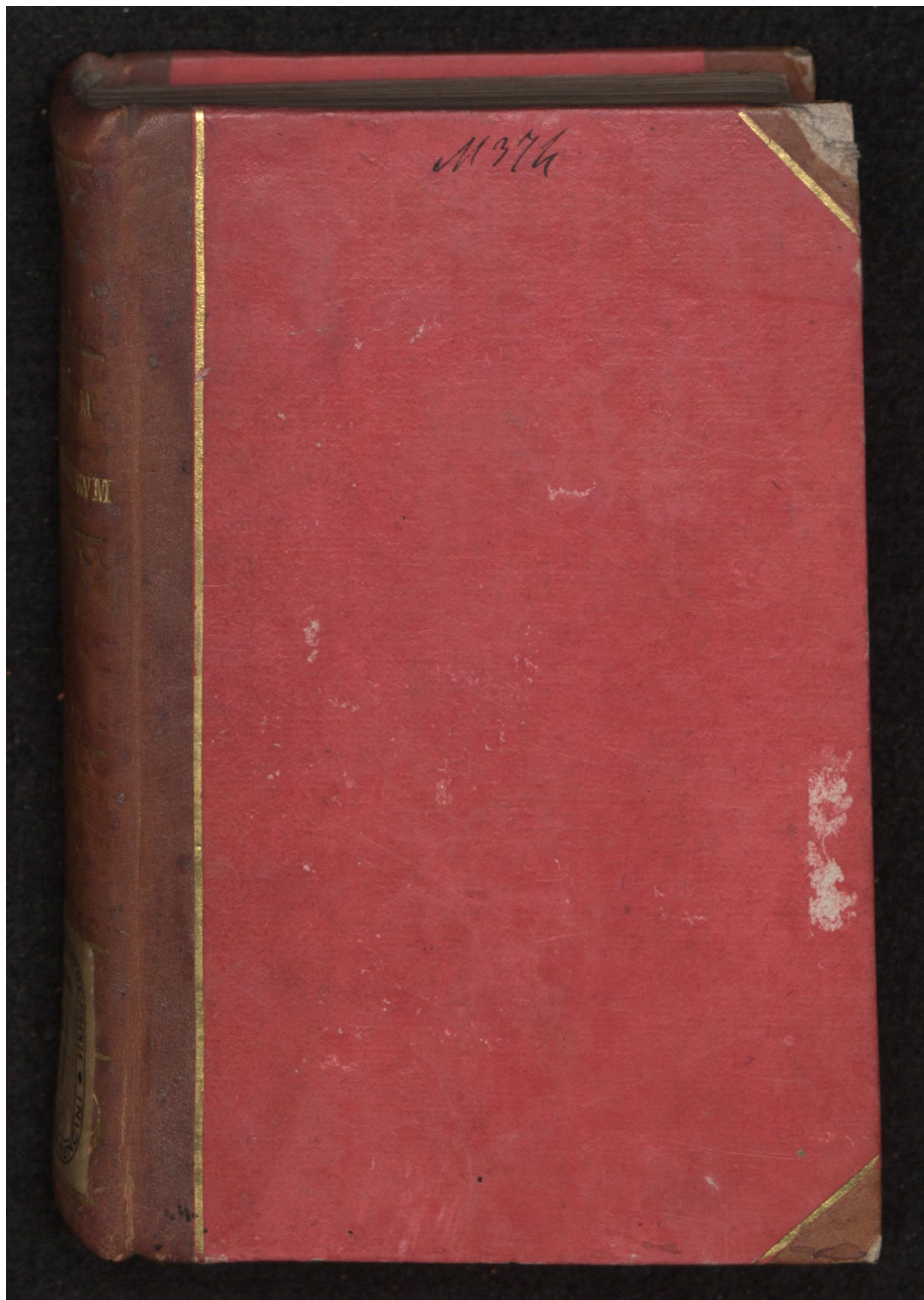
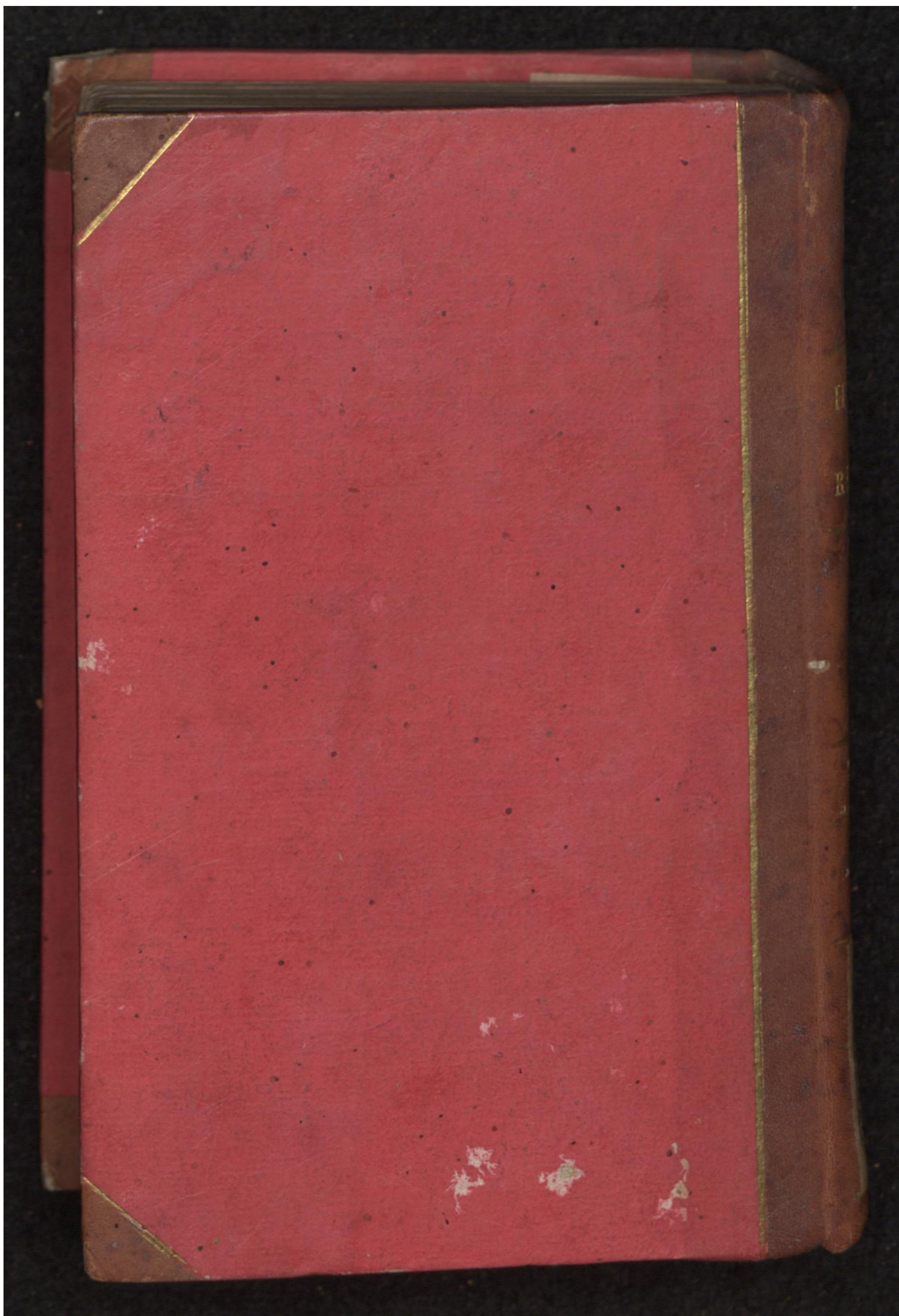
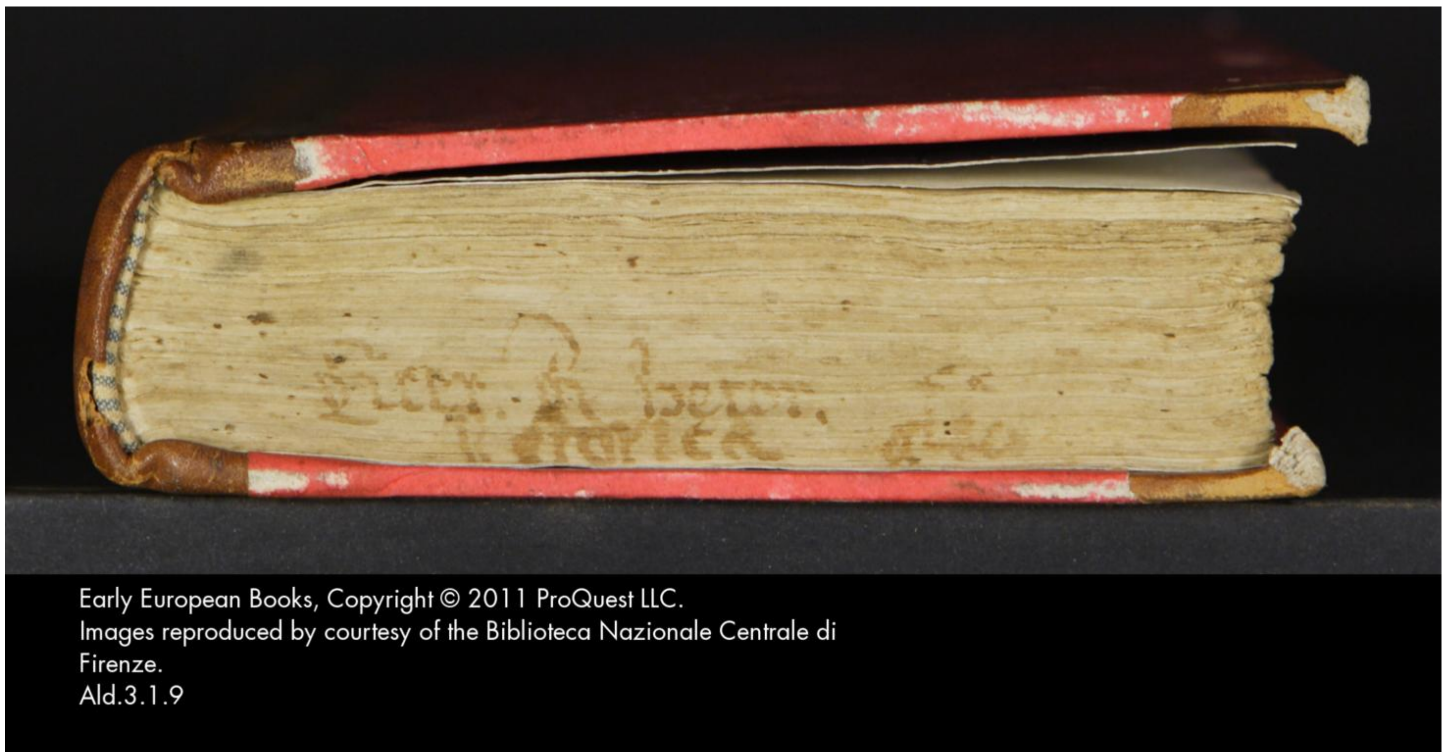
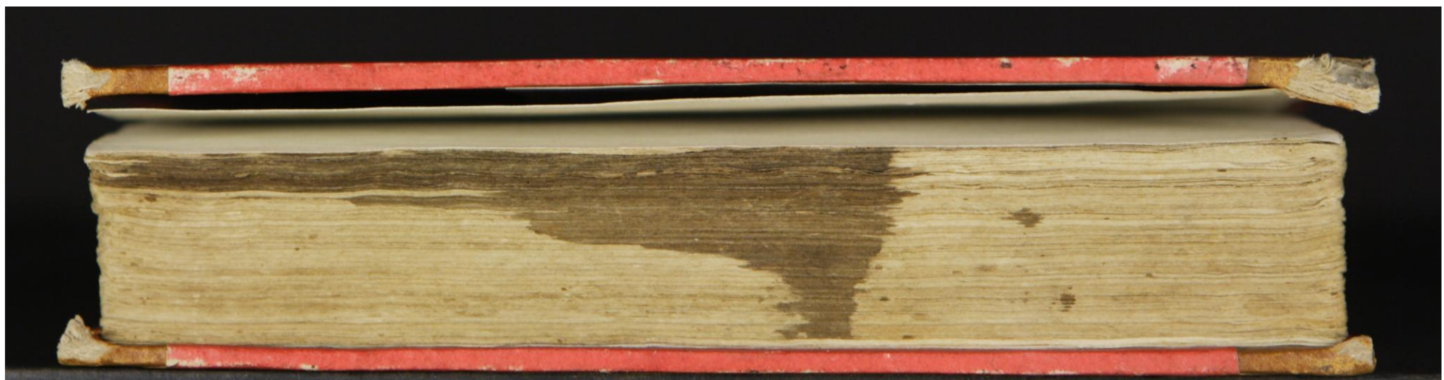

M374

HERENNIVM
RHETORICORVM
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
III
1
9

Ex Libris Joannis Nencini
1874

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBRI IIII. INCERTO AVCTORE.

CICERONIS

De inuentione } *libri* II.
Topica ad Trebatium,
Oratoriæ partitiones.

Cum annotationibus Dionysii Lambini, uiri doctiss. singulis tomis distinctis.

EX BIBLIOTHECA ALDINA.

VENETIIS, M. D. LXIX.

HIERONYMO CONTARENO,
PANDVLPHI FILIO,
HIERONYMVS TVR-
RISANVS S. D.

QVANQVAM omnes ferè uno ore consentiunt, Hieronyme ornatissime, maximam in natura uim inesse, omnesq́ ab ea fructus, in lucem suo tempore editos, pulchros, & bonos esse, ut in plantis, & ipsis animantibus contemplari licet: ita tamen ars æmula interdum cum natura uidetur concertare, ut se illi ferè adæquare uideatur. Arbores enim, quæ bono in solo conseruntur, diligenti cura, culturaque ita adiuuantur, ut fructus longè suauiores uberioresque artis ope, quàm naturæ ferant. Vim etiam hominibus utilissimam, in equo abditam à natura, ars ipsa elicuit. Eadem item hominum ratio est, in quibus propensiones quasdam ad recta studia, ad res honestas, atque ad uirtutes, uerum quasi sopitas, uariæ disciplinæ excitarunt. At ingenia quædam hominum interdum optima natura extiterunt, quæ nulla ferè doctrina exculta ad laudem & ad decus ipsa sua sponte properarunt. Si qui uero ad laudem & ingenio celeri incitati, & accurata educatione culti contenderunt, tu uero Hieronyme extitisti, qui, cum ad egregiam naturam accesserit studium acerrimum parentum in te educando, ad-

mirabilem animi & ingenii tui expectationem excitares, & pulchre sustineres. Eluxit iam tum primum in te admodum puero uerecundia, omnium uirtutum custos, quæ postea subsecutæ sunt. Deinde, ætate accedente, propensio ad litteras & honestas artes eximia: pietas in Deum: in maiores natu obseruantia singularis: in pares officium: in omnes humanitas. A` familia tua etiam exempla & decora speciosissima habuisti, quæ quosdam tibi stimulos iniecerunt ad omnem laudem amplectendam. Vt enim omittam Pandulphum parentem, belli artibus insignem, quis unquam satis potuit admirari Alexandrum illum patruum tuum, Venetæ classis singulari cum dignitate legatum declaratum? quem omnes nostræ ætatis classium Imperatores amici Christiani, & barbari hostes uel suspicerent, uel timerent? Fuit profecto propitio numine familia tua quasi seminarium clarorum uirorum, qui in bello, & pace omni laudum genere florerent. Maternum uero genus quæ ad ipsam uirtutem inuitamenta tibi non suppeditauit? unum, atque alterum reip. principem Barbadicum, duo clarissima lumina, & exempla optime administrandæ ciuitatis, Augustinum Barbadicum, auunculum tuum, quem præsentē intuemur senatorem optimum, ac sapientissimum; & Petrum episcopum Corcyræum, uita functum, eius fratrem, qui te suis præceptis moribusque rectissimis & sanctissimis instituit atque informauit. Iure igitur sta-

tui, cũ te merito tuo plurimi faciam, Rhetoricos M. Tullii Ciceronis libros, & Cornificii, uel alius quàm potuimus maxima diligentia impreſſos, cũ tui nominis inſcriptione diuulgare: cum, ſi mihi ſit quærendus adoleſcens clarus, ſis ipſe clariſſimus: ſi beneficus, optime de me meritus: ſi bonarum artium ſtudioſus, ſtudioſiſsimus, &, quod non parum attinere ad rem uidetur, miro in hũc ipſum auctorem ſtudio. Suſcepimus autem nos quoque auitum munus; & id renouare, quantum uires noſtræ ferent, contendemus, quod primus Aldus Senior, nunquam ſatis laudatus, atque in poſteritatem officioſiſsimus inſtituit, ut optimos quoſque libros, nulla uel laboris, uel ſumptus ratione habita, ederemus. Curabimus nos quidem, quantum in nobis erit, ut quod tanquam patrimonium gloriæ ſibi relictum accepit, & auxit Paullus Manutius, quem non ſolum mirifice diligo, ſed etiam maxime obſeruo, nos quoque pro uirili parte Andreæ aui, & Franciſci parentis nomini, & memoriæ conſulamus; ne quod Manutius, patruelis noſter, pie ſimul, ac ſumma cum laude fecit, nos turpiter atque ingrate neglexiſſe uideamur. Stimulauit ſanè nos ad hoc ipſum capeſſendum munus familiæ quoque noſtræ exiſtimatio: quòd non modo nos ſummo cum dolore, ſed omnes boni, & bonarum litterarum cupidi iam cognoſcerent, Aldinos libros, ſummis pridem uigiliis à Paullo Manutio emendatos, qui nunc Romæ Septennium iam uiuat,

& doctrinæ atque uirtutis suæ præmia uberrima percipiat, paulatim illo pristino nitore spoliatos, atque ita in peius delapsos esse, ut citra nominis Aldini iacturam ferri amplius nequaquam posse putarimus. Nunc igitur Rhetoricorum ad Herennium, incerto auctore, ac simul omnes qui sunt Ciceronis de arte dicendi libros, germanæ illi lectioni, ab ipsomet Paullo, non autem per uicarium, iterum atque iterum castigatæ, simillimos habebis. His adiunximus Dionysii Lambini Monstroliensis eruditissima scholia: quòd non inutilem fore existimauimus lectoribus lectionum uarietatem, & accessionem multorum uerborum, quibus ab eo doctissimo uiro solerter aucti, atque illustrati: quamuis aliter pleraque in Paulli Manutii codice legantur, qui quam plurima Ciceronis loca sanè obscura, atque deprauata eruditissimis, & elaboratissimis explicationibus ita correxit, atque illustrauit, ut nihil amplius desiderandum esse uideatur. Edemus post, Deo iuuante, cæteros omnes Ciceronis libros, & optimos quosque historicos, & poetas, quàm autem castigatos, & suæ pristinæ dignitati restitutos, alii iudicabunt. Vale.

M. TVLLII
CICERONIS GENVS, PATRIA, *ingenium, ſtudia, doctrina, mores, uita, facta.* Res *geſtæ, mors: omnia ferè ex ipſo* Cicerone *à* Dio-*nyſio* Lambino *col-lecta.*

Ad Carolum Maximilianum Valeſium, Franciæ Regem Chriſtianiſsimum.

INTEREA, Carole, dum tu Rex omnium Regum Chriſtianorum maximus ac potentiſs. Galliam tuam, ſuperiorum annorum malis conquaſſatam, paragras, ac perluſtras: ego eorum omnium, quos Lutetiæ bonas arteis, Græcaſq; litteras tuo nomine, tuiſq; auſpicijs profiteri uoluiſti, minimus, ac poſtremus, nulla opera ei docendi muneri, quo me fungi uoluiſti, detracta, M. Tullij Ciceronis oratorum Latinorum facile principis, eloquentiæq; Romanæ parentis libros in hac urbe iterum atque iterum relegi, & cum multis antiquis exemplaribus comparaui: atque ex eorum auctoritate locos innumerabiles in hoc grauiſſimo, diſertiſſimo, doctiſſimo, probatiſſimo denique ſcriptore deprauatos emendaui: ut, quemadmodum ſuperioribus annis duo poeta clariſſimi, M. Lucretius Carus, & Q. Horatius Flaccus meo labore, meâq; opera

emendatiores, quàm unquam antea, excusi in publicum prodierunt: ita nunc meo studio, meaq; diligentia præstantißimus Latinorum orator, si non omni ex parte in integrum restitutus, (quod uix quisquam mortalium præstare potest) at certe multo integrior, quàm post inuentam artem typographicam editus est, in hominum manus perueniret. Dicet aliquis: quid Regi, & reip. ex isto labore immenso redit? Multum: & plus fortasse, quàm non tu Carole, cui persuasum est litteras tibi & tuæ Galliæ summo esse ornamento, maximoq; ad bene beateq; uiuendum, et ad res bene gerendas adiumento, sed quisquam istorum, qui litteris, & litteratis hominibus inimici atque infesti sunt, credere, aut existimare poßit. Atque ut omittam singillatim litterarum Hebraicarum, seu Syriacarum, Græcarum, Latinarum, omniumq; ingenuarum artium utilitatem, pulchritudinem, iucunditatem tibi exponere ac prædicare: quod & alias fecimus, & alio fortasse loco dedita opera facturi sumus: uidetur hic locus ferre, atque adeo postulare, ut quantam tu, & nos tui ciues, ex M. Tullij Ciceronis lectione utilitatem percipere poßimus, quàm breuißime fieri poterit, ostendam. Prius autem quàm in hunc sermonem ingrediar, operæ pretium mihi facturus esse uideor, si de M. Tullij Ciceronis genere, patria, ingenio, studijs, doctrina, moribus, uita, factis, & rebus gestis, genere mortis quædam dicam.

Fuit igitur M. Tullius patria, Arpinas: gene-

re M. Tullij Ciceronis equitis Rom. filius, ingenio acerrimo, ac pene dicam diuino præditus, quemadmodum & omnes, qui de eo aliquid scripserunt, testantur, & ex eius scriptis intelligere licet. Cum autem puer ingenij magnitudine ita suis æqualibus præstaret, ut & alij pueri è ludo discendi redeuntes eum tanquam regem quendam, medium circumstantes, domum sæpe deducerent, & puerorum patres illius ingenij fama permoti, in ludum litterarum sæpe uentitarent, ut, quod fama, & auditione acceperant, oculis cernerent, & quasi manibus tangerent, tanto tamen discendi studio flagrauit non solum puer, uerum etiam grandior factus, & corroborata iam ætate, atque adeo quandiu uixit, ut non modo uoluptatibus omnibus, quibus à sperata ingenij & eloquentiæ gloria aut omnino intercludi, aut uel minimum retardari posset, bellum indiceret: uerum etiam naturaleis & necessarias cupiditates comprimeret & coerceret: omnibus corporis oblectationibus à doctrina alienis sibi interdiceret: ioca, conuiuia, sermonem etiam pæne omnium familiarium desereret, ut animo libero ac soluto studia doctrinæ & eloquentiæ colere posset. Atque ut primum è pueris excessit, & ijs artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, ijsq; quas qui didicerunt, eruditi appellantur, institutus atque expolitus est: cum omneis disciplinas, omneisq; arteis libero homine dignas amplexatus est, tum has duas in primis, artem dicendi, & poeticam, quibus se penitus daret, celeriter arripuit, ac diligenter tenuit: poeticam, quoniam ad eam natura ferebatur: artem di-

cendi, quia & hanc sibi uiam ad gloriam, cuius erat auidißimus, maxime patere intelligebat, & ad hoc studium à parentibus, propinquis, atque amicis potissimum uocabatur. Itaque etiamnum puer poema edidit, Glaucum Marinum nomine: quod ad multa sæcula saluum permansit. adultus autem, & firmata iam ætate, multa alia poemata scripsit: quæ tum ualde probata sunt, quæq; (si etiam nunc extarent) ut ex eorum reliquijs & fragmentis conijcere licet, magnopere probarentur: Phænomena, Prognostica, Alcyones, Limona, Marium, De consulatu suo lib. 3. de suis temporibus lib. 1. Iocularem libellum. Verum cum eum, ut dixi, cupiditas gloriæ ad artem dicendi, studiumq; eloquentiæ ab omni ferè alia cogitatione, curáq; traduceret, earum artium maxime, sine quibus eloquentia constare, ægréq; suos fines tueri potest, studio flagrantißimo tenebatur. Itaque cum aßidue scriberet, legeret, commentaretur, præstantißimos suæ ætatis oratores quotidie audiret, oratorijs exercitationibus contentus non erat, sed Q. Mucium scæuulam P. filium, quia se ille ad docendum non dabat, de iure consulebat, atque ita ius ciuile ab eo discebat: eodemq; tempore cum princeps Academiæ Philo cum Atheniensium optimatibus bello Mithridatico domo profugisset, Romamq; uenisset, totum se ei tradidit, admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus: in quo hoc etiam commorabatur attentius, quòd, etsi rerum ipsarum uarietas, & magnitudo summa eum delectatione retinebat, sublata iam esse in perpetuum ratio iudiciorum uidebatur, non paucis oratoribus crudelis-

ſime interfectis. Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romæ operam dedit, & ſummo cauſarum actori, & magiſtro Triennio proximo, quod fuit ſine armis, cum pauci omnino oratores in urbe eſſent reliqui, quos ſibi audiendos eſſe exſtimaret, nocteis, & dies in omnium doctrinarum meditatione uerſabatur. Vixit cum Diodoto ſtoico: quin ille apud Ciceronem habitauit, & eius domi eſt mortuus: à quo cum in alijs rebus, tum ſtudioſiſſime in dialectica exercebatur: quæ quaſi contracta, & aſtricta eloquentia putanda eſt. Huic igitur doctori, & eius artibus multis ac uarijs, ita tamen erat deditus, ut ab exercitationibus oratorijs nullus ei dies uacuus eſſet. Commentabatur declamitans ſæpe cum M. Piſone, cum Q. Pompeio, aut cum aliquo alio quotidie: idq; faciebat ſæpe etiam Latinè, ſed Græcè ſæpius, uel quòd Græca oratio (ut ipſe ait) plura ornamenta ſuppeditans conſuetudinem ſimiliter Latine dicendi afferebat: uel quòd à Græcis ſummis doctoribus, niſi Græce diceret, neque corrigi poſſet, neque doceri. Recuperata tandem per Syllam rep. tum primum ad cauſas & priuatas, & publicas, adire cœpit, non ut in foro diſceret, quod M. Craſſus, & multi alij fecerant, ſed ut, quantum efficere potuiſſet, doctus in forum ueniret. Eodem tempore iterum Moloni operam dedit. Itaque prima cauſa publica pro Sexto Roſcio ab eo dicta tantum commendationis habuit, ut nulla grauior aut maior eſſet, quæ non patrocinio eius digna uideretur. ſed cum in ea cauſa ſuſcipienda et peroranda Chryſogonum, Syllæ libertum gratioſiſſimum acriter & aſpere perſtrinxiſſet,

Syllæq; uoluntatem iccirco offendisset, partim quòd Syllæ potentiam pertimesceret, partim quòd erat ea corporis gracilitate, & infirmitate, ita procero & tenui collo, eo denique habitu, eáq; corporis figura, ut non procul abesset à uitæ periculo, si labor & magna laterum contentio accederet: hortantibus amicis, ut causas agere desisteret, cum sibi quod uis potius periculum adeundum, quàm à sperata dicendi gloria discèdendum putaret: in Asiam profectus est sperans se remißione & moderatione uocis, commutatóq; genere dicendi & periculum uitare posse, & temperatius dicere. Cum igitur uenisset Athenas sex menseis cum Antiocho ueteris Academiæ nobilißimo, & prudentisimo philosopho fuit, studiumq; philosophiæ nunquam intermissum, à primáq; adolescentia cultum, & semper auctum, hoc rursus summo auctore ac doctore renouauit. Eodem tempore ibidem apud Demetrium Syrum, ueterem & non ignobilem dicendi magistrum, studiose exerceri solebat. Post ab eo tota Asia peragrata est cum summis oratoribus: quibuscum exercebatur ipsis lubentibus: quorum princeps erat Menippus Strotonicensis, totius Asiæ temporibus illis disertissimus. Asiduisime cum eo fuit Dionysius Magnes. Erat etiam Aschylus Cnidius, Zenocles Adramitenus, qui tum in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus Rhodum uenit, séq; ad eundem, quem Romæ audiuerat, Molonem applicauit, cum auctorem in ueris causis, scriptorémq; præstantem, tum in notandis animaduertendisq; uitijs, & instituendo, docendóq; prudentisimum. Is dedit ope-

ram, ut Ciceronem nimis redundantem, & iuuenili quadam dicendi impunitate & licentia superfluentem, coerceret. Ita recepit se Romam biennio post non modo exercitatior, sed propè mutatus. nam & contentio nimia uocis resederat, & quasi deferbuerat oratio, lateribus uires, & corpori mediocris habitus accesserat. Duo tum excellebant oratores, qui eum imitandi cupiditate incitarent, Cotta, & Hortensius: quorum alter remissus & lenis, & proprijs uerbis comprehendens solute & facile sententiam: alter ornatus, acer, & uerborum actionisq; genere commotior. unum igitur annum cum rediisset ex Asia, causas nobileis egit, cum quæsturam ipse, Consulatum Cotta, ædilitatem peteret Hortensius. Interim eum quæstorem Siciliensis excepit annus: Cotta ex Consulatu profectus est in Galliam: Hortensius princeps in foro & erat & habebatur. Cum anno post è Sicilia se recepisset, uidebatur iam illud in eo, quicquid esset, esse perfectum, & habere maturitatem quandam suam. Cum igitur esset in plurimis causis, & in principibus patronis quinquennium ferè uersatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen uenit designatus ædilis cum designato Consule Hortensio: qui post Consulatum fortasse quòd uideret, ex consularibus neminem esse secum comparandum: negligeret autem eos, qui consules non fuissent, summum illud suum studium remisit, quo à puero fuerat incensus: atque in omnium rerum abundantia uoluit beatius, aut certe remissius, uiuere. Ita primus, & secundus, & tertius annus multum detraxit quasi de picturæ ueteris colore. Longius autem proce

dens, & cum in cæteris eloquentiæ partibus, tum maxime in celeritate, & continuatione uerborum adhærescens, sui dissimilior quotidie uidebatur. Cicero autem non desistebat cum omni genere exercitationis, tum maxime stilo suum illud quod erat, augere, quantumcumque erat. Atque in hoc spatio, & in his post ædilitatem annis, prætor & primus, & incredibili populi uoluntate factus est. Nam cum propter assiduitatem in causis, & industriam, tum propter exquisitius, & minime uulgare orationis genus animos hominum ad se dicendi nouitate conuerterat, neque id mirum. Nam accuratius, quàm uulgus hominum, studuisse litteris uidebatur: quibus fons perfectæ eloquentiæ continetur. Philosophiam matrem omnium benefactorum, beneq; dictorum, complexus erat: ius ciuile didicerat, rem ad priuatas causas, & ad oratoris prudentiam maxime necessariam: memoriam rerum Romanarum tenebat: ex qua, si quando opus esset, ab inferis locupletissimos testeis excitabat: sciebat breuiter, argutéq; incluso aduersario laxare iudicum animos, atque à seueritate paullisper ad hilaritatem, risumq; traducere: poterat rem dilatare uerbis, atque à propria ac definita disputatione hominis ac temporis, ad communem quæstionem uniuersi generis orationem transferre. Itaque cum iam propè euanuisset Hortensius, & Cicero anno suo, sexto autem post illum consulem Consul factus esset: reuocare se ille ad industriam cœpit, ne cum Cicero par honore esset, aliqua re superior uideretur. sic duodecim post Ciceronis consulatum annos in maximis causis uterque coniunctissime uersatus est. Cum autem

initio non minus quàm Demosthenem ferunt, actionis uitio laboraret, dicitur Aesopi & Roscij, quorum alter tragædus, alter comædus erat gestus studiose obseruasse, & hoc pacto actionis deformitatem correxisse. Atque hæc quidem de eius studio. Nunc de uita & moribus, & rebus gestis pauca dicenda sunt.

Hoc igitur in M. Tullio singulari laude, maximaq; admiratione dignum est, numquam eum eloquentia sua ad pernitiem cuiusquam innocentis abusum esse: sed contra semper eam ad salutem bonorum iniuria oppressorum, & circumuentorum contulisse. Qu. Verrem, hominem improbissimum, furacissimum, auarißimum, libidinosißimum, nequißimum, expilatorem Asiæ, depeculatorem ærarij, euersorem prouinciæ Siciliæ, non sua sponte, sed Siculorum rogatu, & officio adductus, in iudicium uocauit: eumq; non tam dicendi facultate, & eloquentia, quàm testimonijs optimorum uirorum, & tabulis publicis, ac priuatis perculit. Cum P. Clodio, homine impuro, scelerato, atque impio: qui in ueste muliebri deprehensus erat in domo Cæsaris, cum à uirginibus Vestalib. & matronis Rom. pro populo Rom. sacra fierent; qui non pluris fecerat bonam deam, quàm treis sorores, gesßit inimicitias: quæ ei magno constiterunt. Ab eo enim ciuis optime de rep. meritus, è ciuitate indignissime eiectus est. L. Catilinam cædem optimi cuiusque, interitum ciuitatis, incendium urbis, pestem patriæ molientem, uoce atque auctoritate consulari perterruit, atque exire ex urbe iußit. Magistratus & honores omneis ei populus Ro. non modo sine repulsa, sed etiam omnibus om-

nium ordinum suffragijs detulit. Tantam autem ille in omnibus magistratibus gerendis integritatem, castitatem, fidem, diligentiam, innocentiam adhibuit, ut non crimini modo, sed ne suspicioni quidem locum reliquerit. Quæstura Siciliensis omnium superiorum fuit & gratissima & clarißima. In ea maximum frumenti numerum in summa annonæ caritate Romam misit: negotiatoribus comis, mercatoribus iustus, municipibus liberalis, socijs abstinens, omnibus in omni officio diligentißimus fuit uisus. Functus est præterea magnificentißimo munere ædilitatis: quamquam quodam loco ait ipse sibi licere cum L: Philippo, C. Curione, C. Cotta gloriari, se sine magno munere omnia adeptum esse, quæ habentur in ciuitate amplißima, quoniam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adeptus est, id'q; suo anno, quod contigit illorum, qui supra nominati sunt, nemini, exiguus sumtus ædilitatis eius fuit. Prætor primus, ut paullo ante dixi, cunctis suffragijs renuntiatus est: quo in magistratu cum ei quæstio de pecunijs repetundis obtigisset, castissime atque integerrime eo munere functus est. Itaque narrant quidam, Licinium Macrum, hominem cum per se potentem, tum Crassi opibus & amicitia florentem, cum apud eum de pecunijs repetundis accusatus esset, & sua, & potentissimorum uirorum gratia fretum, studio'q; & factione hominum nobiliũ confisum, domum se è iudicio nondum pronuntiata sententia, quasi absolutum, contulisse, inde'q; mutata ueste, & tonso capite, ut omni crimine, iudicio'q; liberatum, iterum in forum uenisse. Sed cum Crassus ei è li

mine

mine pedem efferenti obuiã factus esset, tristissimumq́; iudicij euentum ei nuntians, dixisset eum omnibus sententijs damnatum esse: regressum illum in febrim incidisse, ac decubuisse, neque ex morbo conualuisse. Quæ res perhonorifica, & perquàm gloriosa Ciceroni fuit, quasi eo diligenter & seuere iudicium illud exercente, plus apud eum uerum crimen, & leges, quam gratia & potentia ut ualuerint. Ferunt, etiam illud, Cum Vatinius, homo acerbus, sæuus immitisq́; natura, & aduersus magistratus in causis agendis asper, impudens, & contumax: cuius ad animi uitium ac turpitudinem accedebat etiam corporis deformitas ex strumis plurimis ac fœdissimis, quibus ceruices habebat oppletas, ac refertas, contracta: cum is igitur à Cicerone prætore quiddam iniquius postularet, neque id ab eo impetraret, sed ille diu deliberaret, tempusq́; differret: dixisset autem Vatinius, se, si prætor sederet, Cicerone, aut quouis alio idem postulante, de ea re non ita dubitaturum, neque deliberaturum: respondisse Ciceronem, At ego, Vatini, tantas, quantas tu, ceruices non habeo. Consulem priorem cunctis suffragijs omnes ordines, uniuersa ciuitas non prius tabella, quàm uoce, declarauit. Gessit autem in suo consulatu cum multa alia præclara, reiq́; publicæ salutaria, & summa laude dignissima, tum kalendis Ianuarijs senatum & bonos omneis legis Agrariæ, maximarumq́; largitionum metu liberauit, atque agrum Campanum, ut ait ipse quodam loco, si diuidi non oportuit, conseruauit: si oportuit, melioribus auctoribus reseruauit. In C. Rabirio perduellio-

nis reo XL. annis ante se consulem interpositam senatus auctoritatem, sustinuit contra inuidiam, atque defendit: quosdam adolescenteis, bonos quidem & forteis, sed usos ea conditione fortunæ, ut, si essent magistratus adepti, reip. statum conuulsuri uiderentur, suis inimicitijs, nulla senatus mala gratia, comitiorum ratione priuauit: C. Antonium collegam, cupidum prouinciæ, multa in rep. molientem, patientia & obsequio suo mitigauit: prouinciam Galliam senatus auctoritate, exercitu, pecunia instructam atque ornatam non solum cum C. Antonio communicauit, uerum etiam (quòd ita reip. tempora ferre existimabat) in contione, reclamante populo Ro. deposuit. L. Catilinam, quem supra commemoraui, hominem audacissimum, ac sceleratißimum egredi ex urbe iußit, ut à quo legibus tutus esse populus Ro. non poterat, ab eo mœnibus tutus esse posset: ille denique tela intenta iugulis ciuitatis, de coniuratorum nefarijs manibus exextorsit: ille faceis iam accensas ad urbis incendium, comprehendit, atque exstinxit: quibus eum nominibus Q. Catulus princeps senatus, & auctor consilij publici frequentißimo senatu patrem patriæ nominauit: eidem uir clarissimus L. Gellius senatu audiente ciuicam coronam deberi dixit: eidem senatus, quod antea togato nemini, non, ut multis, reip. bene gestæ, sed, ut nulli, conseruatæ reip. testimonium dedit, & singulari genere supplicationis deorum immortalium templa patefecit: idem, cum in concione abiens magistratu dicere à tribuno pl. pxohiberetur quæ constituerat, sine ulla dubitatione iurauit remp. & urbem sua unius

opera esse saluam: eidem pop. Ro. uniuersus illa in concione non unius diei gratulationem, sed æternitatem quandam, immortalitatemq; donauit, cum eius iusiurandum tale, atque tantum iuratus ipse una uoce, & consensu approbauit. Quo tempore is eius domum fuit è foro reditus, ut nemo, nisi qui cum eo esset, ciuium esse in numero uideretur. Atque ita est ab eo consulatus peractus, ut nihil sine consilio senatus, nihil non approbante populo Ro. egerit: ut semper in Rostris curiam, in senatu populum defenderit, ut multitudinem cũ principibus, equestrem ordinẽ cum senatu coniunxerit. Declaratum est anno consequente in Cicerone, quod & multi alij uiri boni, beneq; de rep. meriti senserunt, atque experti sunt, plus sæpe in rep. posse uel tempora, uel fortunam, uel etiam improborum, audaciam, uel populi leuitatem, & inconstantiam, quàm uirtutem & innocentiam, & beneficij accepti memoriam M. Tullus Cicero, ille ipse, qui ciuitatem ex interitu, urbem ex incendio & flamma, Italiam ex uastitate eripuerat, P. Clodio contionibus turbulentis multitudinem imperitam & populi fecem, & seruitia concitante, Pompeio uel conniuente, uel tacente, uel etiam metuente: Cæsare cum exercitu ad portas sedente, & tribuni pl. turbulentissimi furorem aduuante: Crasso aperte ciuem optimum oppugnante, & homini sceleratissimo suffragante, ac fauente: duobus non consulibus, sed prouinciarum mercatoribus, inspectantibus, Gabinio, & Pisone, quorum alter unguentis perpetuo oblitus calamistrata coma, uino, ganeis, lenocinijs, stupris, adulterijs, confectus nemi-

nem fefellit; (nemo enim clauum imperij tenere, gubernacula reip. tractare in maximo cursu, maximisq́; fluctibus reip. posse arbitrabatur hominem saltatorem, unguentis delibutum, emersum subito ex diuturnis tenebris lustrorum, & stuprorum:) alter Ciceronis affinis amplissimo loco natus multos in omneis parteis fefellit: nam & quia erat opinioni hominum nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, commendatus, (ualet enim apud omneis clarorum uirorum etiam mortuorum memoria) & quia tristem semper, taciturnum, subhorridum, atque incultum uidebant, & quia erat eo cognomine, ut ingenerata ei familiæ frugalitas uideretur, ei fauebant, eum gaudebant consulem reip. quem Gabinio opponerent, contigisse: eum denique ad integritatem maiorum suorum spe sua uocabant: sed cum eius animi uitia, & flagitia parietibus tegerentur: (quæ obstructio diuturna esse non potest) improbitatem ac nequitiam eius auctoritas, ac potestas declararunt. His igitur duobus consulibus partim conniuentibus, ac dissimulantibus: partim aperte ei aduersantibus, M. Tullius è patria, quam conseruarat, à Clodio eiectus est. Qua in re singularis eius in remp. amor, & patriæ caritas apparuit. Nam cum arma in templum Castoris palàm comportarentur, gradus eiusdem templi tollerentur, armati homines forum & contiones tenerent, cædes, lapidationesq́; quotidie in urbe fierent, repudiaretur à Consulibus senatus auctoritas, equester ordo, reus à Consulibus citaretur: unus Clodius omnium rerum potestatem armis & latrociniis possideret: cum senatus & uiginti amplius

hominum millia pro eo præsente uestem mutaßent, consulesq́; senatum ac populum Ro. lugere uetuissent, atque ad pristinum uestitum redire iußissent: cum denique hæc esset ei proposita condicio, ut aut tribuno plebis equitum Rom. & bonæ partis populi præsidio fretus resisteret ac repugnaret, aut cederet: cumq́; in altero spes esset maturi reditus: in altero uero uel fortiter pugnando cadendum, uel summo cum bonorum omnium periculo, atque adeo exitio uincendum esset: pestem omnibus bonis impendentem eorum conseruandorum causa maluit unus suscipere ac subire, distrahiq́; à complexu suorum, quàm proposito tot ciuium interitu dimicare. Fuit igitur hoc summi eius in patriam amoris signum certissimum, atque illustrissimum, quòd, cum ab ea abesse sine maximo dolore non posset, hunc perpeti, quàm illam labefactari, atque interire uidere maluit. Narrant boni & locupletes auctores cum uento restante ex alto Dyrrachium, unde soluerat, reiectus esset, cumq́; è naui esset exiturus, ingentem terræ motum & latum maris discidium extitisse: unde coniecerunt haruspices non longum eius exsulium fore. mutationis enim hæc esse signa. Quorum diuinationem exitus comprobauit. Menses enim duntaxat circiter XVI. afuit. Dicitur autem hanc calamitatem paullo humilius ac mollius, quàm uirum philosophiæ præceptis instructum atque imbutum decebat, tulisse. Quin cum in itinere magna quotidie undique hominum multitudo ad eum beneuolentiæ ergo concurreret, eiq́; omnia liberaliter, & prolixe deferret: cum ipsæ Græciæ ciuitates officijs in eum certarent, mœrore tamen con-

tabescebat, & consenescebat, atque identidem, ut amanteis ab ijs, quas amant, diuulsi, oculos in patriam retorquebat, animumq; contractum ac demissum gerebat. Quod qui ei uitio uertunt, mollitiaéq; animi ascribunt, immerito faciunt. Non enim maxima sua calamitate, & grauissimo casu commouebatur, quanquam commouebatur: Sed uir patriæ amantissimus, reip. se tanquam unico tutore ac defensore orbatæ casum lugebat, atque iniquo animo ferebat. Præterea poterat'ne, cum se à tot rerum tanta uarietate diuelli, cum à complexu suorum distrahi, cum suas ædeis disturbari, fortunas diripi, se patriæ causa patriam amittere, spoliari populi Ro. beneficijs amplissimis, præcipitari ex altissimo dignitatis gradu uideret, infitiari se esse hominem: & communem naturæ sensum repudiare? Tum uero neque illud eius factum laudabile, neque beneficium ullum ab eo in remp. profectum dici deberet, si quidem ea reip. causa reliquisset, quibus æquo animo careret: eamque animi duritiam, sicut corporis, quod, cum uritur, non sentit, stuporem potuis, quàm uirtutem putaremus. Venit tandem Ciceronis reuocandi dies. Ac primum quidem Kalendis Ianuarijs qui dies post eius ex urbe discessum, reip. primus illuxit, eum frequentissimus senatus concursu Italiæ, referente P. Lentulo, consentiente pop. Ro. atque una uoce reuocauit: eum idem senatus, exteris nationibus, eum legatis, magistratibusq; pop. Rom. auctoritate sua, consularibus litteris, non, ut Clodius maledicti loco nominarat, exulem, sed ut senatus illo ipso tempore appellauit, ciuem, conseruatoremq; reip. com-

mendauit: ad eius unius salutem, senatus auxilium omnium ciuium cuncta ex Italia, qui remp. saluam esse uellent, consulis uoce, & litteris implorandum putauit: capitis eius seruandi causa Romam uno tempore quasi signo dato Italia tota conuenit: de eius salute P. Lentuli præstantissimi uiri, atque optimi consulis, Cn. Pompeij clarissimi ciuis, cæterorumq; principum celeberrimæ & grauißimæ contiones fuerunt: de eo senatus ita decreuit, Cn. Pompeio auctore, & eius sententiæ principe, ut, si quis eius reditum impedisset, in hostium numero putaretur: ijsq; uerbis eiusmodi de eo senatus auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificientius, quàm ei salus, restitutioq; perscripta. De eodem cum omnes magistratus promulgassent, præter App. Claudium, fratrem inimici, præterq; duos tribunos pl. Sex Attilium Serranum & Q. Numerium, qui silentium suum Clodio uendiderant: P. Lentulus consul comitijs centuriatis legem tulit de collegæ Q. Metelli sententia: quæ lex ita accepta est, ut nemini ciui ulla, quo minus adesset, iusta excusatio uisa sit: ut nullis comitijs unquam tanta hominum multitudo, neque tantus splendor fuerit. Hac igitur lege lata talis Ciceronis fuit reditus, ut à Brundisio usque Romam agmen perpetuum totius Italiæ cerneretur. Neque enim regio fuit ulla, neque municipium, neque præfectura, aut colonia, ex qua non publicè ad eum uenerint gratulatum. Aduentus eius in urbeis Italiæ, & effusiones hominum ex oppidis, concursus ex agris patrum familias cum coniugibus ac liberis tales fuerunt, ut uerendum ei fuerit, ne quis putaret,

eum gloriæ studio, & cupiditate inflammatum iccirco exisse, ut ita rediret: atque ut id, quod postea ab ipso de suo reditu gloriante dictum est, se ab Italia ueluti eius humeris sublatum, in patriam esse reportatum, ueritate inferius esse uideretur. Appropinquanti ei ad urbem senatus & populus uniuersus, Romáq; adeo ipsa, quasi suis sedibus conuulsa, ad complectendum conseruatorem suum procedere uisa est: quæ eum ita accepit, ut non modo omnium generum, ætatum, ordinum omnes uiri ac mulieres, omnis fortunæ, & loci, sed etiam mœnia ipsa, & tecta urbis ac templa lætari uiderentur. Eundem consequentibus diebus in ea ipsa domo, quam Clodius incenderat, pontifices, Consules, prætores collocarunt: eámq; (quod ante eum nemini) pecunia publica ædificandam censuerunt. Aliquot annis post suum reditum L. Muræna, L. Flacco, P. Sylla, P. Sextio, M. Cœlio, Cornelio Balbo, T. Annio Milone, C. Rabirio Postumo, multisq; alijs defensis, omnibusq; præter Milonem, iudicio liberatis, multis rebus in rep. præclare gestis, in augurum collegium, quod antea neglexerat, se cooptari passus est. Ad extremum in Ciliciam pro Consule profectus re declarauit. quod & à magnis philosophis dictum est, & incredibile multis uidetur, EVM, QVI VNAM VIRTVTEM HABEAT, OMNEIS HABERE EVMQVE, QVI VIRTVTE PRAEDITVS SIT, OMNIA BENE ET PRAECLARE GERERE. Nam is, cui laus omnis parta Romæ, quæ sita in foro erat: is, qui togatus patriam seruarat: is, cui uni togato

supplicationem senatus decreuerat: is denique, cui uni
omnes ordines, Italia cuncta, omnes gentes testimo-
nium urbis atque imperij conseruati dederant: gessit
res in prouincia triumpho dignissimas. signis enim col
latis, acieq; instructa ad Amanum montem, ma-
gnum hostium numerum interfecit, plurimaq; ca-
stella improuiso aduentu cœpit, ita ut imperator ab
exercitu sit appellatus. Præterea oppidum Eleuthero-
cilicum, ferorum hominum & acrium, & ad defen
dendum paratorum, Pindenissum cum uallo, & fos
sa cinxisset, sex castellis, castrisq; maximis sepsisset: ag
gere, uineis, turribus oppugnauit, ususq; tormentis
multis, multis sagittarijs, magno suo labore, sine ulla
molestia, sumtuq; sociorum septimo & quinquagesi
mo die rem confecit, ut omnibus partibus urbis aut di-
sturbatis, aut incensis compulsi in eius potestatem per-
uenerint. Cum autem cæteri ferè omnes, qui in prouin
cias mittebantur siue prætores, siue pro prætoribus, si
ue pro Consulibus, urbeis prouincialeis tributis & sum
tibus, et rapinis exhaurirent: ea fuit continentia Cicero
nis, ut eo prouinciã obtinente ne teruncius quidem neq;
in eũ, neque in quenquam legatorũ, aut quæstorũ, aut
aliorum comitum insumtus fuerit. Quin non modo
fænum, quod lege Iulia licebat, sed ne lignum quidem
accipiebat. unde nata est ei occasio ioci illius, quo M.
Cælium illusit: qui cum à Cicerone per litteras petiuis
set, ut negotium daret ijs, qui uenari solebant, pan-
therarum capiendarum, sibiq; Romam aduehenda-
rum, rescripsit ei perurbane & peruenuste, hoc qui-
dem agi mandatu suo diligenter: sed earum miram esse

paucitatem: & eas, quæ essent, ualde dici queri, quòd nihil cuiquam neque insidiarum, neque iniuriæ in sua prouincia fieret, nisi sibi. Prouincialeis conuiuio quotidie accipiebat non sumtuoso, neque opiparo, neque magnifico quidem illo, sed liberali & copioso, & prolixo: domus eius ianitorem non habebat: nunquam à quoquam recubans in lecto repertus est, sed à prima luce aut stans, aut inambulans in atrio salutanteis comiter & officiose excipiebat. Fertur autem neque uirgis quenquam unquam contumeliose uerberasse, neque uestem cuiquam lacerasse, neque ira elatus maledixisse, aut multam per contumeliam irrogasse. Aiunt præterea eum ita per Asiam iter fecisse, ut etiam fames, qua nihil miserius est, quæ tum erat in ea Asiæ parte, cui præerat, (meßis enim nulla fuerat) ei optanda fuerit. Quacunque enim iter fecit, nulla ui, nullo iudicio, nulla contumelia auctoritate & cohortatione perfecit, ut & Græci, & ciues Ro. qui frumentum compresserant, magnum frumenti numerum populis pollicerentur. Itaque exercitu imbecillo contra magni belli metum firmißima præsidia habuit, æquitatem, continentiam, abstinentiam, integritatem, innocentiam. Atque his subsidijs ea est consecutus, quæ nullis legionibus consequi potuisset, ut ex alienißimis socijs amicißimos, ex infidelißimis firmißimos redderet, animosq; nouarum rerum expectatione suspensos, ad ueteris imperij beneuolentiam traduceret. Postremo non modo Ariobarzanem regem præsentibus insidijs liberauit, ei saluti fuit, eius regnum seruauit, incorruptum se, atque integrum

eius inſidiatoribus præbens, uerum etiam ut cum auctoritate regnaret, curauit, atque perfecit. Quòd ſi in omnibus ſæculis pauciores uiri reperti ſunt, qui ſuas cupiditates, quàm hoſtium copias ſuperarent: noſtrum eſt profecto eum uirum, qui ad res bellicas hæc, quæ rariora ſunt, genera uirtutum adiunxit, cum præſtantiſsimis Imperatoribus comparare. Atqui tale de eo ſenatus, populiq; Ro. iudicium fuit. Namque ei ſupplicationem triumphumq; & ſenatus decreuit & populus comprobauit. uerum quia paullo antequàm ſenatus ei triumphum à conſulibus flagitaret, ſparſa fuerant quædam belli ciuilis inter Cæſarem, & Pompeium ſemina: quos cum inter ſe reconciliare in gratiam uellet, cupiditates certorum hominum ei ex utraque parte impedimento fuerunt: ei quidem ad urbem accedenti ita obuiam proditum eſt, ut nihil fieri potuerit honorificentius: uerum non triumphauit. Incidit enim triumphi tempus in flammam ciuilis diſcordiæ: cui mederi ſæpe conatus, nihil profecit, quorundam non ſolum improborum: ſed etiam eorum, qui boni habebantur, furore eius conſilijs, & conatibus obſtante: cum hi belli fortunam experiri cuperent, ille clamaret bello ciuili nihil eſſe miſerius. occupato tandem à Cæſare Arimino, Piſauro Ancona, Arretio: urbe à conſulibus & Pompeio direptioni & incendio relicta, relicta ad extremum etiam Italia, Cicerone uehementer improbante, Græciáq; petita: cum Cicero diu multumq; æſtuaßet, dubitans utrum Pompium ſequeretur, & bello ciuili intereſſet, an in Italia maneret & quieſceret, (quod ei per Cæſarem, li-

bat) cum identidem diceret se habere quem fugeret, non habere quem sequeretur: tandem non uictoriæ spe elatus, sed officio adductus, neque officio publico sed priuato: neque reip. causa, quam funditus deletam putabat, sed ne quis putaret eum ingratum esse in illum, qui leuarat eum iis incommodis, quibus affecerat: non cupiditate aliqua impulsus, sed pudore uictus, ipse quoque mare transiit, atque ad Pompeium se contulit, prudens & sciens ad exitium ruens uoluntarium. Neque eum Cæsar uel promissis suis de sententia potuit demouere, uel potestate, metúue deterrere. Quin cum Cæsar, & Cicero congressi inter se, & collocuti essent, Cæsarq; Ciceronem hortatus esset, ut ad urbem ueniret, quòd diceret, & damnatum iri se eius iudicio, nisi ueniret, & tardiores fore reliquos, nisi una cum eis ueniret: si nullam aliam ob rem uenire nollet, at certe ueniret, ut de pace ageret suo arbitratu: respondit Cicero, se, si huius rei gratia ueniret, sic de ea acturam: senatui non placere iri in Hispanias, nec exercitus in Græciam transportari, multéq; de Cneo deploraturum. Quid potuit à quoquam aut liberius aut fortius & homini, penes quem tanta erat potestas, & tali tempore responderi? Atqui extrema multo etiam liberiora, & constantiora fuerunt. Nam cum Cæsar dixisset se hæc nolle dici: tum Cicero, eò, (inquit) adesse nolo, quòd aut sic mihi dicendum est, multáq;, quæ nullo modo silere possem, si adessem: aut non ueniendum. Cum multa autem diuinitus à M. Tullio de hoc bello, eiusq; euentu multo ante prædicta feruntur, tum illud in primis. Cum omneis opes

& suas & populi Rom. Pompeius ad Cæsarem detulisset, seróq; ea sentire cœpisset, quæ multo ante præsenserat & præuiderat Cicero, eam Cæsaris esse potentiam, ut ei sine bello ciuili resisti non posset, cumq; iam inferri patriæ bellum nefarium uideret: eius illa uox fuit nota multis, VTINAM CN. POMPEI CVM CAESARE SOCIETATEM AVT NVMQVAM COISSES, AVT NVMQVAM DIREMISSES. Atque illo tamen tempore non causam se, sed consilium improbare dicebat. sero enim Pompeium & senatum ijs armis aduersari uidebat, quæ præterito tempore confirmata per ipsos erant: dolebatq; pilis & gladijs, non consilijs, neque auctoritatibus de iure publico disceptari: & tametsi ea, quæ facta sunt, cum fore prædicebat, certo non diuinabat futura: sed quod & fieri posse, &, si euenisset, exitiosum fore uidebat, id ne accideret metuebat: tamen si ei alterutrum de euentu atque exitu rerum promittendum esset, id futurum, quod euenit, quàm quod alij sperabant, exploratius promittere potuisset. Victo igitur Pompeio, amißis etiam castris cum alij bellum renouare conati sese in Africam contulissent, alij locum exsulio quæsiuissent: sese uictori credere, & Romæ habitare maluit, hanc rationem secutus, quia si ibi ciuitas esset, ciuis: si non esset, exsul esse posset Romæ non incommodiore loco, quàm si se Rhodum, aut Mytilenas contulisset. Tulliæ filiæ obitum ægre ille quidem tulit, sed non est tamen longius progressus, quàm cuiuis grauißimi philosophi concesserunt: quorum scripta omnia, quæcumque

tunc in eam ſententiam extabant, non ſolum legit, (quod ipſum erat fortis ægroti accipere medicinam) ſed etiam in ſua ſcripta tranſtulit: quod afflicti aut fracti animi non fuit. Quare immerito à quibuſdam reprehenſus eſt, deſiderantibus ſcilicet in eo firmitatem atque conſtantiam. Nam ſiue ita leuatus erat, ut animum uacuum ad res difficileis ſcribendas afferret, reprehendendus non fuit: ſiue aberrationem illam à dolore delegerat maxime, quæ liberaliſsima, doctóq; homine digniſsima eſt, laudari etiam eum oportet. Coniurationis in C. Iulium Cæſarem non fuit conſcius, neque particeps. Quòd ſi fuiſſet, non ſolum tyrannum, ſed tyrannidem ſuſtuliſſet. nunc autem Cæſare interfecto, ſubortus continuo eſt in eius locum longe & impotentior, & deterior dominus Antonius, qui remp. funditus euertit. Notum eſt illud, ex principio epiſtolæ cuiuſdam ad Trebonium: cum quo congruit quod item ad Caßium ſcripſit. Quam uellem me ad illas pulcherrimas epulas Idibus Martiis inuitaſſes: reliquiarum nihil haberemus. At nunc cum his tantum negotii eſt, ut ueſtrum illud diuinum in remp. beneficium nonnullam habeat querelam. *Cum igitur M. Antonius paucis poſt cædem Cæſaris diebus in æde Telluris de concordia uerba feciſſet, eius orationem ſubſecutus Cicero, iecit fundamenta pacis Athenienſiumq; uetus exemplum renouauit, atque omnem memoriam diſcordiarum obliuione ſempiterna delendam cenſuit. Cum lux quædam reip. oblata uideretur, non regno modo, ſed etiam regni timore ſublato, magnumq; pignus populo Ro. dediſset Antonius,*

se ciuitatem liberam esse uelle eò quod dictatoris nomen, quod sæpe iustum fuerat, propter perpetuæ dictaturæ memoriam funditus è rep. sustulisset: ecce repente Cæsare funere elato, etiam laudato à M. Antonio miserabiliter, cum sæpe hæc uerba iteraret, tantum uirum, clarissimum ciuem interfectum, & ueste cruenta ad misericordiam populo commouendam explicata atque hoc pacto multitudine concitata, ac pæne ad furorem redacta, adeo ut gladiis destrictis coniuratos appeteret, & cum facibus ad eorum ædeis conuolaret: tum & mutauit se ipse Antonius, & in peiorem partem uersa sunt omnia, Brutusq́;, & Cassius, & ceteri patriæ liberatores profugere ex urbe coacti sunt. Ita M. Tullius audire hæc malens, quàm uidere, proficiscendi in Græciam consilium cepit. Cum ex Leucopetra, promuntorio agri Rhegini consendisset, ut trāsmitteret: non ita multum prouectus, reiectus Austro est in eum ipsum locum, unde conscenderat. Intempesta nocte accepto à quibusdam Roma recentibus nuntio, M. Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis Galliis prouinciis ad auctoritatem senatus esse rediturum, tum M. Tullius, abiecto profectionis consilio, celeriter Veliam aduectus Romam rediit, non spe proficiendi aliquid, sed ut siquid sibi humanitus accidisset (multa autem impendere sibi prouidebat præter naturam, præterq́; factum) eius diei, quo die de rep. in senatu uerba faceret, uocem, testem populo Rom. relinqueret suæ erga patriam uoluntatis. Romam reuertenti tanta hominum multitudo obuiam processit, reditumq́; gratulata est, ut dies integer in salutationibus & gra-

tulationibus conſumptus ſit. Die poſtero cum Antonius ſenatum adeſſe iußiſſet: Cicero autem de uia langueret, miſiſſetq; ad eum pro amicitia qui eum oraret, ut eo die ſine eius offenſione abeſſe liceret: ille ſenatu audiente dixit, ſe cum fabris & delabris domum Ciceronis iturum, eiusq; domum diſturbaturum, niſi maturæ in ſenatum ueniret: ſtatimq; miſit milites, qui aut eum domo ui abſtraherent, aut domum eius incenderent: à quo incepto & conſilio tamen communibus amicis deprecantibus reuocatus, pignoribus ablatis, & multa irrogata deſtitit. his ſimultatum, odiorumq; initijs inter Ciceronem & Antonium ortis, cum Antonius multa in rep. contra leges quotidie moliretur, pecuniã publicam diſciparet, exſules ſine lege reſtitueret, uectigalia uenderet, prouincias de populi imperio tolleret, regna pecunia addiceret, colonias pop. Rom. oppugnaret, tormentisq; uerberaret: Octauius adoleſcens, C. Iulij Cæſaris ſororis filius, qui tum erat Athenis, heredem ſe Cæſaris auunculi profeſſus, aditaq; hereditate, ingentem pecuniam ex bonis Cæſaris à M. Antonio ablatam eſſe querens, eamq; repetens: illo recuſante, cum eo ſuſcepit inimicitias: & breui tempore comparato ex ueteranis iuſto & firmo exercitu, M. Antonio cum magnis copijs Brundiſio ad urbem aduolanti ſeſe oppoſuit, cum ſenatus, populusq; Ro. nullos duces haberet, nullas copias: nullum eſſet conſilium publicum, nulla libertas. Quòd niſi quis eum ſenatui, populoq; R. obtuliſſet deus, aut dandæ ceruices erant crudelitati Antonij nefariæ, aut fuga quærenda: quæ tamen ipſa exitum non habebat, quia omnia ad perniciem ſenatus, po

puliq; Rom. pestifero illi patriæ euersori patebant. Quocirca M. Tullius dandum imperium Cæsari adolescenti censuit: sine quo res militaris administrari, teneri exercitus, bellum geri non potest. decreuit etiam, ut esset pro prætore eo iure, quo qui optimo, ut adolescentem his præmijs ad causam libertatis defendendam magis ac magis excitaret. Signa postea cum Antonio hic idem Cæsar, Hirtius, & Pansa consules contulerunt. Quo in prælio cum Hirtius & Pansa occubuissent, uictus fugisset Antonius, Cæsar reliquus esset Imperator, quem totus populi Rom. exercitus sequeretur, atque intueretur: cœpit tum senatus potentiam Cæsaris extimescere. Itaque ut eius opes imminueret, conatus est milites ueteranos ab eo præmijs & muneribus auocare. Qua ille re cognita, ueritus ne nudus ab omni præsidio, inimicorum iniurijs esset opportunus: quosdam è suis ad Ciceronem allegauit, ei qui suaderent, ut sibi consulatum petenti suffragaretur, atque una cum ipso se consulem faciendum curaret: Ciceronem omneis Cæsaris opes, sibi paratas, suas esse, credere iuberent: omnia Cæsarem, quæ illi expedire, aut quæ illum uelle cognouisset, pollicerentur. Quæ cum facile Ciceroni persuasissent, non quòd suæ ambitioni consulere, suæ'ue gloriæ uelificari studeret, (quod quidam falso criminantur) sed uel quia exercitum Cæsari, quem ipse compararat, adimi debere, aut etiam posse non putabat: uel quia quem

dium, præter Cæsarem, eiusq; exercitum Antonio, & eius copijs, quas post cladem acceptam, statim repararat, opponeret, non habebat: uel quia Cæsarem causam libertatis semel susceptam deserturum ac proditurum non existimabat: omnia eius causa uelle cœpit, omneisq; ei honores sua sententia, suoq; decreto detulit. Eripere autem ei aut imperium, quod ei belli necessitas dederat: aut milites, qui illius nomen promißa, fidem, auctoritatem, imperium secuti pro populi Rom. libertate arma ceperant, fas esse non putauit. Neque uero Ciceronem, uirum & natura prudentissimum, & usu experientißimum, fugiebat, quanto suæ existimationis, ne dicam capitis, periculo, fidem suam populo Rom. pro Cæsare adolescente obligasset: neque idem ignorabat, multo grauiorem ac difficiliorem esse animi, iudicij, sententiæ, maximis præsertim in rebus, quàm pecuniæ, pro altero obligationem, quoniam pecuniam, quam quis promiserit, soluere de sua re familiari potest nisi egentißimus sit: fidem autem suam siquis pro altero reip. obligarit, liberare eam non potest, nisi is, pro quo fidem dederit, dependi patiatur. Sed sibi persuaserat Cicero, quanquam flexibilis erat Cæsaris adolescentis ætas, & multi ad deprauandum parati, eam tamen, & in eo ingenij, naturæq; bonitatem, seu indolem, & in se esse auctoritatem, & in causa suscepta pulchritudinem ac dignitatem, ut eum facile retinere posset. & fecisset, nisi uel fata humanis consilijs obstitissent, uel pestifera consilia apud Cæ-

sarem plus quàm salutaria ualuissent. Qui igitur Ciceronem, quòd homo senex, ut ab adolescente deciperetur, commiserit, reprehendunt, næ illi ualde iniqui atque iniusti sunt existimatores, quippe cum aut postulent ut homo præstet quod non est hominis præstare, aut de consilijs hominum ex euentu iudicent. At qui neque hominis est præstare uel fatum, uel fortunam, uel quicquam aliud, quod uireis humanas superat: neque consilia debent euentis ponderari. Fuit igitur Ciceronis consilium & rectissimum & prudentissimum, ut illa tempora tulerunt, neque quisquam mortalium est, qui quicquam illo tempore salutarius à quoquam aut cogitari, aut prouideri potuisse, quàm quod à Cicerone cogitatum ac prouisum est, demonstrare possit. Summa tum erat in rep. rei pecuniariæ difficultas, qui impeditissimus in omni re & priuata & publica nodus est: exhaustum erat ærarium: obsurdescebant homines ad nomen tributi: Antonio furenti sine exercitu obsisti non poterat: nullæ erant in Italia copiæ, nulli duces, præter Cæsarem, qui se Antonio opponeret. Quid cuiquam prudenti reip. moderatori, & bono ciui melius poterat in mentem uenire, quàm ut adolescentem nobilem, locupletem, & cum per se potentem, tum propemodum Cæsaris auunculi potentiæ heredem, militibusq; ueteranis gratissimum, honoribus, & præmijs ad populi Rom. libertatem patriæq; salutem defendendam eliceret, atque inuitaret? an imperium ei denegando, eum

à rep. alienaret? Quid dementius? Non igitur aut temeritas hominem consideratißimum, aut credulitas uirum prudentissimum, aut ambitio ciuem in sua rep. principem, & omnibus populi honoribus ornatum, ac pæne dicam quasi satiatum, atque expletum obcæcauit, sed uel Octauij perfidia & regnandi cupiditas, uel temporum inclinatio, uel fatalis quædam calamitas (quam nemo mortalium humano consilio uitare, aut auertere potest) uel hæc uniuersa & Ciceronem unà cum rep. & remp. unà cum Cicerone perculerunt atque afflixerunt. Fuit enim hoc illius diuini uiri fatum sine rep. neque posse uincere, neque uinci. Ita Cæsar adolescens coniunctis cum Antonio, & Lepido sensibus & copijs Ciceronem, à quo tantopere fuerat ornatus, deseruit, & in potestatem inimici crudelißimi tradidit atque permisit. Quo facto unà cum fratre Quinto proscriptus est. Hoc nuntio accepto cum fugere in Macedoniam ad Brutum unà cum Quinto, quem secum habebat in Tusculano, constituisset: Quintus frater autem domum, sibi reuertendum esse existimaret, quod ad hoc iter facien dum, uiaticum sibi non prouidisset, nihilq; domo, ad eius itineris sumtum tolerandum deportasset: com plexi inter se, multis cum lacrymis alter ab altero distracti ac diuulsi sunt. Ac Quintus quidem paucis post diebus cum filio interfectus est, à seruis suis indicatus ac proditus. Marcus autem nunc omnia grauia & horribilia expectans, nunc in Ca-

sare aliquid spei habens, & identidem sententiam, consilium'q; profectionis & mansionis mutans, multis'q; tristißimis ostentis mortem sibi præsignificari intelligens, seruorum suorum fidei, & custodiæ sese credidit, potestati'q; permisit. Illi autem eum in uillam quandam in ora maritima sitam detulerunt: quò simulat'q; peruenit, quieti sese dedit ad omnem euentum paratus. Quiescente Cicerone cum serui diris, atque horribilibus coruorum uocibus ac uolatibus domini interitum, nisi mature fugam capesseret, denuntiantibus ac significantibus moniti, Ciceronem seruare in animum induxissent, indignum esse arbitrati commitere ut necis domini spectatores essent, præsertim cum aues ipsæ salutis eius expediendæ rationem, uiam'q; ostenderent: subito partim inuitum, partim precibus omnibus oratum, ut se seruari pateretur, eum in lectica collocatum itineribus deuijs ad mare circumgestarunt. Interea percussores ab Antonio mißi Herennius centurio, & Pilius quidam tribunus militum, quem patricidij accusatum quondam defenderat Cicero, audacibus hominibus & ad cædem paratis stipati, adueniunt. Ianua uillæ Ciceronis clausa reperta, & cum fores pulsassent, Cicerone non inuento: cum cæteri, qui intus erant, non ita multi, ubi esset, aut quò iuisset, interrogati, scire se negassent: adolescens quidam Philologus nomine, Quinti libertus, quem Marcus ipse erudierat, nullo metu, nulla ui coactus, & sponte sua

Herennio dicitur enuntiasse, Ciceronem à seruis ablatum atque ereptum esse, & quà iter faceret, indicasse. Qua re audita, paucis comitibus sumtis Herennius ad Ciceronem cucurrit. Ille autem, eorum aduentu ex strepitu & rumore cognito, primum consistere seruos, & iumenta iußit: deinde aperta lectica, &, quod erat facere solitus, barba leuiter manu attrectata: contentis ac defixis in percussorem imminentem iam & propinquum oculis, prolixo capillo, barba promissa, toto corpore inculto, squaloris, & horroris pleno, curisq; & uigilijs confecto, ultro præbuit iugulum: & cum ceteri omnes illi sicarij à tam tætro spectaculo oculos auerterent, tanti uiri maiestatem, orisq; dignitatem reueriti, Herennius caput ei gladio ceruicibus abscidit, simulq; manum eam, qua Philippicas orationes conscripserat, quod ita iusserat Antonius, præcidit. Ita uir optimus, optimeq; de patria meritus hominis importunißimi, & crudelissimi iussu rep. ab tyrannis audacißimis ac sceleratißimis oppressa, unà cum patria, quam toties seruarat, occidit: neutrum eorum, quæ maxime exoptarat, consecutus: quorum alterum erat, ut moriens populum Rom. liberum relinqueret: alterum ut ita cuique, ut quisque meritus esset, eueniret. Fuit in illo uiro singularis iustitia, temperantia, moderatio, frugalitas, abstinentia, lenitas, innocentia, castitas, sanctimonia, integritas, fides, continentia, probitas, prudentia, fortitudo,

animi magnitudo, & desspicentia rerum humanarum. Quòd autem & à nonnullis timidior dictus est natura, & ipse talem se in scriptis suis confitetur: non est ea timiditas intelligenda, quæ cum fortitudine pugnat, & quæ ignauia appellatur, qua qui præditus est, à factis fortibus, & à periculis pro patria, & libertate & dignitate adeundis refugit: sed ea animi affectio, quæ considerata ratio rectius appelletur: & quæ prudentiæ maxime finitima & pæne gemina est. Est enim prudentis timidum esse in magnis, periculosisq; rebus, semperq; magis aduersos rerum exitus metuere, quam secundos sperare. Scripta plurima reliquit, quæ utinam & omnia & integra ad nos peruenissent. Quantum ex omnibus, ijsq; totis, & integris, fructum percepturi fuerimus, ex eo cognoscere licet, quòd ex ijs reliquijs, hisq; mutilis & laceris, tantam ad litterarum studiosos utilitatem peruenire, uideamus. Cum sint autem eius scripta in quattuor genera distributa, aliaq; sint quasi τεχνικὰ, quibus tota Ars dicendi continetur: alia quæ orationes appellantur: alia, quæ epistolæ: alia, quæ philosophica: eorum nullum est, unde quisquam, quantumuis iniustus rerum existimator, quicquam uel minimum ad mores corrumpendos ualere uere criminari possit. Atque ut omittam Rhetorica, quæ totam artem dicendi copiosissime, prudentissime, distinctißime, planissime explicatam complectuntur: in orationibus ipsis, præterquàm quòd incredibilem, singularem, admirabilem, ac

pæne diuinam ſermonis elegantiam, uenuſtatem, grauitatem, uim atque ubertatem continent: multi ſunt præterea loci ad philoſophiam pertinentes, & grauiſsime, & ad rem accommodatiſsime tractati. Nihil de religione, nihil de pietate, nihil de caritate patriæ, nihil de bonis rebus, aut malis, nihil de uirtutibus, aut uitijs, nihil de officio, nihil de dolore aut uoluptate, nihil de uita, aut morte, nihil de perturbationibus animi & erroribus à philoſophis ullis diſputatum eſt, cuius non appareant atque emineant in orationibus M. Tullij illuſtria quædam, & præclara lineamenta, atque adeo uiua ſimulacra. Quod idem de epiſtolis uere dici poteſt. Iam philoſophica totam & ueterum Academicorum & nouorum, & Peripateticorum, qui nihil ferè à ueteribus Academicis diſcrepabant, & ſtoicorum, & Epicureorum, & aliorum ſententiam, rationemq́; continent. Nam cum de rebus omnibus, ut Academicus, non ſolum in utramque partem diſputaret, uerum etiam ex omnium philoſophorum ſententijs quid in quaque ueri ineſſet, ſtudioſe eliceret, apparet ex eius ſcriptis nullius illum philoſophiæ rudem atque expertem fuiſſe. Neque uero eſt quod eum quiſquam ex tali diſputandi genere aut nulla in certa ſententia conſtitiſſe, neque quicquam, quod ſequeretur, habuiſſe: aut impium fuiſſe, minusq́; recte de deo, aut de animorum immortalitate ſenſiſſe exiſtimet. Quin ex eius ſcriptis intelligere licet, eum & id ſolum

rectum esse sensisse, quod honestum, quod iustum, quod denique cum uirtute consentaneum, & coniunctum sit, & in uirtute plurimum esse præsidij ad bene beateq; uiuendum iudicasse, & deum unum esse huius mundi opificem atque effectorem, eundem'q; mentem solutam & liberam, segregatam ab omni concretione mortali, omnia sentientem & mouentem, ipsum'q; præditum motu sempiterno, in omneis beneficum ac liberalem, omnibus animantibus commoda, quibus utuntur, lucem, qua fruuntur, spiritum, quem ducunt, dantem atque impertientem, omnia cogitantem, intelligentem prouidentem, atque animaduertentem: bonis & pijs suæ pietatis præmium persoluentem, improbos & impios pœnis sempiternis afficientem, persuasum habuisse. Sed erat mos ille patrius atque auitus Academicus, semper in dicendo ac disputando omnibus aduersari iudicium'q; suum nusquam interponentem ea approbare, quæ similia ueri uiderentur: quæ contra, improbare. hunc morem adamauerat atque expetiuerat Cicero, eum'q; in primis sequebatur, diligenter'q; retinebat, ut affirmandi arrogantiam uitans, eadem opera temeritatem fugeret, à sapientia maxime discrepantem plurimum'q; dissidentem. Huius igitur diuini scriptoris lectionem, Carole, noli putare cum aliorum Latinorum lectionis utilitate esse comparandam. Ex alijs enim uel quod ad unam aliquam artem pertineat, uel, si forte etiam ad plureis referri possit,

quod tamen aut minus distincte, aut minus eleganter atque ornate, aut minus uarie & copiose, aut minus erudite scriptum sit, petere solemus. Ex hoc, tanquam uberrimo omnium doctrinarum atque artium fonte, siue grammaticum aliquid, siue rhetoricum, siue dialecticum, siue historicum, siue poeticum, siue geographicum, siue œconomicum, siue morale & politicum, siue physicum, siue geometricum, siue musicum, siue astrologicum, siue theologicum, (cuiusmodi quidem theologicum illa tempora ferebant) quicquid denique ad ullam omnino artem libero homine dignam pertinens requiras, hinc tibi aßidue haurire, hinc auidißimam sitim explere, hinc immensa atque ingentia prata irrigare licet. Ab hoc discunt pueri, ab hoc senes: ab hoc priuati, ab hoc magistratus: ab hoc rustici, ab hoc urbani: ab hoc miseri & calamitosi: ab hoc beati, & fortunati: ab hoc pauperes & egentes: ab hoc diuites & abundantes: ab hoc ignobiles & obscuri: ab hoc nobiles & clari uiri: ab hoc plebeij, ab hoc patricij: ab hoc sacerdotes: ab hoc profani: ab hoc Galli: ab hoc exteræ nationes: ab hoc militares & sagati: ab hoc pacis alumni & togati: ab hoc homines infimi & humiles: ab hoc uiri excellentes & principes: ab hoc manipulares: ab hoc Imperatores: ab hoc poetæ: ab hoc oratores: ab hoc grammatici, ab hoc philosophi: ab hoc medici, ab hoc iurisconsulti: ab hoc qui uiuunt in regno, ab hoc liberæ ciuitates: ab hoc populares, ab

hoc optimates: denique nemo est mortalium, cuiuscunque sit uel ætatis, uel loci, uel ordinis, uel fortunæ, uel studij, uel nationis, quin à Cicerone & melior & doctior fieri posit. Quid? existimas'ne Carole, tot doctissimis atque amplißimis uiris, quos habet tua Gallia innumerabileis, tot magistratibus, tot curiarum præsidibus, tot prætoribus, tot legatis, tot supplicum libellorum in tua regia magistris, tot consiliarijs, tot causarum actoribus & patronis, tot oratoribus, tot iurisconsultis aut suppetere posse quod quotidie dicant in tanta uarietate rerum, nisi animos suos cum aliorum scriptorum, tum maxime Ciceronis lectione excolant: aut tantam contentionem, tot ac tantos labores eis esse tolerabileis, nisi sese huius potißimum eruditissimi, disertissimiq; scriptoris & suauissimo sermone & grauissimis sententijs relaxent? Enimuero, Carole, cum multis alijs nominibus gloriari, seu (ut Christianius dicam) deo optimo, maximo, gratias agere debes, tum ob hanc rem maxime, quòd tuus hic populus ita litteras amplecti cœpit, ut fugatis tenebris lucem aspicere, pulsa barbarie, sermonis munditiem atque elegantiam expetere, posita atque exuta in humanitate, humanitatem & cultum loquendi genus adamare, profligata ac domita ignoratione litterarum atque inertia, eruditarum linguarum, bonarumq; artium studio flagrare cœperit. Quemadmodum enim ex superiorum sæculorum inscientia atque ignorantia, nata sunt omnium malorum, quæ in no-

ſtram ætatem redundarunt, ſemina: ita ſpes eſt fore ut ambitione, profuſione, luxuria, intemperantia, libidine, auaritia, iniuſtitia, perfidia, impietate, ceteriſq; immanibus animorum & rerump. peſtibus ac uenenis exſtinctis, ac funditus deletis, unà cũ litteris reuireſcãt et reuiuiſcãt in Gallia tua honeſtæ laudis ſtudiũ, frugalitas, parſimonia, temperantia, pudor, abſtinentia, iuſtitia, fides, pietas, ceteráq; animorum & ciuitatum præſidia, ac firmamenta. Sed, ut ad Ciceronem noſtrum redeam, hic eſt ille ſcriptor, Carole, quem ciuium tuorum clariſsimi, atque ampliſsimi uiri, quorum alij ſunt ſenatores, alij apud externos principes legati, alij in tua regia ſupplicum libellorum magiſtri, alij curiarum centumuiralium præſides, alij conſiliarij, alij tuarum cauſarum actores ac patroni, alij procuratores tui, alij ſecretarij, alij cauſidici, egregie pratèr cæteros amplectuntur, habent in ſinu, manibus terunt, oculis uorant, aſſidueq; legunt, atque ediſcunt. hic eſt, qui cum omnibus cuiuſuis fortunæ, ordinis, ſtatus, loci hominibus immenſam atque infinitam rerum ac uerborum copiam ſuppeditat, tum maxime eos, qui tibi aßiduam operam nauant, quorum conſilio & opera in tuis rebus obeundis, explicandis ac gerendis uteris, Cancellarium tuum, uirum ſapientiſsimum ac prudentiſsimum, tuos ſupplicum libellorum magiſtros, ſenatores, oratores, legatos, prætores, iudices, conſiliarios, cauſarum actores ac patronos ijs rebus omnibus, quibus inſtructos eſſe oportet homines talibus muneribus præpoſitos, ornat atque inſtruit. Hunc qui legunt, hunc qui non ſolum ora

tione, & dicendi ratione imitantur, atque exprimunt, uerum etiam uita factisq; sequuntur atque æmulantur: idem spectant, idemq; intuentur, quod ei propositum fuit, quodq; omnibus reip. moderatoribus, & regibus propositum esse debet: quod tu, Carole, unice exoptas, quod tui maiores uehementer expetiuerunt, populi quietem, otium, salutem ac uitam beatam. Fuit enim M. Tullius partium optimatium, &, ut Græci appellant, aristocratibus. Statui autem reip. optimati, quem aristocratiam illi nominant, idem propositum est, quod regali. Et ut in aristocratia præsunt ij reip. qui consilio, sapientia, & uirtute prastant: ita reges bene morati, & iustitiæ fama, gloriaq; florentes initio ab hominibus quæsiti, & constituti sunt, ut talibus regibus, tanquam legibus parentes, bene beateq; uiuerent: quorum regum filij, ac posteri longo ordine regnum acceptum ijsdem artibus, quibus fuerat partum, retinentes, regium nomen, regiamq; potestatem semper apud omneis genteis obtinere consuerunt: & merito. Nam præterquàm quòd credibile est sapientium & iustorum regum filios & posteros maiorum suorum simileis futuros: eorum, qui populum sibi creditum iuste & sapienter gubernarunt ac rexerunt, liberis iure hic debetur honos, ut, quorum ipsi iustitiæ, sapientiæ, clementiæ, cæterarumq; uirtutum hereditatem creuerunt, eorum quoque amplitudinis, maiestatis, potentiæ heredes exsistant. Hunc igitur illum Ciceronem, doctissimum uirum, eloquentissimum, integerrimum, castissimum, sanctissimum conseruatorem reip.

parentem patriæ à senatu appellatum, quem Romani aspectabant, cuius ob os ora obuertebant sua, cui uno togato post urbem conditam supplicatio decreta est, cuius libri omni doctrinæ genere referti sunt, cuius lectione omnes humanitatis participes nationes incredibiliter delectantur, à quo erudiuntur, à quo expoliuntur, atque excoluntur: hunc (inquam) Ciceronem locis innumerabilibus ope ueterũ membranarum, quarum bonam partem nobis Erricus Memmius, uir clariss. supplicum libellorum in regia tua magister, suppeditauit, à nobis emendatum & propemodum in integrum restitutum (nam omnia quidem eius uulnera sanare neque alij doctissimi & clarissimi uiri, qui ante me hoc idem facere conati sunt, potuerunt, neque ego potui: sed tamen hoc assecutus sum, ut iure gloriari possim numquam antea Ciceronis scripta typis impressa, in hominum manus integriora peruenisse) interea, dum tu ab urbe Lutetia abes, & fineis regni tui peragras, in publicum edendum curaui. meos autem in hoc opere conficiendo consumtos labores clarissimo illi uiro, quem modo nominaui, Errico Memmio, consecraui, primum quia mihi huius negotij suscipiendi suasor atque auctor fuit: deinde quia adiutor, ac pæne dicam socius: postremo quia me ita facturum fidem ei dedi. Sed ipse Memmius huius rei à me susceptæ, & iam tandem confectæ magnitudine animo agitata & perspecta, multo ante prospiciens quanta mihi inuidiæ moles immineat, sua sit mihi, ut tuam istam ualedissimam & poten-

tiſsimam dexteram, fidem certiſsimam, & ſtabiliſsimam, præſidium firmiſsimum ac munitiſsimum implorarem: quibus ego tectus, & ſæptus inuidorum, maleuolorum, ſycophantarum, quorum plena ſunt omnia, uenenatos & peſtiferos morſus: furum ac plagiarorium, qui omnia aliena inuncant, atque harpagant, tagaceis & rapaceis manus effugere poſſem. Hoc igitur facio, Carole, teq; precibus omnibus oro atque obſecro, primum ut me & collegas meos, quos in hac urbe totius Galliæ maxima, cæleberrima, opulentiſsima linguas eruditas & ingenuas arteis docere uoluiſti: deinde ut ceteros omneis, qui litteras uel profitentur, & docent, uel amant, & uenerantur, ea beneuolentia comprehendas, eaq; fide complectare, qua fide Franciſcus. I. auus tuus, litterarum ac doctrinarum parens, eos complecti ſolebat: poſtremo ut Ciceronem mea quidem opera & diligentia, meoq; ſummo labore, ac ſtudio, multis denique uigilijs, & pæne dicam, ærumnis: tui autem ſupplicum libellorum magiſtri, Errici Memmij adiumento, ac ſubſidio à mendis innumerabilibus uindicatum, tuæ quaſi legitimæ tutelæ ab ipſo Memmio tradi & commendari patiare, traditumq; & commendatum tueare. Vale & regna. Lutetiæ a. d. X. kalendas Mart.

anno CIↃ IↃ LXVI.

AD DIONYSIVM LAMBINVM
litterarum Græcarum professorem Regium

Quæ prius innumeros mendis foedata per annos
Scripta putri ueterum delituere situ,
Nuper ab oscuris tenebris reuocata, nitori
Antiquo docti restituere uiri:
Vatibus ipse etiam Caro, Flaccoq; duobus,
Lambinus turpeis abluerat maculas:
Tullius unus adhuc passim lacera ora gerebat,
Vllam nec medicæ senserat artis opem.
Non pateris Lambine nefas: sed protinus, inquis,
Hic eget auxilijs, hic eget arte mea:
Admotaque manu ueluti Podalirius alter,
Sanas in magno uulnera cruda uiro:
Cernat ut eloquij, non qualem Roma parentem
Pro Rostris lacerum uiderat antè suis,
Sed qualem expertus sumtis Antonius armis,
Aut, magnum strueret cum Catilina nefas:
Audeat & melius dicentem ut Curia, quàm si
Reccoctus Rhodij rhetoris arte foret.
Macte animo Lambine tuo, pulcroque labore:
Vindica ab interitu scripta uetusta uirum.
Quodq; facis, miseras hoc assere tempore musas,
Quæ nunc contemtæ, quæ sine honore iacent.
Cuius, ob eximiam doctrinam, uiuida fama
Laudibus implebit solis utramque domum.
Et longe inuidia post te pallente relicta,
Aeterno æternum nomine clarus eris,

Sequana

Sequana Lutetiam bifido dum fluminis urbem
 Præteriens cornu, cærula salsa petet:
Dum interiecta hæc urbs tollens sua lumina, cernet
 Hinc collem Alarici, Martis & inde iugum:
Dum'q; nouem herboso ludent Helicone sorores,
 Dum'q; erit intonso Laurus amata deo.
Tu modò perge, tuus quo te labor improbus urget,
 Ire: caue & cæpta demoueare uia.
Nic. Vergetius faciebat.

IN CICERONEM A` D. LAMBINO emendatum Io: Ant. Baifius.

Qui modo mendosis maculata uolumina næuis,
 Librariorum incuria, æui iniuria,
Nomine quæque tuo passim præscripta, dolenter
 Tulli, dabas terenda doctorum manu,
Omnia iam proprio agnoscas rediuiuus honore,
 Lætus'q; lucem prodiens petas licet,
Ceu posita uerno nitidus sub sole senecta,
 Serpens iuuentæ munere elatus nouæ.
Te tibi nunc docta Lambinus reddidit arte,
 Dum te indecoro liberat fœdum situ.
Næuorum maculæ cesserunt protinus omnes:
 Natiuus ille mansit intactus, cicer.

PATRICII ADAMSONI SCOTI ad Dionysium Lambinum carmen.

Vt socer, effætis Aeson reuiresceret annis,
 Medeæ factum Colchidis arte fuit.

At natæ Pelia elusæ fallacibus herbis,
Præstare id patri non potuere suo.
Sic Cicero exuta rugosæ pelle senectæ
Florenteis annos induit arte tua.
Nec quisquam eloquij (sic dij uoluere) parentem
Candori poterat restituisse suo,
Ni prius eximios uates renouasset, & alter
Romanæ linguæ ni foret ipse parens.
Tentarunt alij: sed erant sine uiribus artes,
Et frustra medicas apposuere manus:
Quid mirum? multos doctos hæc protulit ætas,
Paucos Lambinos sæcula multa ferunt.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER I.

E TSI NEGOTIIS familiaribus impediti, uix satis otium studio suppeditare possumus, & id ipsum, quod datur, otij libentius in philosophia consumere consueuimus: tamen tua nos C. Herenni uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conscriberemus; ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. & eo studiosius hoc negotium suscepimus, quòd te non sine causa uelle cognoscere rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in se fructus copia dicendi, & commoditas orationis, si recta intelligentia, & definita animi moderatione gubernetur. quas ob res illa, quæ Græci scriptores inanis arrogantiæ causa sibi assumpserunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa scisse uiderentur, ea conquisiuerunt, quæ nihil attinebant; ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. non enim spe quæstus, aut gloria commoti uenimus ad scribendum, quemadmodum cæteri; sed ut industria nostra tuæ morem geramus uoluntati. nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus, sed si te unum illud monuerimus, artem sine aßiduitate dicendi non multum iuuare; ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere,

ORATORIS officium est de iis rebus posse dicere, quæ res ad usum ciuilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet orator; demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem uel uituperationem. Deliberatiuum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem & dissuasionem. Iudiciale est, quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde, quo modo has causas tractari conueniat, ostendemus. Oportet igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronunciationem. Inuentio est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est ordo & distributio rerum; quæ demonstrat, quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum & uerborum dispositionis perceptio. Pronunciatio est uocis, uultus, gestus moderatio cum uenustate. Hæc omnia tribus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est præceptio, quæ dat certam uiam rationemq; dicendi.

Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo uelimus esse. Exercitatio est assiduus usus consuetudoq; dicendi. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasq; res habere conueniret; nunc, quemad-

modum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum uidetur. Inuentio in sex partes orationis consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis constituitur uel apparatur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio est, per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuersia sit, & per quam exponimus quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc quoniam una cum oratoris officijs, quo res cognitu esset facilior, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum uidetur. Causa posita, quo commodius exordiri poßimus, genus causæ considerandum est. Genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere; ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus causæ intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa & honestatis & turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res affertur. Cum hæc ita sint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus causæ accommodari.

EXORDIORVM duo ſunt genera, principium, quod Græce προοίμιον appellatur; & inſinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium eſt, cum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita ſumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poßimus. Si genus cauſæ dubium habebimus, à beneuolentia principium conſtituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poſſit. Sin humile erit genus cauſæ, faciemus attentos. Sin turpe cauſæ genus erit, inſinuatione utemur, de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti fuerimus, quare aduerſarios criminando, beneuolentiam captare poßimus. Sin honeſtum cauſæ genus erit, licebit recte uel uti, uel non uti principio. Si uti uolemus, aut id oportebit oſtendere, quare cauſa ſit honeſta, aut breuiter, quibus de rebus ſimus dicturi, exponere. Sin principio uti nolemus, à lege, à ſcriptura, aut ab aliquo firmißimo noſtræ cauſæ adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus, quo modo quidque confici poßit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummam cauſæ breuiter exponemus, & ſi attentos eos faciemus. nam docilis eſt is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inuſitatis uerba facturos, aut de iȷs rebus, quæ ad remp. pertinent, aut ad eos ipſos qui audient, aut ad deorum immortalium religionem; & ſi rogabimus, ut attente audiant; & ſi numero exponemus res, quibus de rebus dicturi ſumus. Beneuolos auditores

facere quatuor modis possumus, à nostra, ab aduersariorum, ab auditorum persona, & à rebus ipsis. A` nostra persona beneuolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, aliquid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, qua de agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem; & si orabimus, ut nobis sint auxilio; & simul ostendemus, nos in alijs spem noluisse habere. Ab aduersariorum persona beneuolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus: & si, quæ de ijs existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. A` rebus ipsis beneuolum auditorem efficiemus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus, principio uti non possu-

mus: quæ diligenter ſunt conſideranda: aut cum turpem cauſam habemus, hoc eſt, cum ipſa res animum auditoris à nobis alienat: aut cum animus auditoris perſuaſus uidetur eſſe ab ijs, qui ante contra dixerunt: aut cum defeſſus eſt eos audiendo, qui ante dixerunt. Si cauſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem non hominem, aut hominem, non rem ſpectari oportere: non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſarijs, & eſſe indigna aut nefaria. Deinde cum rem diu auxerimus, nihil ſimile à nobis factum oſtendemus, aut aliquorum iudicium de ſimili cauſa, aut de eadem, aut de maiore proferemus. Deinde ad noſtram cauſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinem conferemus. Item ſi negabimus nos de aduerſarijs, aut de aliqua re eorum dicturos, & tamen occulte dicemus interiectione uerborum. Si perſuaſus auditor fuerit, id eſt, ſi oratio aduerſariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile ſcire poterimus; quoniam non ſumus neſcij, quibus rebus fides fieri ſoleat) ergo ſi fidem factam putabimus, his nos rebus inſinuabimus ad cauſam, ſi de eo, quod aduerſarij firmiſſimum ſibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur: aut ab aduerſarij dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potiſsimum dicamus, aut cui loco primum reſpondeamus cum admiratione. Si defeſsi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ riſum mouere poſsit, exordiemur, ab apologo, à fabula ueriſimili, imitatione, deprauatione, inuerſione, abiectione, ambiguo, ſu-

ſpicione, irriſione, ſtultitia, exuperatione, collocatione, literarum mutatione: præterea expectatione, ſimilitudine, nouitate, hiſtoria, uerſu: aut ab alicuius interpellatione, aut arriſione: & ſi promiſerimus, aliter, ac parati fuerimus, nos eſſe dicturos, nos non eodem modo, ut cæteri ſoleant, uerba facturos: quid alij ſoleant, quid nos facturi ſumus, breuiter exponemus. Inter inſinuationem & principium hoc intereſt, quòd principium huiuſmodi debet eſſe, ut ſtatim apertis rationibus, quas præſcripſimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at inſinuatio eiuſmodi debet eße, ut occulte per dißimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendo peruenire poßimus. Verum hæ tres utilitates tametſi in tota oratione ſunt comparandæ, hoc eſt, ut auditores ſeſe perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordium cauſæ maxime comparandum eſt. Nunc, ne quando uitioſo exordio utamur, quæ uitia uitanda ſunt, docebo. In exordienda cauſa ſeruandum eſt, ut lenis ſit ſermo, & uſitata uerborum conſuetudo, ut non apparata oratio eſſe uideatur. Vitioſum exordium eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitioſum eſt, quo nihilo minus aduerſarius poteſt uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduerſarius poteſt uti ex contrario. Item uitioſum eſt, quod nimium apparatis uerbis compoſitum eſt, aut nimis longum eſt, & quod non ex ipſa cauſa natum uidetur, ut proprie cohæreat cum narratione; & quod neque beneuolum, neque doci-

lem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.

NARRATIONVM genera tria sunt. Vnum, quo exponimus rem gestam, & unumquodque trahimus ad utilitatem nostram uincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis uel laudationis causa. Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotum est: in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, unum quod in negotijs, alterum quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet parteis, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque ueras, neque uerisimiles continet res, ut eæ, quæ tragœdijs traditæ sunt. Historia, est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspitionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum uarietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum. uerum hoc in exercendo transigitur. Illud, quod ad ueritatem pertinet, quo modo tractari conueniat, aperiemus. Tres conuenit res habere nar

rationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit; & si non ab ultimo initio repetere uolemus; & si summatim, non particulatim narrabimus; & si non ad extremum, sed usque eò, quò opus erit, prosequemur; & si transitionibus nullis utemur; & si non deerrabimus ab eo, quod cœperimus exponere; & si exitus rerum ita exponemus, ut, ante quoque quæ facta sunt, sciri poßint, tametsi nos reticuerimus. quod genus, si dicam me ex prouincia rediisse, profectum quoque in prouinciam intelligatur. Et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id, quod neque obest, neque addiuuat, satius est præterire. Et ne bis aut sæpius idem dicamus, cauendum est, etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megaram uesperi aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, insidias fecit uirgini: Insidias postquam fecit, uim in loco attulit. Rem dilucide narrabimus, si ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporum ordinem conseruabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit considerandum, ne quid pertubate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid noue dicamus; ne quam in aliam rem transeamus; ne ab ultimo repetamus; ne longe persequamur; ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus; & si persequemur ea, quæ de breuitate præcepta sunt. nam quo breuior, eo dilucidior, & cognitu facilior narra-

tio fiet. Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus: si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrando conseruanda sunt. nam sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eo magis conseruanda erunt. De ijs rebus caute confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quòd eam soli præter cæteros in tria tempora diuisimus, ut planè certam uiam & perspicuam rationem exordiorum haberemus. nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industriæ, quàm rei utilitas postulabit, quæsiuisse uideamur, si prius pauca de causarum diuisione dixerimus.

CAVSARVM diuisio in duas partes distributa est. Primum, perorata narratione, debemus aperire quid nobis conueniat cum aduersarijs; si ea, quæ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse matrem ab Oreste conuenit mihi cum aduersarijs: iure fecerit, & licuerit'ne facere, id est in controuersia. Item è contrario, Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum

confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus. Eam plus quàm trium partium numero esse non oportet. Nam & periculosum est, ne quando plus minus' ue dicamus, & suspicionem afferet auditori meditationis & artificij, quæ res fidem abrogat oratori. Expositio est, cum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter & absolute. Nunc ad confirmationem transeamus.

TOTA spes uincendi, ratioq; persuadendi posita est in confirmatione & confutatione. nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaq; dissolucrimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. utrunque igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognouerimus. Causarum constitutiones alij quatuor fecerunt, noster doctor Hermetes tres putauit esse, non ut de illorum quidquam detraheret inuentione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter & bipertito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est, cum de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in silua, postquam resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlysses interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentum educit.

Teucer interuenit: cum fratrem occisum, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arcessit. Hic, quoniam coniectura uerum quæritur, de facto erit controuersia, & ex eo constitutio causæ coniecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cum in scripto aut ex scriptis aliquid controuersiæ nascitur. Ea diuiditur in partes sex, scriptum & sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, cum uidetur scriptoris uoluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quæ iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere; eorum nauim cæteraq; esse, si nauis conseruata sit, qui remanserunt in naui. magnitudine tempestatis omnes perterriti nauium reliquerunt, in scapham conscenderunt, præter unum ægrotum. is propter morbum exire & fugere non potuit. casu & fortuna nauis in portum incolumis delata est. illam ægrotus possidet. nauim petit ille, cuius fuerat. Hæc constitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex contrarijs legibus controuersia constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia uetat quippiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repetundis, in demortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, cum scriptum duas aut plureis res si-

gnificat, hoc modo: Paterfamilias cum filium hæredem faceret, testamento uasa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ XXX. pondo uasorum argenteorum dato quæ uolet. Post mortem eius, uasa pretiosa & cælata magnifice illa petit. Tullius se, quæ uelit ipse, XXX. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat causa, cum in controuersia est, quo nomine factum appelletur. ea est huiusmodi: Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus & trientibus laturus esset, Q. Cæpio per id temporis Quæstor urbanus erat: docuit senatum, ærarium pati non posse largitionem tantam. senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus remp. uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit: collegæ intercedere. ille nihilo minus cistellam detulit. Cæpio, ut illum contra S. C. intercœdentibus collegis, aduersus remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deijcit, impedimento est quo secius feratur lex: accersitur Cœpio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quæritur quid sit minuere maiestatem.

Ex translatione controuersia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut iudices commutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudicijs tamen non nihil ea utimur, ut hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quòd uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse; posset dicere,

cum definitione ſit uſus, quid ſit furtum, quid peculatus; ſecum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ conſtitutionis his de cauſis raro uenit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & cauſa cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quæſtionibus cauetur legibus, ut ante, ſi reo commodum ſit, iudicium de accuſatore fiat, utrum illi liceat accuſare, nec ne. Ex ratiocinatione controuerſia conſtat, cum res ſine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus ſimilitudinem quandam aucupatur. Ea eſt huiuſmodi: Lex eſt, Si furioſus exiſtet, agnatorum gentiliumq́; in eo, pecuniaq́; eius poteſtas eſto. Et lex: Qui parentem necaſſe iudicatus erit, is obuolutus & obligatus culeo deijciatur in profluentem. Et Lex: Paterfamilias uti ſuper familia, pecuniáue ſua legauerit; ita ius eſto. Et Lex: Si paterfamilias inteſtato moritur, familia pecuniaq́; eius agnatorum gentiliumq́; eſto. Malleolus iudicatus eſt matrem necaſſe, ei damnato ſtatim folliculo lupino os obuolutum eſt, & ſoleæ ligneæ pedibus inductæ ſunt, & in carcerem ductus eſt. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, teſtamentum ipſo præſente conſcribunt, teſtes rite affuerunt, de illo ſupplicium paulo poſt ſumitur. Ii, qui hæredes erant, teſtamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, ſuam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio naſcitur, quare potuerit, aut non potuerit iure

rit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus. Iuridicialis constitutio est, cum factum conuenit, sed, iure an iniuria factum sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicamus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poetam compellauit in scena: cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumpta extranea re comprobatur. Assumptiuæ partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, ut Cœpio ad Tribunos pl. de amissione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo seruo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non uenit, quòd eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum et peccasse, & consulto fecisse confitetur, & tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc, in iudicio non fere potest usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius

multa recte facta constant. hoc modo in loco communi per amplificationem inijcemus: Quòd si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conueniret: uerum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non uenit: at in senatum, aut ante Imperatorem, & in consilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum à nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is, qui P. Sulpitium se fateatur occidisse, et id iussu Consulum defendat, et eos dicat nō modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, ut, si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito uetetur. Ex comparatione criminis causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, & id quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Pompilius, cum à Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, uenit cum hostium ducibus in collocutionem: ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret: satius esse duxit amittere impedimenta, quàm exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit: accersitur maiestatis. Quæ constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis uideor ostendisse. nunc, quo modo eas, & qua uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in cau-

sa destinari, quò ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quærenda est ratio. Ratio est, quæ causam facit, et continet defensionem, hoc modo: (ut docendi causa in hac potissimũ causa consistamus) Orestes cum fatetur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem: ergo affert eam, quæ nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua ne parua quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inuenta ratione, firmamentum quærendum est, id est quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum usus fuerit Orestes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrẽ meum occiderat: utetur accusator firmamento, hoc modo, Sed non abs te tamen occidi, neque indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea constituitur ex coniunctione firmamenti, et rationis defensione, hoc modo, Cum dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectum ne fuerit, à filio sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutione. in ea enim nec ratio quæritur, quare fece-

rit; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo. Intentio, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occiderit'ne. Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter, & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus, nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed si quidem hæc tardius, quàm studes, absoluentur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. ueruntamen maturabimus, et, quod negotio diminutum fuerit exæquabimus industria; ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuæ largiamur uoluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER II.

IN primo libro Herenni breuiter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret,

& ea officia qua ratione facillime consequi posset. uerum quòd neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu uiderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potissimum scriberemus. Causarum tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. hoc et priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima est. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta: & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quàm necesse fuit, nec minus dilucide, quàm te uelle existimabamus. Deinde coniuncte de confirmatione, & confutatione dicendum fuit. quare genera constitutionum, & earum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quo modo constitutionem, & partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inuentiones ad unamquanque constitutionem, aut partem constitutionis accommodare; & item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & qua-

les uitari oporteret: quorum utrunque pertinet ad confirmationem et confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat. qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quaeremus, quemadmodū quanque causam tractari conueniat: et nimirum coniecturalem, quae prima, & difficillima est, potissimum consideremus.

IN causa coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut abitum. nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid ualeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa est ea, quae induxit ad maleficiū commodorum spe, aut incommodorum euitatione: ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio acquisierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere: aut num quod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostendet aduersarij: in uitatione incommodi, formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit; aut

eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret num quando uenerit in similem suspicionem: & in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, uita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ causa fecisse, ostendet eum semper auarum fuisse: si honoris, ambitiosum. ita poterit animi uitium, cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarum demonstrare, demõstret corruptorem, uel perfidiosum, si quo modo poterit. Denique aliquo, aut quamplurimis uitijs contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si uehementer castus & integer existimabitur, aduersarius dicet, facta non famam spectari oportere: illum ante occultasse sua flagitia, se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demostrabit uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, uim, persuasionem: quibus de rebus uituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente, & utetur loco communi: Rumoribus cre-

di non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud Censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices dicere. Collatio est, cum accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere nisi aduersarium, aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æque commode potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstret, oportet, aut alijs quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita. Id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quæritur, celebris an desertus: semper, an tum, cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer an profanus, publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facile quiuis causa posita posset iudicare. initia enim inuentionis ab arte debent proficisci: cætera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, noctu an interdiu, & qua die, & qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur, satis'ne longum fuerit ad eam rem transigendam; & potuerit'ne scire, satis ad id perficiendum spatij futurum. nam parui refert, satis spatij fuisse ad id per-

ficiendum, si id ante sciri, & ratione prouideri non potuerit. Occasio quæritur, idonea'ne satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo: Si quæ supra dicta sunt signa, concurrent: si præterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demostrabitur fuisse: per quas res scire poterimus, utrum diffidendum an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conscijs, arbitris, adiutoribus, liberis aut seruis, aut utrisque. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi uisus sit, qui cum uisus sit, num quid apparatit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adiumentis, num quo in loco præter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur, num uisus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. nam quiuis horum potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo sit factum. Factum esse, hoc modo: Si tumore aut liuore decoloratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatum. A

quo factum sit, hoc modo: si telum, si uestimentum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco comprehensus aut uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicatur. Consecutio est, cum quæritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit aduersarium, cum ad eum uentum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, incostanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, eum usquæ adeo præmeditatum fuisse quid sibi esset usu uenturum, ut confidentissime resistens responderet: quæ signa confidentiæ, non innocentiæ sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprij sunt ij, quibus, nisi accusator, nemo potest uti; et ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, et cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt, cum accusatoris, tum defensoris, à testibus, contra testes; à quæstionibus, contra quæstiones; ab argumentis, contra argumenta; à rumoribus, contra rumores. À testibus dicemus, secundum auctori-

tatem & uitam testium, et constantiam testimoniorum. Contra testes, uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. hæc et ad improbationem, & approbationem testium pertinebunt. A` quæstionibus dicemus, cum demonstrabimus, maiores, ueri inueniendi causa, tormentis et cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut quidquid sciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit disputatio, si quæ dicta erunt argumentando, ijsdem uijs, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilem suspicionem: idem'q; hoc in testimonijs facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus: Primum, maiores uoluisse certis in rebus interponi quæstiones, ut, quæ uere dicerentur, seruari; quæ falso in quæstione pronunciarentur, refelli possent: hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde, dolori credi non oportere, quòd alius alio recentior sit in dolore, quòd ingeniosior ad comminiscendum, quòd denique sæpe scire aut suspicari possit, quid quæsitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione: id'q; partibus coniecturæ, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis, et signis, & cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo conuenit: Cum multa concurrant argumenta

& signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam uideri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quàm testibus: hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera sunt gesta: testes corrumpi posse uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta, et signa, & cæteras suspiciones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem esse, quam suspicionibus quiuis possit criminari: deinde unamquanque suspicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire: indignum facinus esse, sine testibus coniecturam & suspicionem firmamenti satis habere. À rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid: & dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret & comminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse uerum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, & exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit: & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse, dicemus: & aliquam aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse: aut uerum rumorem proferemus, quis illis aliquid turpitudinis afferat: neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo possit quamuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor uehementer probabilis esse uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare.

Quòd et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, & in ueris causis sæpissime tractanda est, eo diligentius omneis eius parteis perscrutati sumus, ut ne paruula quidem titubatione, aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis parteis transeamus.

CVM uoluntas scriptoris cum scripto dissidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationem: Primum scriptoris collaudatione: Deinde scripti recitatione: Deinde percunctatione, scirent'ne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eandem rem pertineat. Deinde collatione, quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid iudicem sequi conueniat, utrum id quod diligenter perscriptum sit, an id quod acute sit excogitatum. Deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si id uoluisset scribere, ut non potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia reperietur, & causa proferetur, quare id scriptor senserit quod perscripsit: & demonstrabitur, scriptum illud esse dilucide, breuiter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab aduersarijs sententia et uoluntas afferretur, à scripto potius iudicatæ sint. Deinde ostendetur, quàm periculosum sit à scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui cum fateatur se contra id, quod legibus sancitum est, aut

testamento perscriptum sit, fecisse: tamen facti quærat defensionem. A` sententia sic dicemus: Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque breuitatem, quòd tantum scripserit, quod necesse fuerit, illud, quòd sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium, uerba, et literas sequi, negligere uoluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut nō posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo & bono posse fieri: quæ omnia scriptorem uoluisse quam rectissime fieri, nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus et inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum et stipulationum breuiter exscriptarum, in quibus intelligatur scriptorum uoluntas. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & scriptoris uoluntatem non interpretetur.

Cum duæ leges inter se discrepant, uidendum est primum, num quæ obrogatio aut derogatio sit. Deinde utrum leges ita dissentiant ut altera iubeat, altera uetet; an ita ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse quod cogeretur, cum altera lex permitteret. plus enim ualet sanctio, permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex san-

ciat, cui legi obrogatum uel derogatum ſit; id, quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum. Cum hæc erunt conſiderata, ſtatim noſtræ legis expoſitione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad noſtræ cauſæ commodum. Deinde de iuridiciali abſoluta ſumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrum cum ea faciat: de qua parte poſterius diſſeremus. Si ambiguum eſſe ſcriptum putabitur, quod in duas aut plures ſententias trahi poſſit, hoc modo tractandum eſt. Primum, ſit'ne ambiguum, quærendum eſt. Deinde, quo modo ſcriptum eſſet, ſi id, quod aduerſarij interpretantur, ſcriptor fieri uoluiſſet, oſtendendum eſt. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri poſſe, & honeſte, recte lege, more, natura, æquo et bono fieri poſſe; quod aduerſarij interpretantur, à contrario: nec eſſe ambigue ſcriptum, cum intelligatur utra ſententia uera ſit.

Sunt qui arbitrentur ad hanc cauſam tractandam uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eam, quæ à dialecticis profertur. nos uero arbitramur, non modo nullo adiumento eſſe, ſed potius maximo impedimento. omneis enim illi amphibologias aucupantur, eas etiam, quæ ex altera parte ſententiam nullam poſſunt interpretari. itaque & alieni ſermonis moleſti interpellatores, et ſcripti tum odioſi, tum obſcuri interpretes ſunt: & dum caute & expedite loqui uolunt, infantiſſimi reperiuntur. ita dum metuunt, in dicendo ne quid ambiguum dicant, nomen ſuum pronunciare non poſſunt. uerum ho-

rum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum uoles, refellemus. in præsentia hæc interserere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, primum afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat: quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi & magistratus consilia. nempe igitur tu, & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cum pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. ego non affeci, sed prohibui detrimento. ærarium enim conseruaui, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum. Primum igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem accommodatam causæ describetur. Deinde factum nostrum cum uerbi descriptione coniungetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta; de qua iam loquemur. Quæritur in translationibus primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat: num alio modo, tempore, loco: num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus & moribus, æquo & bono reperientur; de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In causa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus similiter scriptum, aut iudicatum sit. Deinde, utrum ea res similis sit

ei rei,

ei rei, de qua agitur, an dissimilis. Deinde utrum consulto de ea re scriptum non sit, quòd noluerit cauere, an quòd satis cautum putarit, propter cæterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem reuertamur.

ABSOLVTA iuridiciali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. In ea quæri conuenit, iure ne factum sit. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognouerimus. Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis aut pietatis causa obseruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est: quod genus, ut in ius eas cum uoceris. Consuetudine ius est id, quod sine lege, æque ac si legitimum sit, usitatum est: quod genus id, quod argentario obtuleras expensum, à socio eius recte repetere possis. Iudicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij iudici, aut Prætori aut Consuli, aut Tribuno pl. placitum sit: & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit: quod genus: M. Drusus Prætor urbanus, quo cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sex. Iulius non reddidit. Item C. Cælius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim læserat: P. Mutius eum, qui L. Accium poetam

nominauerat, condemnauit. Ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatæ proferri, cum id usu uenerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex æquo et bono ius constat, quod ad ueritatem et utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis LX, & cui morbus causa est, cognitorem det: Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerunt, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio, aut in foro ante meridiem causam conijcito. Sunt item pacta, quæ sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, id'q; in absoluta iuridiciali faciendum uidetur. Cum ex comparatione quæreretur, utrum satius fuerit agere id, quod reus dicat se fecisse, aut id, quod accusator dicat oportuisse fieri; primum quæri cōuenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum uenustius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsum'ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quæretur, potuerit'ne uitari, ne in eum locum ueniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis, de qua ante dictum est. His ita tra-

ctatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili præposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. Defensor contra eos, qui æquum censeant rem perniciosam utili præponi, utetur loco communi per conquestionem: & simul quæret ab accusatoribus, & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent: et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quærendum est, iure ne in alium crimen transferatur. Deinde spectandum est, an æque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse fateatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. Deinde oportuerit ne iudicium ante fieri. Deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censebat uim, quàm iudicia ualere oportere: & ab aduersarijs percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem cæteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant. Quid, si ipse accusator idem facere uoluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, existiment aut non potuisse, aut non fuisse utile rem in iudicium uenire. Concæssio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur in purgationem, et deprecationem. Purgatio est, cum consulto à no-

bis factum negamus. Ea diuiditur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primum partibus ostendendum est, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primum, considerandum est, utrum per culpam uentum sit in necessitudinem, num culpam ueniendi necessitudo fecerit. Deinde quaerendum est, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertus'ne sit quid contra facere, aut excogitare posset. Deinde, num quae suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quae significent id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde, si maxime necessitudo quaepiam fuerit, conueniat'ne eam satis idoneam putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur, utrum potuerit scire, an non potuerit. Deinde, utrum data sit opera ut sciretur, an non. Deinde, utrum casu nescierit, an culpa. nam qui se propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugisse rationem dicet, is animi uitio uidebitur nescisse, non imprudentia: quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali constitutione quaeratur, utrum scierit, an ignorauerit: et considerabitur, satis'ne imprudentia praesidij debeat esse, cum factum esse constet. Cum in fortunam causa conferetur, & ea re defensor ignosci dicet reo oportere; eadem omnia uidentur consideranda, quae de necessitudine praescripta sunt. Etenim hae tres partes purgationis inter se finitimae sunt, ut in omneis eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis: Accusatoris con-

tra eum, qui cum ſe peccaſſe confiteatur, tamen oratione iudices demoretur: Defenſoris, de humanitate, miſericordia, uoluntatem in omnibus rebus ſpectari conuenire; & quæ conſulto facta non ſint, ea fraudi eſſe non oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccaſſe, neque id impudenter, aut fortuitu, aut neceſſario feciſſe dicemus, & tamen ignoſci nobis poſtulabimus. Hic ignoſcendi ratio quæritur ex ijs locis, ſi plura aut maiora officia, quàm maleficia, uidebuntur conſtare: ſi qua uirtus, aut nobilitas erit in eo, qui ſupplicabit: ſi qua ſpes erit, uſui futurum, ſi ſine ſupplicio diſceſſerit: ſi ipſe ille ſupplex, manſuetus, & miſericors in poteſtatibus oſtendetur fuiſſe: ſi ea, quæ peccauit, non odio, non crudelitate, ſed officio & recto ſtudio commotus fecit: ſi tali de cauſa alijs quoque ignotum eſt: ſi nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, ſi eum miſſum fecerimus: ſi nulla aut à noſtris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re ſuſcipientur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc cauſa iudicialis fieri non poteſt, ut in primo libro oſtendimus, ſed, quòd poteſt uel ad ſenatum, uel ad concilium uenire, non uiſa eſt ſuperſedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem noſtri peccati cauſam conferemus. Si cauſa in hominem conferetur, quærendum erit primum, potuerit ne tantum, quantum reus demonſtrabit, is, in quem cauſa confe-

retur: & ecquonam modo aut honeſte, aut ſine periculo potuerit obſiſti: ſi maxime ita ſit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controuerſiam, & quæretur, num conſulto factum ſit. Si cauſa in rem quandam conferetur, & hæc eadem fere, & omnia quæ de neceßitudine præcepimus, conſideranda erunt.

QVONIAM ſatis oſtendiſſe uidemur, quibus argumentationibus in unoquoque genere cauſæ iudicialis uti conueniret, conſequi uidetur, ut doceamus quemadmodum ipſas argumentationes ornate, et abſolute tractare poßimus. nam fere non difficile eſt inuenire quid ſit cauſæ adiumento: difficillimum uero eſt inuentum expolire, & expedite pronunciare. hæc enim res facit ut neque diutius, quàm ſatis ſit, in eiſdem locis commoremur, neque eodem identidem reuoluamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incõmode ad aliam deinceps tranſeamus. Itaque hac ratione & ipſi meminiſſe poterimus, quid quoque loco dixerimus: et auditor cum totius cauſæ, tum uniuſcuiuſque argumentationis diſtributionem precipere, & meminiſſe poterit. Ergo abſolutißima, & perfectißima argumentatio eſt ea, quæ in quinque parteis eſt diſtributa, propoſitionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propoſitio eſt, per quam oſtendimus ſummatim, quid ſit, quod probare uolumus. Ratio eſt cauſa, quæ demonſtrat id uerum eſſe, quod intendimus, breui ſubiectione. Rationis confirmatio eſt ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter ex-

positam rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandæ, & collocupletandæ causa, confirmata argumentatione. Complexio est, quæ concludit, breuiter colligens parteis argumentationis. Hisce igitur quinque partibus, ut absolutißime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Vlyßi fuisse, quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat: à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. uidebat, illo incolumi se incolumem non futurum. sperabat, illius morte se salutem sibi comparare. consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. ergo et metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium uerebatur: & consuetudo peccandi, maleficij suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim, qui minima peccata cum causa suscipiunt, tum uero illa, quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes: si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate: si multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortißimum, integerrimum, inimicitiarum persequentißimum, iniuria laceßitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feras bestias uideamus alacres, & erectas uadere, ut alteri

bestiæ noceant, non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum: præsertim cum in bestijs nullam neque bonam neque malam rationem uideamus, in isto plurimas & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua inductus Vlysses accesserit ad maleficium: et si inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstraui: non est dubium, quin confiteatur causam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum est, si res breuis est, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione & complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita: breuissima est tripartita: mediocris, sublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.

GENERA duo sunt uitiosarum argumentationum: unum, quod ab aduersario reprehendi potest, id'q; pertinet ad causam: alterum, quod tamen si nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sit, quæ reprehensione confutari conueniat, quæ tacite contemni, atque uitari sine reprehensione, nisi

exempla subiecero, intelligere, dilucide non poteris. Hæc cognitio uitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet: nam & uitare in argumentatione uitium admonebit, & ab alijs non uitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus, perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus constare; in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda sunt, consideremus: ut & ipsi ab his uitijs recedere, & aduersariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio uitiosa est, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum: ut si quis hoc modo exponat: Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo, aliquãdo fieri, aut posse fieri intelligatur. Item uitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat

esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille hæredem testamento ex parte faciebat. prædones illo loco uisi nunquam sunt: inimicum nullum habebat. relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quòd alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiuscemodi expositione reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus: uelut in hoc exemplo cum dixerit necesse esse, aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque uitandum est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si, cum plura sint, pauciora dicamus, hoc modo: Duæ res sunt iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries, & auaritia. Quid amor? inquit quispiam. quid ambitio? quid irreligio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia permulta?

Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, et plura dicimus, hoc modo. Tres res sunt, quæ omnes homines solicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixisse metum, & cupiditatem: quoniam ægritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. Item uitiosa expositio est, quæ nimium longe repetitur, hoc modo. Omnium malorum stultitia est

mater, quæ parit immensas cupiditates: immensæ porro cupiditates, infinitæ, & immoderatæ sunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porro hominem ad quoduis maleficium impellit: igitur auaritia inducti aduersarij nostri hoc in se facinus admiserunt. Hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium, & cæteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est.

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:
Ne'ue inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo; qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquam hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Nam hic satis erat dicere, (si id modo, quod esset satis, curasset poeta)

Vtinam ne hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. non enim reprehensione eget, sicut aliæ complures, sed sua sponte uitiosa est.

VITIOSA ratio est, quæ ad expositionem non est accommodata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem. Infirma ratio est, quæ non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est: uelut apud Plautum;

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in ætate utile,
Et conducibile :–

Hæc expositio est. uideamus, quæ ratio afferatur.

–Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri conuenit, utile quid sit ratiocinatur. Vana ratio est, quæ ex falsa causa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est: nam ex eo uerissima nascitur amicitia. Aut hoc modo: Philosophia est uitanda: affert enim socordiam atque desidiam. Nam hæ rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earum ueras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam causam affert expositionis: uelut Pacuuius:

Fortunam insanam esse, & cæcam, et brutam perhibent philosophi,
Saxoq; instare globoso prædicant uolubili:
Ideoq;, quò saxum impulerit fors, eo cadere fortunam autumant.
Cæcam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quò sese applicet:
Insanam autẽ aiũt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit:
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.
Sunt autem alij philosophi, qui contra fortuna negant
Miseriã esse ullã, sed temeritate omnia regi. id magis
Veresimile aiunt, quod usus reapse experiundo edocet.
Velut Orestes modo fuit rex, modo mẽdicus factus est:
Naufragio res cõtigit. nẽpe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cum ait, uerius esse temeritate, quàm fortuna res regi. nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma ratio est, quæ uidetur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: Magno malo est omnibus auaritia, idcirco quòd homines magnis & multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniæ cupiditatem. Nam hic alijs uerbis idem per rationem dicitur, quod dictum est, per expositionem. Item infirma ratio est, quæ minus idoneam, quàm res postulat, causam subijcit expositioni, hoc modo: Vtilis est sapientia, propterea quòd, qui sapientes sunt, pietatem colere consueuerunt. Item utile est amicos ueros habere. habes enim, quibuscum iocari poßis. Nam huiusmodi in rationibus non uniuersali, neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quæ uel alij expositioni potest accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem, quare cæca; eandem, quare bruta fortuna dicitur.

IN confirmatione rationis multa uitanda in nostra, & obseruanda in aduersariorum ratione sunt uitia, proptereáq; diligentius consideranda sunt, quòd accurata confirmatio rationis, totam uehementißime comprobat argumentationem.

Vtuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.

Nam si improbum Chresphontem existimaueras,

Cur me huic locabas nuptijs? ſin eſt probus,
Cur talem inuitam cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex ſimplici parte reprehendentur: ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus eſt, bene locaui: ſin autem eſt improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendentur, ſi ex duplici concluſione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, poſt cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehenſio huius concluſionis duplex eſt: acutior illa ſuperior, facilior hæc poſterior ad excogitandum. Item uitioſa eſt confirmatio rationis, cum ea re, quæ plura ſignificat, abutimur pro certo unius rei ſigno, hoc modo: Neceſſe eſt, quoniam pallet, ægrotaſſe: aut neceſſe eſt peperiſſe, quoniam ſuſtinet puerum infantem. Nam hæc ſua ſponte certa ſigna non habent, ſi non cætera quoque ſimilia concurrant: quòd ſi concurrerint, non nihil huiuſmodi ſigna adaugent ſuſpicionem. Item uitioſum eſt, cum uel in alium, uel in eum ipſum, qui dicit, id quod in aduerſarium dicitur, poteſt conuenire, hoc modo: Miſeri ſunt qui uxores ducunt: at tu duxiſti alteram. Item uitioſum eſt id, quod uulgarem habet defenſionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adoleſcentia, aut amore. Huiuſcemodi enim deprecationes ſi probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitio-

ſum eſt, cum id pro certo ſumitur, quod inter omnes non conſtat, quia etiam nunc in controuerſia eſt, hoc modo:

Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperum, atque
inferum,
Pacem inter ſe ſe conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro ſuo iure hoc exemplo uſum Creſphontem Ennius induxit, quaſi iam ſatis certis rationibus ita eſſe demonſtraſſet. Item uitioſum eſt, quod iam quaſi ſero atque acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi ſi ueniſſet Quirites, non commiſiſſem ut hunc in locum res ueniret: nam hoc, aut hoc feciſſem: ſed me tum hæc ratio fugit. Item uitioſum eſt, cum id, quod in aperto delicto poſitum eſt, tamen aliqua leui tegitur defenſione, hoc modo.

Cum te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno, reliqui: nunc deſertum ab omnibus
Summo periculo ſola ut reſtituam paro.

Item uitioſum eſt, quod in aliam partem, ac dictum ſit, poteſt accipi. id eſt huiuſmodi, ut ſi quis potens ac factioſus in concione dixerit: Satius eſt uti regibus, quàm malis legibus. Nam hoc tametſi rei arguendæ cauſa poteſt ſine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicat, non dicitur ſine atroci ſuſpicione. Item uitioſum eſt, falſis aut uulgaribus definitionibus uti. Falſæ ſunt huiuſmodi, ſi quis dicat iniuriam eſſe nullam, niſi quæ ex pulſatione, aut conuitio conſtet. Vulgares ſunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri poſſunt, ut ſi quis dicat, quadruplator, ut breuiter deſcribam, capitalis eſt. Eſt enim improbus, et

pestifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris, quàm furis, quàm sicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item uitiosum est, pro argumento sumere quod in disquisitione positum est: ut si quis, quẽ furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum: ei rei testimonium esse, quòd sibi furtum fecerit. Item uitiosum est, controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Non conuenit Censores istum uobis satisfacere, ex eo quòd ait se non potuisse adesse, ita ut iuratus fuerat: quòd si ad exercitum non uenisset, id'ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo uitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita, & in simili controuersia posita exempli loco profertur. Item uitiosum est, cum [illegible], de quo summa controuersia est, parum expeditur, et, quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, si intelligas:
Tali dari arma, qualis qui gessit fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo:
Quæ ego profiteor esse mea. nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicarier,
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, et contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo:

Qua causa accusem hunc, nequeo exputãdo euoluere.
Nam si ueretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem, qui id parui auditu existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostendisse, quare non accusaret. Quid, quod postea ait?

Nunc

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi charos habent, lædantur, aut aliquo huiusmodi uitio læditur auctoris uoluntas. Item uitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit: in'q; huiusmodi uitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam deriuetur: uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione; quorum controuersia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientiæ rationem, & uirtutis utilitatem consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consulto multi ab reo faciunt, angustijs causæ coacti: uti si quis, cũ accusetur ambitu magistratum petijsse, ab Imperatoribus sæpenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus, sæpe deprehendemus, et in huiusmodi deprehensione ostendemus eos, de ea re quid dicant, non habere. Item uitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quoppiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo studio sunt: ueluti qui rhetoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constat, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditum, corpore

decoloratum fuisse constat: ergo ueneno necatus est. Deinde si sit usque adeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim, factum'ne sit quæritur, sed à quo factum sit. Item uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere. aut negligentius disputare: ut si comparetur, utrũ satius sit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda sint in altera re, curet enumerare: quæ in altera re incommoda sint, uelut depressa prætereat, aut ea, quæ minima sunt, dicat. Item uitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem uituperari, cum alteram laudes: quod genus; si quæratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis, quòd reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros lædat. non enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupide pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine, & uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo potest optime iudicare: uelut Sulpitius, qui intercesserat ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cum eandem legem ferret, aliam se se ferre dicebat propter nominum commutationem; nam non exules, sed ui eiectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à populo R. aut perinde quasi non omnes, quibus aqua, & igni in-

terdictum est, exules appellentur. uerum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum mutationem.

QVONIAM exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis, & ceteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quæ sint ijs rebus uitia consideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut ipsi obest qui affert. Exemplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut improbum, ut non sit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res postulabit. Res iudicata uitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduersarijs proferri possint. Item uitiosum est, id quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet. Item uitiosum est, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo: ut si quis quem arguat hominem occidisse, & ante quàm satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius esse, quàm hominem occidere. non enim, utrum indignum sit an non, sed factum'ne sit, quæritur. Complexio uitiosa est, quæ non, ut quidque primum dictum est, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid reliquit;

ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

CONCLVSIONES, quae apud Graecos ἐπίλογοι nominantur, tripartitae sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmißimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est, per quam colligimus, & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur, non redintegretur oratio: et ordine, quidquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memoriae mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim, & dedita opera comparata oratio uidebitur esse artificij significandi, aut ingenij uenditandi, uel memoriae ostentandae causa. quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendae sunt res, quae tractatae erunt in confirmatione, & confutatione. Amplificatio est res, quae per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem praeceptis commodißime sumuntur adaugendi criminis causa. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantae curae ea res fuerit Dijs immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientißimis, senatui: item maxime, quo modo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est,

cum consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocißimum est; an ad superiores, quod genus ij sunt, à quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturum, si omnibus idem concedatur: &, ea re neglecta, ostendemus quid periculorum, aut incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere posit. quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cum ostendemus ex consulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicũ esse: quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, et cũ hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius, & atrocius uindicandum sit. Nonus

locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuam, quàm sacrum lædere: quòd propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, ut agi res & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione. Misericordia commouebitur auditoris animus, si uariam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuimus, quibusq; in incommodis simus comparatione. Si, quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus; enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. Si quid nostris parentibus, liberis, cæteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos solitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodurum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. nihil enim lacryma citius arescit. Fere locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic sit. reliquas præceptiones quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris con-

ſecutus: & nos induſtriæ fructus ex tua ſcientia capiemus, & tute noſtram diligentiam laudabis, tuáq; perceptione lætabere; tu ſcientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum perſoluendum. uerum hæc futura ſatis ſcio: te enim non ignoro: ſed nos deinceps ad cætera præcepta tranſeamus, ut, quod libentiſſime facimus, tuæ uoluntati rectiſſimæ morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER III.

a D OMNEM iudicialem cauſam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, ſatis abundanter, ut arbitror, ſuperioribus libris demonſtratum eſt. nunc earum rationem rerum inueniendarum, quæ pertinebant ad cauſas deliberatiuas, & demonſtratiuas, in hunc librum tranſtulimus; ut omnis inueniendi præceptio tibi quamprimum perſolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificij. de tribus partibus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronunciatione, memoria. de elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter abſolutum mittemus: ne quid tibi rhetorichæ arti deeſſe poſſit. interea prima quæque, & nobiſcum, cum uoles, & interdum ſine nobis legendo conſequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilita-

tem pariter nobiscum progredi poßis. nunc tu fac attentũ te præbeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

DELIBERATIONES partim sunt huiusmodi, ut quæratur utrum potius faciendum sit; partim huiusmodi, ut, quid potißimum faciendum sit, consideretur. Vtrum potius, hoc modo: Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potißimum, hoc pacto: ut si Annibal consultet, cum ex Italia Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt, ut si deliberet senatus, captiuos ab hostibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam causam ueniunt in deliberationem et consultationem, ut si deliberet senatus, bello Italico soluat'ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus Consulem fieri: partim & propter se sunt deliberandæ, magis propter extraneam causam ueniunt in consultationem, ut si deliberet senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa erit causa adaugenda, aut deprimenda. Omnem orationem eorum, qui sententiam dicent, finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili consultatione diuiditur, tutam & honestam. Tuta est, quæ conficit instantis, aut consequentis periculi uitationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim & dolum: quorum

aut alterum separatim, aut utrunque sumemus coniunctim. Vis secernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecuniam, pollicitationes, dißimulationes, maturationes, mentiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reip. scribere uelimus. Honesta res diuiditur in rectums & laudabile. Rectum est, quod cum uirtute & officio fit. id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum, & malorum. Dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificij. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & usus complurium negotiorum. Iustitia est æquitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeßio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum commodis conferemus, cum alterum sequi, uitare alterum cohortemur. Aut si qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, &, quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus. Aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestæ aut præsentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod uelimus, exemplo allato persuadere poßimus. Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicum

dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: si demonstrabimus ulcisci malemeritos oportere: si fidem magnopere censebimus conseruandum: si leges, & mores ciuitatis egregie dicemus seruari oportere: si societatis atque amicitias studiose dicemus coli conuenire: si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate à uia recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus ius æquabile statui conuenire. His atque huiusmodi partibus iustitiæ, si quam rem in concione, aut in concilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus: contrarijs iniustam. ita fiet, ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum simus parati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res magnas & excelsas sequi & appeti oportere: & item res humiles, & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item, à nulla re honesta periculi, aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi. nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei ueritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumq; rerum uituperabimus: si unamquan-

que rem certo naturæ termino definiemus: si denique, quod cuique satis sit, ostendemus, & nimium progredi dissuadebimus, & modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis amplificandæ, si suadebimus; attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur quæ supra domonstraui. nam nemo erit, qui censeat à uirtute recedendum. uerum aut re huiusmodi non dicatur esse, ut uirtutem possimus egregiam experiri: aut in contrarijs potius rebus, quàm in his, uirtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is, qui contradicet, iustitiam uocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse, & inertiam, ac prauam liberalitatem. Quam prudẽtiam appellarit, ineptam & garrulam, & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam, & inconsideratam appellabimus temeritatem. Laudabile est, quod conficit honestam & præsentem, & sequentem commemorationem. Hoc nos eo à recto separauimus, non quòd hæ quatuor partes, quæ subijciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant; sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. neque enim solum laudatis causa rectum sequi conuenit, sed, si laus consequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur; aut ali-

quibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq; nostris. Cum huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel ab ijsdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam, atque honestam: si utrunque poterimus ostendere, utrunque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in uim, & consilium. nam quod in docendo rei dilucidandæ causa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur; si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione, et confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, cõtrarijs confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorũ, qui à Pœnis circunsessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumitate: uirtutibus uti neminẽ posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsulto in periculum mittant: honestũ nihil oportere existimari, quod

non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: uirtutem nullo tempore relinquēdam: uel dolorem, si is timeatur; uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse: considerare quæ sit turpitudo consecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem consequi; nec esse exploratum, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultro ad mortem proficisci, esse præclarum: fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere: eum tute uiuere, qui honeste uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum, qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus ferè similibus in his & iudicialibus causis uti solemus, nisi quòd his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causæ transeamus.

QVONIAM hæc causa diuiditur in laudem, & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum: & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt; ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, sodalitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea, quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda, aut incommoda; ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constant; ut prudentia, iustitia, fortitudo, mo-

destia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiusmodi causa principium sumetur aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus, aut officio facere, quòd causa necessitudinis intercedat; aut studio, quòd eiusmodi uirtutis sit, ut omnes commemorare debeant uelle; aut quòd rectum sit, ex aliorum laude ostendere qualis noster animus sit. Si uituperabimus, aut merito facere, quòd ita tractati sumus; aut studio, quòd utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiã, atque nequitiam cognosci; aut quòd placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis consequi non possimus: omnes homines illius uirtutes prædicare oportere; ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si uituperabimus, ea, quæ uidebimus contraria paucis uerbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulo ante supra exempli causa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem uirum uelint cognoscere, petemus: quoniam in eodem uirtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudatus fuerit, sperare nos facile ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contra uituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam uitare possint: quoniam

dissimiles sunt qui audiant, atque ille, qui uitupera-
tur, nos sperare eos illius uitam uehementer improba-
turos. Ab rebus ipsis, incertos esse quid potissimum
laudamus: uereri, ne, cum multa dixerimus, plu-
ra prætereamus, & quæ similes sententias habebunt:
quibus sententijs contraria sumuntur à uituperatio-
ne. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua ha-
rum, quas ante commemorauimus, rationum, nar-
ratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si
qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo lo-
quemur, nobis narrandum sit cum laude, aut uitu-
peratione, præceptio narrandi de primo libro repete-
tur. Diuisione hac utemur: Primo exponemus, quas
res laudaturi sumus, aut uituperaturi. Deinde, ut
quæque, quóue tempore res erit gesta, ordine dicæ-
mus, ut, quid, quamq; tute cautéq; egerit, intelliga-
tur. Sed exponere oportebit animi uirtutes, aut uitia.
Deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum
externarum, quo modo ab animo tractata sint, de-
monstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda
uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, qui-
bus maioribus natus sit: si bono genere, parem aut
excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non
in maiorum uirtutibus habuisse præsidium. In uitu-
peratione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse:
si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in
laude, bene, & honeste, in bonis disciplinis per om-
nem pueritiam: in uituperatione, è contrario. De-
inde transire oportet ad corporis commoda. A' na-
tura in laude: si sit dignitas, atque forma, laudi

fuisse eam, non, quemadmodum cæteris, detrimento, atque dedecori: si uires, atque uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus, & industrijs dicemus comparata: si ualetudo, ex perpetua diligentia, & temperantia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, male his usum dicemus, quæ casu, & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erunt, præter formam omnia ipsius culpa et intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res; & in his, animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, considerabimus; diuitiæ, an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ; & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit; cuius causa susceperit inimicitias; qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias, in diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum: si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: si uituperemus, è contrario. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita diuisio laudis, & uituperationis, si illud etiam assumpserimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem, aut uituperationem transferre: propterea quòd sæpe ne incidunt quidem; sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariæ dictu.

Quapropter

quapropter eas partes, quæ firmiſſimæ uidebuntur, legere oportebit. Concluſionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum cauſæ: in ipſa cauſa crebras & breueis amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus cauſæ, eo quòd raro accidit in uita, negligentius conſiderandum eſt. neque enim id, quod poteſt accidere ut faciendum ſit aliquando, non oportet uelle quamaccommodatiſſime poſſe facere. Et ſi ſeparatim hæc cauſa minus ſæpe tractatur, at in iudicialibus & in deliberatiuis cauſis ſæpe magnæ partes uerſantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoque genere cauſæ non nihil induſtriæ conſumendum putauimus. Nunc, abſoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc eſt inuentione perpolita, atque ad omne cauſæ genus accommodata, tempus eſt ad cæteras partes proficiſci. Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus.

QVONIAM diſpoſitio eſt, per quam illa, quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuncietur; uidendum eſt, cuiuſmodi rationem in diſponendo habere conueniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo, unum ab inſtitutione profectum, alterum ad caſum temporis accommodatum. Ex inſtitutione artis diſponemus, cum ſequemur eam præceptionem, quam in primo libro expoſuimus, hoc eſt, ut utamur principio, narratione, diuiſione, confirmatione, confutatione, concluſione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptum eſt ante, in dicendo ſequemur. Item ex inſtitutione artis non modo totas cauſas per orationem, ſed ſingulas quoque ar-

gumentationes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus, id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est, una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione, aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. nam si uehementer aures auditorum obtusæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduersarijs multitudine uerborum, commode poterimus principio supersedere, & exordiri causam aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire: à narratione cum inceperimus, ad principij sententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium sæpe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. In confirmatione, & confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi conuenit habere, firmissimas argumentationes in primis & in

postremis causæ partibus collocare; mediocres, & neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quæ, si separatim ac singulæ dicantur, infirmæ sunt, cum cæteris coniunctæ, firmæ, & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. nam & re narrata statim expectat animus auditoris, qua re causa confirmari possit. quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. & quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mandatur; utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONVNCIATIONEM multi maxime oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendum plurimum ualere. nos, quid unum de quinque rebus plurimum prosit, non facile dixerimus, nec egregie magnam esse utilitatem in pronunciatione audacter confirmauerimus. nam commodæ inuentiones, & concinnæ uerborum elocutiones, & partium causæ artificiosæ dispositiones, & horum omnium diligens memoria, sine pronunciatione non plus, quàm sine his rebus pronunciatio sola, ualere poterit. quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit, (nam omnes uix posse putarunt de uoce, uultu, gestu dilucide scribi, cum hæ res ad sensus nostros pertinerent) & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter uidetur tota res consideranda. Diuiditur igitur pronunciatio in uocis figuram, & corpo-

ris motum. Figura uocis est, quæ suum quendam possidet habitum, ratione & industria comparatum. ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura: non nihil hanc auget, sed maxime cura conseruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, non nihil adauget, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro commodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inscij sunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur. Firmam igitur quammaxime poterimus in dicendo uocem conseruare, si quammaxime sedata & depressa uoce principia dicemus. nam læduntur arteriæ, si, antequam leni uoce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur enim uox spiritu, & arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet: commutationes enim faciunt, ut, nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus. Et acutas uocis exclamationes uitare debemus. ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione, &

si quis splendor est uocis, consumitur clamore uniuersus. Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione. fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur: & uox, quæ uarie tractata est, reducitur in quendam sonum æquabilem, atque constantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur, uelut accidit in hac re. nam quæ diximus ad uocem seruandam prodeße, eadem attinent ad suauitatem pronunciationis: ut, quod nostræ uoci prosit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile est ad firmitudinem uocis, sedata uox in principio. quid insuauius, quàm clamor in exordio causæ? Interualla uocem confirmant. eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt. Conseruat uocem continui clamoris remißio. & auditorem quidem uarietas maxime delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exsuscitat clamore. Acuta exclamatio uocem, & fauces uulnerat. eadem lædit auditorem. habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem non'ne animum uehementißime calefacit auditoris in totius conclusione causæ? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronunciationis suauitudini prosunt: de utraque re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine quæ uisa sunt, & de suauitate quæ coniuncta fuerunt: cætera suo loco paulo post dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius

nobis considerãda est. Eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio est oratio acris, & ad confirmandum, & confutandum accommodata. Amplificatio est oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua grauitate, & uocis remißione. Demonstratio est, quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Iocatio est oratio, quæ ex aliqua re risum pudentem, & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem, & distributionem. Continuatio est orationis enunciandæ acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens, cum raris, & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem, & conquestionem, Cohortatio est: quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est, & hæc partes ipsæ in octo partes alias distributæ, harum octo partium quæ cuiusque idonea pronunciatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quamsedatißima, & depreßißima uoce uti conueniet, ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus: cum autem est in demonstratione, uoce

paululum attenuata, crebris interuallis & diuisionibus uti oportet, ut ipsa pronunciatione eas res, quas demonstrabimus, inserere atque intersecare uideamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum uocum uarietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: at aliud, otiose retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, modeste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronunciationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quae admirationes, de quibus nos narrabimus; diligenter animaduertemus, ut omnium personarum sensus atque animos uoce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebunda uoce, cum parua significatione risus, sine ulla suspicione nimiae cachinnationis, leniter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem iocum uocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione adaucto mediocriter sono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit, & torquere sonum, & celeriter cum clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio consequi possit. In distributione uocem ab imis faucibus exclamatione quamclarißima adhibere oportet, & quantum spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula interualla spatij consumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur uoce attenuatißi-

ma, clamore leni, ſono æquabili; commutationibus crebris, maxima celeritate. In conqueſtione utemur uoce depreſſa, inclinato ſono, crebris interuallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura uocis ſatis dictum eſt: nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus eſt corporis geſtus, & uultus moderatio quædam, quæ pronuncianti conuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronunciantur. Conuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniam eſſe; in geſtu nec uenuſtatem conſpicuam, nec turpitudinem eſſe, ut aut hiſtriones, aut operarij uideamur eſſe. Ad eaſdem igitur partes, in quas uox eſt diſtributa, motus quoque corporis ratio uidetur eſſe accommodanda. Nam ſi erit ſermo cum dignitate, ſtantes in ueſtigio; leui dexteræ motu loqui oportebit. hilaritate, triſtitia, mediocritate uultus ad ſermonis ſententias accommodata. Sin erit in demonſtratione ſermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus. nam hoc eſt à natura datum, ut quamproxime tum uultum admoueamus ad auditores, ſi quam rem docere eos, & uehementer inſtigare uelimus. Sin erit in narratione ſermo, idem motus poterit idoneus eſſe, qui paulo ante demonſtrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem ſignificare, ſine commutatione geſtus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aſpectu utemur. Sin contentio fiet per diſtributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara ſupploſione, acri, & defixo aſpectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohorta-

tionem, paulo tardiore & consideratiore gestu conueniet uti, similibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangore, & capitis ictu. nonnunquam sedato & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. uerum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset: nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam: propterea quòd hic admonere uoluimus, quod oporteret, reliqua trademus exercitationi. hoc scire tamen oportet, pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc, perinde atque constet in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis esse artificium memoriam: quare placeat, alias ostendemus: in præsentia, cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porro naturæ commoda confirmat, & auget: ita

fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosæ, porro hæc artificiosa naturæ commoda retineat, & amplificet ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione conformanda est, ut sit egregia: & hæc, quæ doctrina datur, indiget ingenij. nec hoc magis aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, ut inegnio, doctrina, præceptione, natura nitescat. quare & illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio, quod tute paulo post poteris intelligere. quòd si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis, & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfecte, insignite aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, & alia, quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, & notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse uolumus: quod genus, equi, leones, aquilæ: quorum memoriam si uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id, quod dictum est, scribere, & recitare quod scripserunt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, possunt quæ audierunt in locis collocare. & ex his memoriter pronunciare. Loci enim ceræ aut chartæ

similimi sunt, imagines literis, dispositio, & collocatio imaginum scripturæ, pronunciatio lectioni. Oportet igitur, si uolumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius; quotoquoque loco libebit, uel à superiore, ual ab inferiore, uel à media parte imagines secuti, ea, quæ mandata locis erunt, edere & proferre possimus. nam ut, si in ordine stantes notos complures uiderimus, nihil nostra intersit, utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem, quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos, quos assumpserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hærere possint. nam imagines, sicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent. Et ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quenque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo: deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta, quàm in celebri regione locos comparare: propterea quòd frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: solitudo conseruat integras simulacrorum figuras. Prætere dissimiles forma, atque natura loci comparandi

sunt, ut distincte interlucere possint: nam si quis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret quid in quoque loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet. nam & præter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis angusti sæpe non uidentur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, ant splendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria esse placet, fere paulo plus, aut minus pedum tricenum. nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehementer prope admoueris id, quod oportet uideri. Sed quanquam facile est ei, qui paulo plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen, si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat quàm uolet multos licebit. cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari, & architectari. quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmet ipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus: duplices similitudines esse debent, unæ rerum, alteræ uerborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus, Verborum similitudines

constituuntur, cum uniuscuiusque nominis, & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehendemus, hoc modo: Vt si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hæreditatis causa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes, & conscios esse. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus: in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem uenire poßit, & reum ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse uolemus. si formarum dispositione, & imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quæ uolemus, memoria consequemur. Cum uerborum similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit: Iam domi ultionem Reges Atridæ parant. In loco constituere oportet manus ad cœlum tollentem Domitium, cum à Regibus Martijs loris cædatur. Hoc erit, Iam domi ultionem Reges. In altero loco Aesopum, & Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio

tum ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut, uersu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis, aut ter eum uersum, deinde cum imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina: nam utraque, altera separata, minus erit firma, ita tamen, ut multo plus in doctrina atque arte præsidij sit. quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmæ, & acres, & ad mouendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriam possint excitare: qua de causa utrunque fiat, considerandum est, ut, cognita causa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus: at, si quid uidemus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consueuimus. itaque quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiscimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optime sæpe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatæ res facile è memoria elabuntur, insignes, & nouæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt: & solis eclipses magis mirantur, quàm lunæ, quoniam hæ

crebriores sunt. Docet ergo se natura uulgari, & usitata re non exuscitari, nouitate uero, & insigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam, &, quod ea desiderat, inueniat; quod ostendit, sequatur. nihil est enim, quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. id accidet, si quammaxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec uagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quo nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. nam quas res ueras facile meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renouandarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum uerborum imagines conscriberent, uti, qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid inquirendo consumerent operæ: quorum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quòd in uerborum innumerabilium multitudi-

ne ridiculum sit mille uerborum imagines comparare. quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborum copia, modo aliud, modo aliud nos uerbum meminisse oportebit? Deinde cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse quærat, cum nos illi omnia parata quæsitáq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. nam ut sæpe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideantur insignes alijs. quare sibi quenque suo commodo conuenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut unum aliquod, aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli causa subijcere, quo res possit esse dilucidior. ut cum de procemijs quærendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille procemiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc ne forte uerborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis; admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uersus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut

tur: ut

tur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire poßimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum uero in μνημονικοῖς minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, sicut in cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. quare cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, &, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

QVONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione conscripsimus; & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus; & id fecimus præter consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt: necessario faciundum est, ut paucis rationem nostri consilij demus. atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita uti instituimus, persoluemus. sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoueris. Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi præceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusque generis ab oratore, aut poeta probato sumptum ponere exemplum. & primum se id modestia commotos facere dicunt; propterea quòd uideatur esse ostentatio quædam, non satis habere præcipere de artificio, sed ipsos etiam uideri uelle artificiose gignere exempla. hoc est, inquiunt, ostentare se, non artem ostendere. quare pudor in primis est ad eam rem impedimento; ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere uideamur. etenim cum possimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho ponere exemplum; uidetur esse arrogantia, illa relin-

quere, & ad ſua deuenire. Præterea, exempla teſtimoniorum locum obtinent. id enim, quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo ſicut teſtimonio comprobatur. non igitur ridiculus ſit, ſi quis in lite, aut in iudicio domeſtico pugnet, & ſui ipſius teſtimonio abutatur? ut enim teſtimonium, ſic exemplum rei confirmandæ cauſa ſumitur. non ergo oportet hoc, niſi à probatiſſimo, ſumi; ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipſum confirmationis. etenim neceſſe eſt, aut ſe omnibus anteponant, & ſua maxime probent: aut negent optima exempla, quæ à probatiſſimis oratoribus, aut poetis ſumpta ſunt. ſi ſe omnibus anteponant, intolerabili arrogantia ſunt. ſi quos ſibi præponant, & eorum exempla ſuis exemplis non putent præſtare; non poſſunt dicere quare ſibi illos anteponant. quid igitur ipſa auctoritas antiquorum, non cum res probabiliores, tum hominum ſtudia ad imitandum alacriora reddit? immo erigit omnium cupiditates, & acuit induſtriam, cum ſpes iniecta eſt poſſe imitando Gracchi, aut Craſſi conſequi facultatem. Poſtremo hoc ipſum eſt ſummum artificium, res uarias & diſpares in tot poematibus, & orationibus ſparſas, & uage diſiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum ſub ſingulos artis locos ſubijcere poſſis. hoc ſi induſtria ſolum fieri poſſet, tamen eſſemus laudandi, cum talem laborem non fugiſſemus: nunc ſine ſummo artificio non poteſt fieri. quis eſt enim, qui, niſi ſumme teneat artem, poſſit ea, quæ iubeat ars, de tanta, & tam diffuſa ſcriptura notare, & ſeparare? cæteri, cum le-

gunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores & poetas, neque intelligunt qua re commoti probent, quod scire non possunt ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet. at is, qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime scribenda redigit in singulas rationes præceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est, in arte sua posse & alienis exemplis uti. Hæc illi cum dicunt, magis nos auctoritate sua commouent, quàm ueritate disputationis. illud enim ueremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea steterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetustate iam satis omnibus probati sunt. quòd si, illorum auctoritate remota, rem omnino uolent cum re comparare, intelligent non omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur, quod ab eis modestia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter, & pueriliter proferatur. nam si tacere, & nihil scribere modestia est: cur quidquam scribunt, aut loquuntur? sin aliquid suum scribunt: cur, quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? quasi si quis ad Olympiacum uenerit cursum, & steterit, ut mittatur, impudenteisq; illos dicat esse, qui currere cœperint, ipse intra carcerem stet, & narret alijs, quo modo Ladas, aut Boius cum Sicyonijs cursitarint: sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificij, elaborent, aiunt facere immodeste: ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant: aut scriptorem, sic ut in stadium rhe-

toricæ artis prodire non audeant. non ausim dicere, sed tamen uereor, ne, qua in re laudem modestiæ uenentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi uis, aliquis inquiet? artem tuam scribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab alijs exempla sumis, uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. nam si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poetæ, & suum quisque de libris suis tulerint; nihil istis, quod suum uelint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi; neque testificandi causa, sed demonstrandi. non enim, cum dicimus esse exornationem, quæ, uerbi causa, constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à Crasso, Quod possumus & debemus, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum, & testimonium. Exemplo demonstratur id; quod dicimus cuiusmodi sit. Testimonio esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re conuenire, aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, & exempla proferunt ab ijs plerunque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit: comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contráq; faciunt, quàm polliceri uidentur. nam cum scribere artem instituunt, uidentur dicere se excogitasse, quod alios do-

cerent: cum uero ſcribunt, oſtendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipſum difficile eſt, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laborioſum, an artificioſum? Si laborioſum, non ſtatim præclarum. ſunt enim multa laborioſa; quæ ſi faciatis, non continuo gloriamini. niſi etiam, ſi ueſtra manu fabulas, aut orationes totas tranſcripſiſſetis, glorioſum putaretis. Sin autem iſtud artificium egregium dicitis; uidete ne inſueti rerum maiorum uideamini, ſi uos parua res, ſicuti magna, delectat. nam iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt, ſed ſine ſummo artificio multi. quiſquis enim audierit de arte paulo plus; in elocutione præſertim; omnia uidere poterit, quæ ex arte dicuntur; facere nemo poterit, niſi eruditus. ita ut, ſi de tragœdijs Ennij uelis ſententias eligere, aut de Pacuuianis periodos; ſed, quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatiſſimum putes; ineptus ſis: propterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter literatus. Item ſi, cum ex orationibus, aut poematibus elegeris exempla, quæ certis ſignis artificij notata ſunt, quia rudis id nemo facere poſſit, artificioſiſſime te feciſſe putes, erras: propterea quòd iſto ſigno uidemus te non nihil eius ſcire, alijs ſignis te ſcire multa intelligimus. Quòd ſi artificioſum eſt intelligere quæ ſunt ex arte ſcripta, multo eſt artificioſius ipſum ſcribere ex arte. qui enim ſcribit artificioſe, ab alijs commode ſcripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipſe commode ſcribit. Et ſi eſt maxime artificioſum, alio tempore utantur ea facultate,

non tum cum parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Postremo, in eo uim artificij cõsumant, ut ipsi ab alijs potius eligẽdi, quàm aliorum boni electores existimentur. Contra ea, quæ ab alijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quæ separatim dici poßunt, consideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quòd à multis exempla sumant: & de eo, quod postea diximus, ante uideamus. Si concederem aliena oportere aßumere exempla, uincerem unius oportere. Primum, quòd contra hoc nulla staret eorum ratio, liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, uel poetam, uel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit poße omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id disperarit, in paucis se exercebit. ipsis enim contentus erit: nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non poterit. allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisq;, item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, neceße erit eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare non unum omnia posse, Igitur nemo in

hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumpsissent. nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putaße unum potuiße in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus, & poetis exempla sumpserunt. Deinde, si quis uelit artem demonstrare nihil prodeße ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse, docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet eße, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam uendens dicat, Sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; ostendam. si, merces ipsi qui uenditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aut si aceruos se dicant tritici habere, et eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant: si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere uellet, ipse à uicinis cum testa ambulans carbunculos corrogaret: non ridiculum uideretur? isti magistri omnium dicendi præceptores non uidentur sibi ridicule facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. si qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quammaxime loqua-

tur, neque habeat quo sitim sedet: non irrideatur? isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia. non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lisippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronium, brachia Praxitelea, pectus Polycletium: sed omnia coram magistrum facientem uidebat, cæterorum opera uel sua sponte considerare poterat. isti credunt eos, qui hæc uelint discere, alia ratione doceri posse commodius. Præterea ne possunt quidem ea, quæ sumuntur ab alijs exempla, tam esse accommodata ad artem, quàm propria: propterea quòd in dicendo leuiter unusquisque locus plerunque tangitur, ne ars appareat; in præcipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire possint; & post in dicendo, ne possit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem, quòd nomina rerum Græca, quæ conuertimus, ea remota sunt à consuetudine. quæ enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo hæc asperiora primo uideantur necesse est; idq; fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. hæc aliena si posuissemus; factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro: id nostrum non esset, quod asperius, & inusitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc

quoque incommoditatem fugimus. His de causis, cum artis inuentionem Græcorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus. Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis præcepta transeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

SVNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa consumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna & ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usque ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem. In graui figura consumetur oratio, si, quæ cuiusque rei poterunt ornatissima uerba reperiri, siue propria, siue translata, ad unamquanque rem accommodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in amplificatione & commiseratione tractantur, eligentur: & si exornationes sententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis est uestrum iudices, qui satis idoneam possit in eum pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent ingenuam, matremfamilias, constuprassent, pulsassent ali-

quem, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculentissimo ac nefario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atque in alijs maleficijs ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius sceleris qui sunt affines, uno consilio uniuersis ciuibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos, ò crudeles cogitationes, ò derelictos ab humanitate homines, qui agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes, reuulsis maiorum sepulcris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem; quo modo deum spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs abreptis in seruitutem, matribusfamilias, & ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata; qui se non putant id, quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserandum scelerati uiderint cinerem. Nequeo uerbis consequi iudices indignitatem rei: sed negligentius id fero, quia uos mei nō indigetis. uester enim uos animus amantissimus reip. facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: Quibuscum bellum gerimus, iudices uidetis: cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul uirtute, & industria conseruare soliti sunt. Hi cum se, & opes suas, & copiam necessariorum norunt, tum uero nihilo

minus propter propinquitatem, & omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus R. posset. scire, & æstimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere; quæso, quæ res erat, qua freti bellum suscipere conarentur? cum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerent; cum sibi non multitudinem militum, non idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præsto esse uiderent, non denique ullam rem, quæ res pertineat ad bellum administrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gererent; si totum certamen in uno prælio positum putarent: tamen omnibus rebus instructiores, ac paratiores uenirent, ne dum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim ui, partim uoluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate à populo R. superati essent, ad se transferre tantulis uiribus conarētur. Quæret aliquis: Quid Fregellani, non sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quòd illi, quemadmodum descissent, uidebant. nam rerum imperiti, qui uniuscuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem. at ij, qui sciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorum euentu suis rationibus possunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amētiam quenquam tenuisse, ut imperium populi R. tentare audiret nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est: quid aliud, nisi id quod dico, potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum, & quotidianum sermonem demis-

ſum eſt, hoc erit exemplum: Nam, ut forte hic in balneas uenit, cœpit, poſtquam perfuſus eſt, defricari. deinde, ubi uiſum eſt, ut in alueum deſcenderet, ecce tibi iſte de tranſuerſo, Heus, inquit, adoleſcens, pueri tui modo me pulſarunt, ſatisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter conſuetudinem appellatus eſſet, erubuit. Iſte clarius eadem, & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, Sine me conſiderare. Tum uero iſte cœpit clamare uoce iſta; quæ facile cuiuis rubores eijcere poſſet: Ita petulans es, atque acer, ut non ad ſolarium quidem, ut mihi uidetur, ſed penes ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitus ſis. Conturbatus eſt adoleſcens. nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uerſarentur, imperito eiuſmodi conuitiorum. ubi enim iſte uidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, ut omnia ſine famæ detrimento facere poſſet? Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum conſtructio quædam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate. Eſt autem cauendum, ne, dum hæc genera conſectemur, in finitima, & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt; quæ recte uidebitur appellari, ſi ſufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur ſæpe: ita grauis oratio ſæpe imperitis uidetur ea, quæ turget & inflata eſt, cum aut nouis, aut priſcis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus: quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc

modo: Nam qui perduellibus uenditat patriam, non satis supplicij dederit, si præceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cum declinassent; & ab eo, quò profecti sunt, aberrauerunt; & specie grauitatis falluntur, nec perspicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & dissolutum, eo quòd sine neruis & articulis fluctuat huc & illud, nec potest confirmare, nec uiriliter se se expedire. idest huiusmodi: Socij nostri cum belligerare nobiscum uellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberent hic adiutores multos & malos homines, & audaces. solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima uerborum attenuatione commode uersari, ueniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ille in balneas accessit: ad hunc postea dixit, hic tuus seruus me pulsauit. postea dixit hic illi, considerabo. post ille conuitium fecit, & magis magisq; præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, & illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris uerbis & electis, compo-

sitam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus; si crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. deinde identidem commutentur, ut facile satietas uarietate uitetur.

QVONIAM, quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quæ facit ut unumquodque pure & aperte dici uideatur. Hæc distribuitur in latinitatem, & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is latinus sit, duo possunt esse, solœcismus, & barbarismus. Solœcismus est, cum in uerbis pluribus consequens uerbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiose effertur. Hæc qua ratione uitare poßimus, in arte grammatica dilucide discemus. Explanatio est, quæ reddit apertam & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis uerbis, & proprijs. Vsitata sunt ea, quæ uersantur in sermone, & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. Compositio est uerborum constructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. ea conseruabitur, si fugie-

mus crebras uocalium concursiones, quæ uastam, atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est. Baccæ æneæ amœnissimæ impendebant. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatem, cui uitio uersus hic erit exemplo: nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti. O` Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. Et hic eiusdem poetæ: Quidquam quisquam cuiquam, quod conueniat, neget? Et si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et si non utemur continenter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si uerborum transiectionem uitabimus, nisi quæ erit concinna; qua de re posterius loquemur: quo in uitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro: Has res ad te scriptas Luci misimus Aeli. Item, fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris spiritum lædit. His uitijs in compositione uitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. Dignitas est, quæ reddit ornatam orationem uarietate distinguens. hæc & in uerborum, & sententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quæ non in uerbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

REPETITIO est, cum continenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus similibus, & diuersis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, uobis gratia habenda, uobis res ista erit honori.

Item,

Item: Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem seruauit. Item: Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quidquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio cum multum uenustatis habet, tum grauitatis, & acrimoniæ plurimum. quare uidetur esse adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem. Conuersio est, per quam non, ut ante, primum repetimus uerbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos populus R. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item: Ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item: C. Lælius homo nauus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris, & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item: Nam cum istos, ut absoluant te, rogas; ut peierent, rogas; ut existimationem negligant, rogas: ut leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio est, quæ utranque complectitur exornationem, & hanc, & quam ante exposuimus, ut & repetatur idem primum uerbum sæpius, & crebro ad idem postremum reuertamur, hoc modo. Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Cartha-

Conuersio

Complexio

giniensſes. Qui ſunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui ſibi poſtulant ignoſci? Carthaginenſes. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item: Quem ſenatus damnarit, quem populus R. damnarit, quem omnium exiſtimatio damnarit, eum uos ſententijs ueſtris abſoluetis? Traductio eſt, quæ facit ut, cum idem uerbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, ſed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non poteſt colere. Item: Eum tu hominem appellas, qui ſi fuiſſet homo, nunquam tam crudeliter uitam hominis petiſſet. At erat inimicus: ergo inimicum ſic ulciſci uoluit, ut ipſe ſibi reperiretur inimicus. Item: Diuitias ſine diuitum eſſe, tu uero uirtutem præfer diuitijs. nam ſi uoles diuitias cum uirtute comparare, uix ſatis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pediſſequæ ſint. Ex eodem genere exornationis, cum idem uerbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam ſtudioſe curas, quæ multas tibi dabit curas? Item: Amari iucundum eſt, ſi curetur ne quid inſit amari. Item: Veniam ad uos, ſi mihi ſenatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propoſitæ ſunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur ſæpius: ſed ineſt feſtiuitas quædam, quæ facilius auribus diiudicari, quàm uerbis demonſtrari poteſt. Contentio eſt, cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet aſſentatio iucunda principia, eadem exitus amariſſimos affert. Item: Inimicis te placabilem,

amicis inexorabilem praebes. Item: In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus. In re frigidissima cales, in feruentissima friges. Tacito cum opus est, clamas: cum loqui conuenit, obmutescis. Ades, abesse uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quaeritas, in bello pacem desideras. In concione de uirtute loqueris, in praelio prae ignauia tubae sonitum perferre non potes. Hoc genere si distinguemus orationem, & ornati, & graues poterimus esse. Exclamatio est, quae conficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est ciuitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item: O' perfidiosae Fregellae, quàm facile scelere uestro contabuistis: ut, cuius nitor urbis Italiam nuper illustrauit, eius nunc uix fundamentorum reliquiae maneant. Item: Bonorum insidiatores latrocinio uitam innocentissimi cuiusque petistis: tantam'ne ex iniquitate iudiciorum uestris calumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo postulare uidebitur, ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis est, neque concinna, sed haec, quae, cum enumerata sunt ea, quae obsunt causae aduersariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur haec omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab rep. remouebas & alienabas, an non? & utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui ista prohibe-

irruis aedificas in ters quadras rotodis

Exclamatio

Interrogatio

Ratiocinatio

ret, ac fieri non sineret, an non? Ratiocinatio est, per quam ipsi à nobis rationem poscimus quare quidque di camus, & crebro nosmet à nobis petimus uniuscuiusque propositionis explanationem. ea est huiusmodi: Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? uirum, parentes, cæteros, ad quos uidet sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est ut, quoquo modo possit, ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quàm turpis amor, & intemperans libido commouere potuit: cum, cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in uiris? idem'ne hoc obseruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unumquodque maleficium singulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item: Bene maiores nostri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, uita priuarent. Quid ita? quia, quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu col

locarat. Quid, quòd exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria contendant, eos hostes putare: qui uicti sunt, eos homines iudicare, ut posit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si uicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? talem stultitiam contemnere; non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, & animum auditoris retinet tum uenustate sermonis, tum rationum expectatione. Sententia est oratio sumpta de uita, quæ, aut quid sit, aut quid esse oporteat in uita, breuiter ostendit, hoc modo. Difficile est primum uirtutem reuereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item: Liber est is existimandus, qui nulli turpituidini seruit. Item; Egens æque est is, qui non satis habet, & is, cui nihil satis potest esse. Item: Optima uiuendi ratio est eligenda; eam iucundam consuetudo reddet. huiusmodi sententiæ simplices non sunt imbrobandæ: propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ: propterea quòd sola uirtus in sua potestate est, omnia præterea subiecta sunt fortunæ dominationi. Item: Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simulac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cum enim recesit ea res; quæ fuit consuetudinis causa; nihil superest quare posint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ, quæ duplices

efferuntur, hoc modo sine ratione: Errant, qui in prosperis rebus omneis impetus fortunæ se putant fugiße. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa non est impedimento bonis studijs: at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut, quibus uirtutibus omnem uitam tueri poßint, eas in ætate maturißima uelint comparare. Sententias interponi raro conuenit; ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur. cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. nam necesse est animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad causam uideat accommodari rem certam ex uita, & moribus sumptam. Contrarium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diuersis duabus, alteram breuiter et facile confirmat, hoc pacto: Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quo modo alienis rebus amicum fore speres? Item: Nam, quem in amicitia perfidiosum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum, & sui cognoscentem uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & conuentu amicorum uerum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis à mendacio temporaturum? Item: Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant; hi postquam pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? Hoc exornationis genus

Contrarium

breuibus, & continuatis uerbis perfectum esse debet, & cum commodum est auditu propter breuem, & absolutam conclusionem, tum uero uehementer id, quod opus est oratori, comprobat contraria re, & ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficilime possit. Membrum orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sententiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas, id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus membris hæc exornatio potest constare: sed commodissima, & absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item: nec reipublicæ consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cum singula uerba interuallis distinguentur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterruisti. Item: Inimicos inuidia, iniurijs, potentias perfidia sustulisti. Inter huius generis, & illius superioris uehementiam hoc interest, quòd illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius, & celerius peruenit. itaque in illo genere ex remotione brachij, & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro, & celeri uulnere corpus consauciari uidetur. Continuatio est densa, & continens frequentatio uerborum cum absolutione sententiarum. ea utemur commodissime tripertito, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse for- Continuatio

tuna, qui ſibi firmius in uirtute, quàm in caſu præſidium collocauit. In contrario: hoc modo: Nam ſi quis ſpei non multum collocarit in caſu, quid eſt, quod ei magnopere caſus obeſſe poßit? In concluſione, hoc pacto: Quòd ſi in eos plurimum fortuna poteſt, qui ſuas rationes omnes in caſum contulerunt, non ſunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio eſt neceſſaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, niſi ſententiam, & contrarium, & concluſionem frequentibus efferat uerbis. Sed & alias quoque nonnunquam non alienum eſt, tametſi neceſſe non eſt, eloqui res aliquas per huiuſcemodi continuationes.

Compar

Compar appellatur, quod habet in ſe membra orationis, de quibus ante diximus, quæ conſtant ex pari fere numero ſyllabarum, hoc non de enumeratione noſtra fiet; nam id quidem puerile eſt, ſed tantum affert uſus & exercitatio facultatis, ut animi quodam ſenſu par membrum ſuperiori referre poßimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graueis caſus adminiſtrabant. Item: Illi fortuna felicitatem dedit huic induſtria uirtutem comparauit. In hoc genere ſæpe fieri poteſt, ut non plane par ſit numerus ſyllabarum, & tamen eſſe uideatur, ſi una aut etiam altera ſyllaba eſt alterum breuius: aut ſi, cum in altero plures ſunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores ſyllabæ erunt: ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius aſſequatur, &

exæquet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cùm in eadem constructione uerborum duo, aut plura sunt uerba, quæ similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem fœlicitatis. Item: Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen, cum ita uiuit, neminem præ se ducit hominem. Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in uerbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item: Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt, & ea re, qui his bene utuntur, plerunque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea uerba, quæ casus habēt, ad casus similes, & illa, quæ non habent, ad similes exitus ueniunt. Annominatio est, cum ad idem uerbum acceditur commutatione, uel additione unius literæ, aut literarum, syllabæ, aut syllabarum; aut ad res dissimiles similia uerba accommodantur. ea multis, & uariis rationibus cōficitur. Attenuatione, aut complexione eiusdem literæ, sic: Hic, qui se magnifice iactat, atque ostentat, uenijt à te ante, quàm Romam uenit. Ex contrario: Hic, quos homines alea uincit, eos ferro statim uincit. Productione eiusdem literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad

Similiter cadens

Annominatio

auium. Breuitate eiuſdem literæ, hoc modo: Hic tametſi uidetur eſſe honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic ſibi poſſet temperare, niſi amori mallet obtemperare. Demendis literis, ſic: Si lenones tanquam leones uitaſſet, uitæ ſe tradidiſſet. Transferendis literis, ſic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item; Nolo eſſe laudator, ne uidear adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ ſunt annominationes, quæ in literarum commutatione breuitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiuſmodi genere uerſantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in uerbis ſimilitudinem, & tamen diſſimiles non ſunt: quibus de generibus unum eſt huiuſmodi: Quid ueniam, qui ſim, quare ueniam, quem inſimulem, cui proſim, quem poſtulem, breui cognoſcetis. Nam hic eſt in quibuſdam uerbis quædam ſimilitudo non tam affectanda, quàm illæ ſuperiores, ſed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiuſmodi: Demus operam, Quirites, ne omnino P. C. circunſcripti putentur. Hæc annominatio accedit magis ad ſimilitudinem, quàm illa ſuperior, ſed minus, quàm illæ ſuperiores: propterea quòd non ſolum additæ, ſed uno tempore demptæ quoque literæ ſunt. Tertium genus eſt, quod uerſatur in caſuum commutatione, aut unius aut plurium nominum: unius nominis, hoc modo: Alexander Macedo ſummo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ cum

laude, & gloria uulgatæ sunt. Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si uita data longior esset, trans Oceanum Macedonum gloria transuolasset. Varie hic unum nomen in commutatione casuum uolutatum est. Plura nomina, casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: Ti. Gracchum, remp. administrantem, indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occasio oblata est, quæ reip. uirum amantissimum subito de sinu ciuitatis eripuit, Saturninum, fide captum, malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus, ò Druse, sanguis domesticos parietes, & uultum parentis aspersit. Sulpitio, cui paulo ante omnia concedebant, eum breui spatio non modo uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus uerbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in ueritate dicemus: propterea quòd non hæc uidentur reperiri posse sine elaboratione & consumptione operæ. Huiusmodi autem studia ad delectationem, quàm ad ueritatem uidentur accommodatiora. Quare fides, & grauitas, & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor: propterea quòd est in his lepos, & festiuitas, non dignitas, neque pulchritudo. quare quæ sunt ampla & pulchra; diu placere poßunt: quæ lepida & concinna; cito satietate afficiunt aurium sensum fa-

ſtidioſiſſimum. Quo modo igitur, ſi crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita, ſi raro has interſeremus exornationes, & in cauſa tota uarie diſpergemus, commode luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationem. Subiectio eſt, cum interrogamus aduerſarios, aut quærimus ipſi quid ab illis, aut quid contra nos dici poſſit: deinde ſubijciemus id, quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumento futurum ſit, aut offuturum illis è contrario, hoc modo: Quæro igitur unde iſte tam pecunioſus ſit factus. Amplum patrimonium relictum eſt? at patris bona uenierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non poteſt dici: ſed etiam à neceſſarijs omnibus exhæredatus eſt. Præmium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, ſed etiam inſuper ipſe grandi ſponſione uictus eſt. Ergo, ſi his rationibus, locupletatus non eſt, ſicut omnes uidetis, aut iſti domi naſcitur aurum, aut unde licitum non eſt pecunias accepit. Item: Sæpe iudices animaduerti, multos aliqua ex honeſta re: quam ne inimici quidem criminari poſſint, ſibi præſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuertetur antiquam uitam alicubi honeſte tractatam? non, nam hic quidem ante oculos ueſtros quo modo uixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt, qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari. Item: Credo inimicum, quem nocetem putabas: in iudicium

Subiectio

adduxisti? non: nam indemnatum necasti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te ueteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cum tibi pueri ad pedes uolutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti. Multum inest acrimoniæ, & grauitatis in hac exornatione; propterea quòd, cum quæsitum est quid oporteat, subijcitur id non esse factum. quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem: sic: Nam quid me facere conueniret, cum à tota Gallorum multitudine circunsederer? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus, neque erat quò uitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militum negligerem? at ea uidebar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolumes patriæ & parentibus conseruarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorum. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus osten di uideatur, nihil potius, quàm quod factum sit, faciundum fuisse. Gradatio est, in qua non ante ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius conscensum est, hoc modo: Nam quæ reliqua spes manet libertatis, si illis &, quod libet, licet &, quod licet, possunt: &, quod possunt, audent: &, quod audent,

Gradatio

faciunt: & quod faciunt, uobis molestum non est? Item: Non sensi hoc, & non suasi: neque suasi, & non ipse statim facere cœpi: neque facire cœpi, & non perfeci: neque perfeci, & non probaui. Item: Africano industria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item: Imperium Græciæ fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter, & absolute, hoc modo: Maiestas reip. est, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item: Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiam uiolant. Item: Non est ista diligentia, sed auaritia: ideo quòd diligentia est accurata conseruatio suorum, auaritia iniuriosa appetitio alienorum. Item: Non est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quòd fortitudo est contemptio laboris, & periculi cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpessione gladiatoria periculorum susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiustiam uim & potestatem ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neque lucidius potuisse dici putetur. Transitio uocatur, quæ, cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod consequatur, hoc

modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc, in parentes qualis extiterit, considerate. Item: Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc, quo modo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res: nam &, quid dixerit, commonet, & ad reliquum comparat auditorem. Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd si iste suos hospites rogasset, immo innuisset modo, hoc facile posset. Item: Nam postquam isti uicerunt, atque adeo uicti sunt, eam quo modo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O` uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunque, atque adeo insectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim communi uerbo elata, tantummodo dicta uideatur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronunciatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio, præsertim cum scribas, ad optimum & lectissimum uerbum deuenire? est, cum non est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixisse uidearis; cum ad lectius uerbum accedas, insigniorem facias. Quòd si continuo uenisses ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo. Et illud prætereo, quòd rei

Correctio

Occupatio

militari te infrequentem tradidisti. Deinde, quòd iniuriarum satisfecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium est. Item: Non dico te ab socijs pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quod ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omneis tuas omitto. Hæc utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat alijs ostendere, occulte admonuisse prodest; aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quàm huiusmodi intēdisse orationem, quæ redarguatur. Disiunctio est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrunque, aut unumquodque certo concluditur uerbo, sic: Populus R. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sunt, nihil Carthaginiensibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præsidij tulit, nihil Fregellanis morum, et sermonis societas opitulata est. Item: Formæ dignitas, aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguitur. Hic utrunque, & in superiore exemplo unāquanque rem certo uerbo concludi uidemus. Coniunctio est, cum interpositione uerbi, & superiores orationis partes comprehenduntur, & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate. Adiunctio est, cum uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum, aut postremum collocamus: primum, hoc pacto: Deflorescit formæ dignitas aut morbo, aut uetustate:

postremum

postremum sic: Aut morbo, aut uetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatem disiunctio est apposita. quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi tumultus domesticos & intestinos comparat. Item: Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item: Nunc etiam audes in horum conspectum uenire proditor patriæ, proditor inquam patriæ uenire audes in horum conspectum? uehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in contrario causæ, quasi aliquod telum sæpius perueniat in eandem partem corporis. Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat uerbum, sed id commutat, quod positum est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item: Patrem nefarie uerberasti, parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio est, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut à priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: Esse oportet ut uiuas, non uiuere, ut edas. Item: Ea re poemata non facio, quia, cuiusmodi uolo, non possum; cuiusmodi possum, nolo. Item: Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici pos-

Disiunctio

Conduplicatio

Commutatio

sunt, non dicuntur. Item: Si poema, loquens pictura est: pictura, tacitum poema debet esse. Item: Quia stultus es, ea re taces: non tamen, quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quin commode fiat, cum contrariæ sententiæ translatione uerba quoque conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut, cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Permissio est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, sic: Quoniam, omnibus rebus ereptis, solum mihi superest animus, & corpus, hæc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt, uobis & uestræ condono potestati. uos me, quo pacto uobis uidetur, utamini, atque abutamini licebit impune: in me, quidquid libet, statuite: dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi alias quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam uehementissime est accommodatum. Dubitatio est, cum quærere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. Consulum, siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrunque. Item: Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quæro quonam te digno moribus tuis appellem nomine. Expeditio est, cum, rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necesse est, cum constet istum nostrum fundum fuis-

Permissio

Dubitatio

Expeditio

se, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi uenisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti: tuum usu fecisse etiam num non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit. relinquitur ergo, ut me ui de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes, sed non erit tanquam in plerisque, ut, cum uelimus, ea possemus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem. Dissolutio est, quæ, coniunctionibus uerborum, è medio sublatis, partibus separatis effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item: Descende in integram defensionem, noli quidquam recusare, da seruos in quæstionem, stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & uehementissimum est, & ad breuitatem accommodatum. Præcisio est, cum, dictis quibusdam, reliquum, quod cœptum est dici, relinquitur in audientium iudicio, sic: Mihi tecum par certatio non est: ideo quòd populus R. me: nolo dicere, ne cui forte arrogans uidear: te autem sæpe ignominia dignum putauit. Item: Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui? non ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse uidear. Hic atrocior tacita suspicio, quàm diserta explanatio facta est. Conclusio est, quæ breui argumentatione ex iis, quæ ante dicta sunt, aut facta, conficit id, quod necessario consequatur, hoc modo: Quòd si Danais datum erat

Dissolutio

oraculum non posse capi Troiam sine Philictetæ sagittis: hæ autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

RESTANT etiam decem exornationes uerborum: quas idcirco non uage dispersimus, sed à superioribus separauimus, quòd omnes in uno genere positæ sunt. nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam uenustate oratio conferatur. De quibus exornationibus Nominatio est prima: quæ nos admonet, ut, cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, & uagire, & mugire, & murmurare, & sibillare appellauerunt. Significandæ rei causa, sic: Postquam iste in remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis est auditus. Hoc genere raro utendum est, ne noui uerbi assiduitas odium pariat: sed si commode quis eo utatur & raro, non modo non offendet nouitate, sed exornabit etiam orationem. Pronominatio est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, ut si quis, cum loquatur de Gracchis, At non Africani nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item: si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in lædendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus di-

cere, ſicuti cognomen quod pro certo nomine colloca-mus. Denominatio eſt, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua poßit intelligi res, quæ non ſuo uocabulo ſit appellata. id aut ab inuentore conficitur, ut ſi quis de Tarpeio loquens, eum Capi-tolinum nominet: Aut ab inuento, ut ſi quis pro Li-bero uinum, pro Cerere frugem appellet: Aut ab in-ſtrumento dominum, ut ſi quis Macedonas appellarit hoc modo: Non tam cito ſariſſæ Græcia potitæ ſunt. Aut idem Gallos ſignificans dicat: Nec tam facile ex Italia materis tranſalpina depulſa eſt. Aut id, quod fit, ab eo, qui facit, ut ſi quis, cum bello uelit oſtende-re aliquid quempiam feciſſe, dicat: Mars iſtud te fa-cere neceſſario coegit. Aut ſi quod facit, ab eo, quod fit, ut cum deſidioſam artem dicemus, quia deſidio-ſos facit: & frigus pigrum, quia pigros facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo de-nominabitur: Armis Italia non poteſt uinci, nec Græ-cia diſciplinis: nam hic pro Græcis & Italis, quæ con-tinent, notata ſunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut ſi quis aurum, uel argentum, aut ebur nominet, cum diuitias uelit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diui-ſio, quàm in quærendo difficilis inuentio eſt: ideo quòd plena conſuetudo eſt non modo poetarum, & oratornm, ſed etiam quotidiani ſermonis, huiuſmo-di denominationum. Circuitio eſt oratio rem ſimpli-cem aſſuptam circunſcribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidẽtia Carthaginis opes fregit. Nam hic, niſi ornandi ratio quædam eſſet habita, Scipio potuit

& Charthago ſimpliciter appellari. Tranſgreßio eſt, quæ uerborum perturbat ordinem peruerſione, aut tranſiectione. Peruerſione ſic: Hoc uobis deos immortales arbitror dediſſe uirtute pro ueſtra. Tranſiectione hoc modo: Inſtabilis in iſtum plurimum fortuna ualuit. Item: Omnes inuidioſe eripuit tibi bene uiuendi caſus facultates. Huiuſmodi tranſiectio, quæ rem non reddit obſcuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum eſt: in quibus oportet uerba ſicuti ad poeticum quendam extruere numerum, ut perfecte & perpolitißime poßint eſſe abſolutæ. Superlatio eſt oratio ſuperans ueritatem, alicuius augendi, minuendi ue cauſa. Hæc ſumitur ſeparatim, aut cum comparatione. Separatim ſic: Quòd ſi concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem ſolis ortu, atque occaſu metiemur. Cum comparatione, aut à ſimilitudine, aut à præſtantia ſuperlatio ſumitur. À ſimilitudine ſic: Corpore niueum candorem, aſpectu igneum ardorem aſſequebatur. À præſtantia hoc modo: Cuius ore ſermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc eſt: Tantus erat in armis ſplendor, ut ſolis fulgor obſcurior uideretur. Intellectio eſt, cum res tota parua de parte cognoſcitur, aut, de toto pars. De parte totum ſic intelligitur: Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebant? Nam hic omnis ſanctimonia nuptiarum uno ſigno tibiarum intelligitur. De toto pars, ut ſi quis ei, qui ueſtitum, aut ornatum ſumptuoſum oſtentet, dicat, Oſtentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc mo-

do: Pœno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus sensit. A' pluribus unum sic intelligitur. Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat: itaque anhelans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani, & Galli, & togati, & hic unum pectus, & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abusio est, quæ uerbo simili & propinquo pro certo, & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine consilium, aut oratio magna, aut uti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu, finitima uerba rerum dißimilium, ratione abusionis esse traducta. Translatio est, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte uidetur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendæ causa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito. Breuitatis causa, sic: Recens aduentus exercitus subito ciuitatem extinxit. Obscœnitatis uitandæ causa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi causa, sic: Nullius mœror, & calamitas istius explere inimicitias, & nefariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi causa, sic: Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficilimis aspirauit. Ornandi causa, sic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentum exaruerunt, uirtute optimatum reuirescunt. Translationem dicunt pudentem esse oportere,

ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere & cupide uideatur in dissimilem transcurrisse. Permutatio est oratio aliud uerbis, aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in treis parteis, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes una, aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ductæ, sic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à persona, aut à loco, aut à re aliqua similitudo augendi aut minuendi causa ducitur: ut si quis Drusum, Gracchum, Numitorem obsoletum dicat. Ex contrario ducitur sic, ut si quis hominem prodigum, & luxuriosum illudens, parcum, & diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur; & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noster, siue, ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem, & adulterum, Hipolytum nominemus. Hæc sunt fere, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

DISTRIBVTIO est, cum in plures res aut personas certas negotia quædam dispertiuntur, hoc modo: Qui uestrum iudices nomen senatus diligit, hunc oderit necesse est: petulantissime enim semper iste oppugnauit senatum. Qui equestrem locum splen-

didiſsimum cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtum maximas pœnas dediſſe uelit, ne iſte ſua turpitudine ordini honeſtiſsimo maculæ atque dedecori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ. Item: Senatus officium eſt, conſilio ciuitatem iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi ſenatus uoluntatem. Populi officium eſt, res optimas & homines idoneos maxime ſuis ſententijs eligere, & probare. Accuſatoris officium eſt; inferre crimina: Defenſoris, diluere & propulſare. Teſtis eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit. Quæſitoris eſt, unumquenque horum in officio ſuo continere. Quare L. Caſſi, ſi teſtem, præterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, & coniecturam proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. comprehendit enim breui multa, & ſuum cuique tribuens, officium ſeparat, & res diuidit plures. Licentia eſt, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus: quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi poſſe uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus ueſtræ rationes deſerantur, quòd cauſam ueſtram nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo ueſtri defenſorem profiteatur: id tribuite ueſtræ culpæ, atque deſinite iſtud mirari. quid enim eſt, quare non omneis

istam rem fugere ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defensores, studia eorum uobis ante oculos proponite: deinde exitus omnium considerate: tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorum uestris suffragijs in amplißimum locum peruenisse. Item: Nam quid fuit, iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis, aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertißimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ testibus comprobatæ? non contra tenuiter, & nugatorie responsum? Hic uos ueriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. Dum eam uitastis uituperationem, quæ longe à uobis erat absfutura; eam inuenistis, ut timidi, atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas, & publicas calamitates accepistis: cum etiam maiores impendere uideantur, sedetis, & oscitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi nunciatur, & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius & alitis, ac reip. perniciem retinetis quoad potestis in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem uestram quæro, sapientiam desidero, ueterem consuetudinem requiro, ut, quod erit commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia, & molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maxime facit, ut & illi, qui audient, à

culpa absint, et nos, qui dicimus, amici eorum, & ueritatis esse uideamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quo modo ipsi se cupiunt obiurgari: aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quo modo accipiant; sed tamen ueritate commoueri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subijciemus. Prioris, huiusmodi: Nimium, Quirites, animis estis simplicibus & mansuetis, nimium creditis unicuique: existimatis unumquemque eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus sit: erratis, & frustra falsa spe iam diu detinemini: stultitia uestra est, quia, quod erat in uestra potestate, ab alijs petere, quàm ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amicitia, tametsi uereor quo modo accepturi sitis, uos me priuastis. quid ita? quia, ut uobis essem probatus, eum, qui uos oppognabat, inimicum, quàm amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude: & assimulatione, de qua superius diximus: quæ non indiget mitigationis: propterea quòd imitatur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. Diminutio est, cum aliquid esse in nobis: aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo

iure iudices dico, me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset, ut optime tenerem, tametsi uere dixisset, tamen arrogans uisus esset: nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item: Vtrum igitur auaritiæ causa, an egestatis accessit ad maleficium? Auaritiæ? at larghißimus fuit in amicos; quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuißimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum est, ne magnum, aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obseruabimus. nam eiusmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuidia, sic in dicendo consilio uitatur odium. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam & dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo: Quòd si istum iudices uestris sententijs liberaueritis: statim, sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex cathenis, uolitabit, & uagabitur in foro, acuens dentes multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos, atque inimicos, notos, atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfrigens, rempublicam funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobisq; ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis; in uosmet ipsos, mihi credite,

feram, & truculentam bestiam iudices immiseritis. Item: Nam si de hoc iudices grauem sententiam tuleritis; uno iudicio simul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare uelit in uita manere non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima uictoria potiti insultabunt, in horum miserias superbire simul, & uerbis inuehentur. Item: Nam neminem uestrum fugit, Quirites, capta urbe quae miseriae consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur: caeteri, qui possunt per aetatem & uires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem: qui non possunt, uita priuantur: uno denique, atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio, & quos natura aut uoluntas necessitudine aut beneuolentia coniunxerit, distrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo iudices est, qui possit satis rem consequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis uel indignatio, uel misericordia potest commoueri, cum res consequentes comprehensae uniuersae perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diuisio est, quae rem semouens à re, utranque absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quidquam obijciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoueris. Item: Quid nunc ego de meis proprijs meritis praedicem? si

meministis, obtundam: sin obliti estis, cum re nihil egerim, quid est, quod uerbis proficere possim? Item: Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendium commouere, inopia, atque auaritia: te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atque egentem nunc uidemus: qui potes igitur ostendere causam maleficij non fuisse? Inter hanc diuisionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundum narrationem, hoc interest: Illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem. quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cum res in tota causa dispersæ coguntur in unum, quo grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quæ separatim dictæ, minutæ, & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: Nolite igitur, nolite, iudices, ea, quæ dixi, separatim spectare: sed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad istum ex illius morte ueniebat, & uita ho-

minis est turpißima, animus auarissimus, fortuna familiaris rei attenuatissima, & res ista bono nemini præter istum fuit: neque alius quisquam æque commode, neque iste commodioribus aliis rationibus facere potuit: neque præteritum quidquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium, neque factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quæsitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longißimum sumptum est, non sine maxima occultandi, & perficiendi maleficii spe: & præterea, ante quàm occisus homo is est, iste uisus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus: paulo post in ipso loco maleficii, uox illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem, istum multa nocte domum rediisse constat, postera die titubanter, & inconstanter de occisione illius locutum: (hæc partim testimoniis, partim quæstionibus, & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi; quem ex argumentis natum, necesse est esse uerum) Vestrum, iudices est, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficii. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose: ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione causæ ferme semper necessaria, & in cæteris generibus causarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. ea

dupliciter fit, si aut eandem plane dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus, non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. commutabimus tripliciter, uerbis, pronunciando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re semel dicta, iterum, aut sæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit; & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronunciando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio, atque alio genere uocis, atque gestus, eadem uerbis commutando, pronunciatione quoque uehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest, neque parum est apertum. quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traijciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est, de qua planius paulo post suo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod satis sit, attingemus, in qua constituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. causa suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus

sum

ſum patriæ: uita, quæ fato debetur, ſaluti patriæ potiſſimum ſoluatur. Aluit hæc me, tute, atque honeſte produxit uſque ad hanc ætatem, muniijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honeſtiſſimis diſciplinis. Quid eſt, quod à me ſatis ei perſolui poſſit, unde hæc accepta ſunt? Quia hæc loquitur ſecum ſapiens, ſæpe ego in periculis reip, nullum ipſe periculum fugi. Item mutatur res tractando, ſi traducitur ad exſuſcitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, ſic: Quis eſt tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis anguſtijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem ſtudioſiſſime laudet, & ſapientiſsimum iudicet? qui pro ſalute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis quamuis magnum, atque atrox periculum ſtudioſe ſuſcipiat, & libenter ſubeat. Equidem hunc hominem magis cupio ſatis laudare, quàm poſſum; idemq; hoc certo ſcio uobis omnibus uſu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronunciando, tractando: ſed tractando dupliciter, ſermocinatione, & exſuſcitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur cõmutationibus. Nam cum rem ſimpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus ſubijcere. Deinde duplicem, uel ſine rationibus, uel cum rationibus pronunciare ſententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde ſimile & exemplum, de quo ſuo loco plura dicemus. Deinde concluſionem, de qua in ſecundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demon-

ſtrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt. Ergo huiuſmodi uehementer ornata poterit eſſe expolitio, quæ conſtabit ex frequentibus uerborum exornationibus, & ſententiarum. Hoc modo igitur ſeptem partibus tractabitur: ſed ab eiuſdem ſententiæ non recedamus exemplo, ut ſcire poſſis quàm facile præceptione rhetoricæ res ſimplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro rep. periculum uitabit: ideo quòd ſæpe fit, ut, cum pro rep. perire noluerit, neceſſario cum rep. pereat. Et quoniam ſunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum eſt. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro rep. ſubeundum eſt, ſtulte faciunt. nam neque effugere incommoda poſſunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. at qui patriæ pericula ſuo periculo expetunt, hi ſapientes putandi ſunt: cum & eum, quem debent, honorem reip. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer eſt iniquum, uitam, quam à natura acceptam propter patriam conſeruaueris, naturæ, cum cogat, reddere; patriæ, cum roget, non dare: & cum poſſis cum ſumma uirtute, & honore pro patria interire, malle per dedecus, & ignauiam uiuere: & cum pro amicis, & parentibus, & cæteris neceſſarijs adire periculum uelis, pro republica, in qua & hoc, & illud ſanctiſſimum nomen patriæ continetur, nolle in diſcrimen uenire. itaque uti contemnendus eſt, qui in nauigando ſe, quàm nauim, mauult incolumem:

ita uituperandus, qui in reip. discrimine, suæ plus quàm communi saluti consulit. Naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufragio patriæ saluus nemo potest enatare. quod mihi bene uidetur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios. amisit uitam, at non perdidit: re enim uilissima, & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria; quæ cum summa laude prodita uetustati, quotidie magis enitescit. Quòd si, pro rep. debere accedere ad periculum, & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum: ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersatur: de qua producti sumus ut plura diceremus, quòd non modo, cum causam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis; in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo. Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, & eodem sæpius reditur. hac uti maxime conuenit, & id est oratoris boni maxime proprium. non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subijci non potuit: propterea quòd hic locus non est à tota causa separatus, sicut membrum aliquod, sed, tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est,

per quam contraria referuntur. ea est in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiusmodi. Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste reip. calamitate laetatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter haec duo contentionum genera hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat; hic sententiae contrariae ex comparatione referantur, oportet. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquanque sumendae causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronunciandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim, quemadmodum in palaestra, qui taedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quàm ille qui tradit; ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis plane, & perspicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur, minus bonos Imperatores à melioribus exercitum accipere solere. sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quaedam comparetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse si-

milem, ut paulo ante, cum de curſoribus diſſerebamus. Per negationem dicetur probandi cauſa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamuis natura bene compoſitus ſit, idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates. & aptus, quæ deſiderantur ab equo: neque homo indoctus, quamuis ſit ingenioſus, ad uirtutem poteſt peruenire. Hoc probabilius factum eſt, quòd magis eſt ueriſimile, non poſſe uirtutem ſine doctrina, comparari; quoniam nec equus quidem indomitus, idoneus poßit eſſe: ergo ſumptum eſt probandi cauſa. Dictum eſt autem per negationem: id enim perſpicuum eſt de primo ſimilitudinis uerbo. Apertius dicendi cauſa ſimilitudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, ſicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut, quoad neceſſe ſit, peruenire poſſis; ſed ut productus ſtudio, & uiribus ultra facile procurras. Nam hoc ſimile eſt, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos, qui uerbi cauſa poſt mortem amici liberos eius cuſtodiant: propterea quòd in curſore tantum uelocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſque ad finem; in amico tantum beneuolentiæ ſtudium, ut ultra, quàm amicus ſentire poſſit, procurrat amicitiæ ſtudio. Dictum autem ſimile eſt per breuitatem. Non enim ita, ut in cæteris rebus, res ab re ſeparata eſt, ſed utræque res coniuncte, & confuſe pronunciatæ. Ante oculos ponendi negotij cauſa, ſumetur ſimilitudo per collocationem, ſic: Vti citharœdus, cum prodierit optime ueſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea, coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgen-

tibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro, & ebore distinctam, ipse præterea forma, & specie sit, & statura apposita ad dignitatem, si, cum magnam populo commouerit his rebus expectationem, repente silentio facto, uocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu, quo melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eo magis derisus & contemptus eijcitur: ita si quis in excelso loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit: quo magis cæteris rebus erit copiosus, & illustris, & expectatus, eo uehementius derisus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile exornatione utriusque rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem: propterea quòd, proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus obseruare oportebit diligenter, ut, cum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, uerba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi: Ita ut hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus: ita falsi amici sereno uitæ tempore præsto sunt; simulatque hiemem fortunæ uiderit, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas, mutas & loquentes, feras & mansuetas, terrestres, & cœlestes, & mariti-

mas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. non enim res tota totæ rei necesse est similis sit: sed ad ipsum, ad quod confertur, semilitudinem habeat oportet. Exemplum est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine proposito. id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur: Apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: Probabiliorem, cum magis uerisimilem facit: Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut rex dicta prope manu tentari poßit. Vniuscuiusque generis singula subiecissemus exempla, nisi, exemplum quod genus esset, in expolitione demonstraßemus, & causas sumendi in similitudine aperuissemus: quare noluimus neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere. Imago est, formæ cum forma cum quadam similitudine collocatio. hæc sumitur aut laudis, aut uituperationis causa. Laudis causa, sic: Ibant in prelium corpore tauri ualidissimi, impetu leonis acerrimi similes. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iste quotidie per forum medium tanquam iubatus draco serpit, aspectu uenenato, spiritu rabido, circunspectans huc, & illuc, se quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua

aſpergere poßit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iſte, qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus è Phrygia, autariolus quiſpiam depreſſus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, ſic: Iſte, qui tanquam cochlea abſcondens, retentat ſe ſe tacitus, quo ſit tutus, comeditur cum domo ſua, & aufertur. Effictio eſt, cum exprimitur, & effingitur uerbis corporis cuiuſpiam forma, quod ſatis ſit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuem, incuruum, canum, ſubcriſpum, cæſium, cui ſane magna eſt in mento cicatrix, ſi quo modo poteſt uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cum utilitatem, ſi quem uelis oſtendere; tum uenuſtatem, ſi breuiter & dilucide facta eſt. Notatio eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quæ, ſicuti notæ quædam, naturæ ſunt attributa. Vt ſi uelis non diuitem, ſed oſtentatorem pecunioſum deſcribere. Iſte, inquies, iudices, qui, ſe dici diuitem, putat eſſe præclarum, primum nunc uidete, quo uultu uos intueatur: non'ne uobis uidetur dicere, Darem, ſi mihi moleſti non eſſetis? cum uero ſiniſtra mentum ſubleuat, exiſtimat ſe gemmæ nitore, & auri ſplendore aſpectus omnium perſtringere. Cum puerum reſpicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio, atque alio: Heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid iſti barbari perturbent; ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis. ei dicit in aurem, aut, ut domi lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Aſturconi locus ante oſtium ſuum de-

tur; aut aliquid fragile falsæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter enumeretur, si potest ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illò plures mittas oportet, inquit, si hodie uis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Sosiam. Sane. Deinde casu ueniunt hospites homini, qui istum splendide, dum peregrinaretur, receperunt. ex ea re homo hercle sane conturbatur, sed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abijssetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum nouissemus. At istud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerum ite mecum. sequuntur illi. sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. quærit, in agris cuiusmodi frumenta sint: negat se, quia uillæ incensæ sint, accedere posse, nec ædificare etiam nunc audere: tametsi in Tusculano quidem cœpi insanire, & in ijsdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum, quò iste pro notitia domini ædium ingreditur cum hospitibus: Hic, inquit, habito: perspicit argentum quod erat expositum, uisit triclinium stratum, probat. accedit seruulus, dicit homini clare, dominum iam uenturum, si uelit exire. Itáne, inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: uos huc decima uenitote. hospites discedunt. iste se raptim domum suam conijtit: illi decima, quò iusserat, ueniunt: quærunt hunc: reperiunt, domus cuia sit: in diuersorium derisi confe-

runt sese. uident hominem postera die, narrant, expostulant, accusant. ait iste eos similitudine loci deceptos angiporto toto deerrasse, contra ualetudinem suam se ad multam noctem expectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros corrogaret; seruulus non inurbanus satis strenue, & concinne comparat, iste hospites domum deducit. Ait se aedes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse, nunciat interea puer argentum repeti: (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, aedes commodaui, familiam dedi: argentum quoque uult? tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego, quae deinde efficiat, narrem? eiusmodi est hominis natura, ut, quae singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea uix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quae describunt quid consentaneum sit uniuscuiusque naturae, uehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli causa coeperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: denique cuiusuis studium potrahi potest in medium tali notatione. Sermocinatio est, cum alicui personae sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto; Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppressi domi continerentur, uenit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum, quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur, irrumpit in aedes subito, deinde magna uoce, Vbi est iste beatus, in-

quit; ædium dominus? quin mihi præſto ſit? quid tacetis? Hic alij omnes ſtupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicißimi cum maximo fletu ad iſtius pedes abiecit ſeſe. Parce, inquit, & per quæ tibi, dulcißima ſunt in uita, miſerere noſtri, noli extinguere extinctos. Fer manſuete fortunam. nos quoque fuimus beati: noſce te eſſe hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare deſinitis? non abibit. Illi nunciatur interea, ueniſſe iſtum, & clamore maximo mortem minari. Quod ſimul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pediſequa puerorum, abſconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adoleſcentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iſte præſto, Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam ſatura tuo ſanguine. Ille cum magno ſpiritu, Metuebam, inquit, ne plane uictus eßem: nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi ſuperari turpißimum eſt, ſuperare pulcherrimum: interficere me uis: occidar equidem, ſed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam ſententioſe loqueris, neque ei, quem uides dominari, uis ſupplicare? Tum mulier, Immo quidem iſte rogat & ſupplicat: ſed tu quæſo commouere, & tu per deos, inquit, hunc amplexare. dominus eſt, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non deſinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna non ſunt? tace, &, quæ curanda ſunt, cura: tu ceſſas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem reppulit ab ſe

lamentantem: illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse unicuique sermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaueritis? non'ne hac omnes utentur oratione? deinde subijcere sermonem. Conformatio est, cum aliqua, quæ non adest, persona confingitur quasi adsit, aut cum res muta, aut informis fit eloquens, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto; Quòd si nunc hæc urbs inuictissima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certißimis, clarißimis locupletata uictorijs, nunc uestris seditionibus ò ciues, uexor. quam dolis malitiosa Carthago, uiribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri, atque conculcari? Item: Quòd si nunc L. ille Brutus reuiuiscat, & hic ante pedes uestros adsit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi, uos partam seruare non uultis: ego capitis mei pericnlo patriam liberaui, uos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas, atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus, & commiseratione. Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit, quàm positum est in oratione. ea fit per exuperationem, ambiguum, con

ſequentiam. abſciſsionem, ſimilitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum eſt, quàm patitur ueritas, augendæ ſuſpicionis cauſa, ſic: Hic de tanto patrimonio tam cito teſtam, qua ſibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cum uerbum poteſt in duas pluresúe ſententias accipi; ſed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo ſi dicas, qui multas hæreditates adierit, Proſpice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda ſunt, quæ obſcuram reddunt orationem; ita hæc conſequenda, quæ conficiunt huiuſmodi ſignificationem. Ea reperientur facile, ſi nouerimus & animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices poteſtates. Per conſequentiam ſignificatio fit, cum res, quæ ſequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione, ut ſi ſalſamentarij filio dicas: Quieſce tu, cuius pater cubito ſe emungere ſolebat. Per abſciſſionem, ſi, cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo, quod iam diximus, ſatis relinquitur ſuſpicionis, ſic: Qui iſta forma & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. Per ſimilitudinem, cum, aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus ſed ex ea ſignificamus quid ſentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe: inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum feſtiuitatis habet, interdum & dignitatis. ſinit enim quiddam, tacito oratore, ipſum auditorem ſuſpicari. Breuitas eſt res ipſis tantummodo uerbis neceſſarijs expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit, inde Tarſi præſidium reliquit, poſt urbem in Bithynia ſu-

ſtulit, inde pulſus in Helleſpontum, ſtatim potitur Abydo. Item: Modo Conſul, quondam Tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Tum proficiſcitur in Aſiam, deinde exul, & hoſtis eſt dictus, poſt Imperator, poſiremo Conſul factus eſt. Habet paucis comprehenſa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda ſæpe eſt, cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non ſinit commorari. Demonſtratio eſt, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos eſſe uideatur. id fieri poterit, ſi, quæ ante, & poſt, & in ipſa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus conſequentibus, aut à circunſtantibus non recedemus, hoc modo: Quod ſimul atque Gracchus proſpexit, fluctuare populum, uerentem ne ipſe auctoritate ſenatus commotus à ſententia deſiſteret, iubet aduocari concionem. Iſte interea ſcelere, & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & ſudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam, hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, curſim iſti impetum faciunt, ex alijs, alijsq; partibus conuolant, atque è populo unus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge, non uides? reſpice inquam. deinde uaga multitudo, ſubito timore perterrita, fugere cœpit. At iſte ſpumans ex ore ſcelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid eſſet, neque tamen locum, in quo conſtiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille

nulla uoce delibans insitam uirtutem, concidit tacitus: iste uiri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praeclarißimum fecisset, circunspectans, & hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Haec exornatio in amplificanda, & commiseranda re plurimum prodest, & in huiusmodi narrationibus: statuit enim totam rem, & prope ponit ante oculos. Omnes rationes honestandae elocutionis studiose collegimus: in quibus Herenni si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda, atque inornata inuentio uulgari sermoni efferatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus, res enim communis agitur, ut frequenter, & aßidue consequamur artis rationem studio, & exercitatione: quod alij cum molestia tribus de causis maxime faciunt, aut si, cum quibus libenter exerceantur, non habent; aut si sibi diffidunt; aut si nesciunt quam uitam sequi debeant: quae à nobis absunt omnes difficultates. nam & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, caetera philosophiae ratio confirmauit: & nobis non diffidimus: propterea quòd & aliquantulum processimus, & alia meliora sunt, quae multo intentius petimus in uita, ut, etiam si non peruenerimus in dicendo, quò uolumus, parua pars uitae perfectißimae desideretur. & uiam, quam sequamur, habemus: propterea quòd in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis. Demonstratum est enim, quo

modo res in omnibus generibus causarum inueniri oporteat. Dictum est quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronunciandum. Præceptum est, qua uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si sequamur, acute & cito reperiemus, distincte & ordinate disponemus, grauiter & uenuste pronunciabimus, firme & perpetuo meminerimus, ornate & suauiter eloquemur. ergo in arte rhetorica nihil est amplius. hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur, & exercitatione.

M. TVLLII CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER PRIMVS.

S AEPE & multum hoc mecum cogitaui, boni'ne, an mali plus attulerit hominibus, & ciuitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiæ studium. nam & cum nostræ reip. detrimenta considero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per disertissimos homines inuectam esse partem incommodorum. cum autem res ab nostra memoria propter uetustatem remotas ex literarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potißimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitatibus, eloquentiam uero sine sapientia nimium obesse plerunque, prodesse nunquam. quare si quis, omißis rectißimis atque honestißimis studijs rationis & officij, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriæ ciuis alitur: qui uero ita se se armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his propugnare poßit, is mihi uir & suis, & publicis rationibus utilißimus, atque amicißimus ciuis fore uidetur. Ac si uolumus huius

rei, quæ uocatur eloquentia, siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdam, siue facultatis à natura profectæ considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uitam propagabant, nec ratione animi quidquam, sed pleraque uiribus corporis administrabant. nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias: non certos quisquam inspexerat liberos: non, ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter errorem atque inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam uiribus corporis abutebatur perniciosissimis satellitibus. quo tempore quidam, magnus uidelicet uir, & sapiens, cognouit quæ materia esset, & quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, & in tectis siluestribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit, & eos in unamquanque rem inducens utilem, atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem, atque orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus mites reddidit, & mansuetos. ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subito conuerteret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. Age uero, urbibus constitutis, ut fidem cole-

re, & iustitiam retinere discerent, & alijs parere sua uoluntate consuescerent, ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam uitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? profecto nemo nisi graui ac suaui commotus oratione, cum uiribus plurimum posset, ad ius uoluisset sine ui descendere: ut, inter quos posset excellere, cum ijs se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam naturæ uim obtineret propter uetustatem. ac primo quidem sic & nata & progressa longius eloquentia uidetur, & item postea maximis in rebus pacis, & belli cum summis hominum utilitatibus esse uersata. postquam uero commoditas quædam praua uirtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est: tum ingenio freta malitia, peruertere urbes, & uitas hominum labefactare assueuit. atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi uidetur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse uersari, nec uero ad priuatas causas magnos, ac disertos homines accedere: sed cum à summis uiris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. quibus in controuersijs cum sæpe à mendacio contra uerum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario supe-

riores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisque necessarijs cogeretur. itaque cum in dicendo sæpe par, nonnunquam etiam superior uisus esset is, qui, omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparasset, fiebat ut & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip. temerarij atque audaces homines accesserant, maxima, ac miserrima naufragia fiebant. quibus rebus tantum odij, atque inuidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa, & tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur postea cætera studia recta atque honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse; hoc uero à plerisque eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quo multo uehementius erat retinendum, & studiosius adaugendum. nam quo indignius rem honestissimam & rectissimam uiolabat stultorum, & improborum temeritas & audacia summo cum reip. detrimento, eo studiosius & illis resistendum fuit, & reip. consulendum. quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Lælium, neque horum, ut uere dicam, discipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata auctoritas, &, quæ his rebus ornamento: & reip. præsidio esset, eloquentia. quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidam & priuatim, & publice peruerse abutuntur, sed eo quidem uehemen-

tius, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernicie plurimum poßint, cum præsertim hoc unum sit, quod ad omnes res & priuatas, & publicas maxime pertineat; hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima commoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapientia: hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certissimum, ac tutissimum præsidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maxime bestijs præstare, quòd loqui possunt. quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui, qua re homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur; non alienum est uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam, his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuscuiusque animus ipsam rationem, ac uiam artis considerare poterit.

CIVILIS quædam ratio est, quæ multis, & magnis ex rebus constat. Eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quam Rhetoricam uocant. nam neque cum ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere: & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris ui, & artificio contineri,

magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur esse, dicere apposite ad persuasionem: Finis, persuadere dictione. Inter officium autem, & finem hoc interest, quòd in officio, quid fieri, in fine, quid officio conueniat, consideratur: ut medici officium dicimus esse, curare apposite ad sanandum; finem, curatione sanare. Item, oratoris quid officium, & quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium esse dicemus; illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uersatur, ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uersetur: item, quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. hic infinitam & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta, atque ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiæ dictionem. Iudicale est, quod posi-

tum in iudicio habet in ſe accuſationem, & defenſio-
nem, aut petitionem, & recuſationem. &, quem-
admodum noſtra quidem fert opinio, oratoris ars, &
facultas in hac materia tripertita uerſari exiſtiman-
da eſt. Nam Hermagoras quidem nec, quid dicat,
attendere, nec, quid polliceatur, intelligere uidetur.
qui oratoris materiam in cauſam, & in quæſtionem
diuidat. Cauſam eſſe dicit rem, quæ habeat in ſe
controuerſiam in dicendo poſitam cum perſonarum
certarum interpoſitione: quam nos quoque oratori
dicimus eſſe attributam. nam ei tres partes, quas
ante diximus, ſupponimus, iudicialem, deliberati-
uam, demonſtratiuam. Quæſtionem autem eam ap-
pellat, quæ habeat in ſe controuerſiam in dicendo
poſitam, ſine certarum perſonarum interpoſitione,
ad hunc modnm: Ecquid ſit bonum præter honeſta-
tem: Veri'ne ſint ſenſus: Quæ ſit mundi forma:
Quæ ſit ſolis magnitudo. quas quæſtiones procul
ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere
exiſtimamus. Nam quibus in rebus ſumma ingenia
philoſophorum plurimo cum labore conſumpta in-
telligimus, eas ſicut aliquas paruas res oratori at-
tribuere, magna amentia uidetur. Quòd ſi ma-
gnam in his Hermagoras habuiſſet facultatem, ſtu-
dio & diſciplina comparatam; uideretur fretus ſua
ſcientia falſum quoddam conſtituiſſe de oratoris of-
ficio, &, non quid ars, ſed quid ipſe poſſet, expo-
ſuiſſe. nunc uero ea uis eſt in homine, ut ei mul-
to rhetoricam citius quis ademerit, quàm philoſo-
phiam conceſſerit. neque eo dico, quòd eius ars, quam

edidit, mihi mendosissime scripta uideatur. (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniose, & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoque noui protulisse) uerum oratori minimum est, de arte loqui; quod hic fecit: multo maximum, ex arte dicere; quod eum minime potuisse, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis Rhætoricæ uidetur ea, quam Aristoteli uisam esse dicimus. Partes autem hæ sunt, quas pleriquæ dixerunt, inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronunciatio. Inuentio est, excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est, rerum inuentarum in ordinem distributio. Elocutio est, idoneorum uerborum, & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est, firma animi rerum, ac uerborum ad intentionem perceptio. Pronunciatio est, ex rerum, & uerborum dignitate, uocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem Rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus, scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur coniuncte agendum de materia, ac partibus. quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

OMNIS res, quæ habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam controuersiam; aut fa-

cti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua causa nascitur; constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum, ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua nominatur. Cum uero, qualis sit res, quæritur, quia & de ui, & de genere negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At, cum causa ex eo pendet, quòd non aut is agere uidetur, quem oportet: aut non cum eo, qui cum oportet; aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet; translatiua dicitur constitutio, quia actio translationis, & commutationis indigere uidetur. Atque harum aliquam in omne causæ genus incidere necesse est. nam in quam non inciderit, in ea nihil esse poterit controuersiæ. quare eam nec causam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui. nam & quid factum sit, potest quæri, hoc modo: Occiderit'ne Aiacem Vlysses. Et quid fiat, hoc modo: Bono'ne animo sint erga populum R. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam peruenturum. Nominis controuersia est, cum de facto conuenit, & quæritur id, quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quòd de re ipsa non con-

ueniat, non quòd de facto non constet, sed quòd id, quod factum sit, aliud alij uideatur esse, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter describenda, ut, si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quæritur, necesse erit definire utrunque, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduersarij dicunt. Generis est controuersia, cum &, quid factum sit, conuenit, &, quo id factum nomine appellari oporteat, constat, & tamen, quantum, & cuiusmodi, & omnino quale sit, quæritur, hoc modo: Iustum, an iniustum, utile, an inutile, & omnia, in quibus, quale sit id, quod factum est, quæritur, sine ulla nominis controuersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iuridicialem, negotialem. quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerum breui; ne aut, si taciti præterierimus, sine causa non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. eadem enim res alij genus esse, alij pars potest, eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem, & demonstratio, genera sunt causarum. nam aut nullum causæ genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuum,

& deliberatiuum. nullum dicere cauſæ eſſe genus, cum cauſas eſſe multas dicat, & in eas præcepta det, amentia eſt. unum autem iudiciale ſolum eſſe qui poteſt? cum deliberatio, & demonſtratio neque ipſæ ſimiles inter ſe ſint, & ab iudiciali genere plurimum diſſideant, & ſuum quæque finem habeat, quò referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera ſint cauſarum. Deliberatio igitur, & demonſtratio non poſſunt recte partes alicuius generis cauſæ putari. Male igitur eas generalis conſtitutionis partes eſſe dixit. Quòd ſi generis cauſæ partes non poſſunt recte putari, multo minus recte partis cauſæ partes putabuntur. Pars autem cauſæ conſtitutio eſt omnis. Non enim cauſa ad conſtitutionem, ſed conſtitutio ad cauſam accommodatur: ſed demonſtratio, & deliberatio generis cauſæ partes non poſſunt recte putari, quòd ipſa ſunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quod hic dixit, partes putabuntur. Deinde ſi conſtitutio & ipſa, & pars conſtitutionis eius quælibet, intentionis depulſio eſt, quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. At ſi, quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt: demonſtratio, & deliberatio neque conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. Si igitur conſtitutio & ipſa, & pars eius intentionis depulſio eſt: deliberatio, & demonſtratio neque conſtitutio, neque pars conſtitutionis eſt.

Placet autem ipſi intentionis eſſe depulſionem. placeat igitur oportet, non eſſe conſtitutionem, nec partem conſtitutionis. Atque hoc eodem urgebitur,

siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se uim continere: ideo quòd unaquæque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte, eodum in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut ante diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis, est, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua, quid iuris ex ciuili more, & æquitate sic, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas tribuitur partes, absolutam, & assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, & iniuriæ quæstionem. Assumptiua est, quæ ipsa ex se

nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit, sed, ut ignoscatur, postulat. hæc in duas partes diuiditur, purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum & peccasse, & consulto peccasse reus se confitetur, & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se, & ab sua culpa ui & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur ui, & potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quod ideo iure factum dicitur, quòd aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur: quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicum, aut quo modo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quo non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed

quia non animaduerterint artis ſcriptores eam ſuperiores, nec retulerint in numerum conſtitutionum. Poſt autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perſpicua eſt) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et conſtitutiones quidem, & earum partes expoſuimus: exempla autem cuiuſque generis tum commodius expoſituri uidemur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum cauſæ ſtatim poterit accommodari.

Conſtitutione cauſæ reperta, ſtatim placet conſiderare, utrum cauſa ſit ſimplex an, coniuncta; &, ſi coniuncta erit, utrum ſit ex pluribus quæſtionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex eſt, quæ abſolutam in ſe continet unam quæſtionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quæſtionibus, in qua plura quæruntur, hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginienſibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potiſſimum ſit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui ſocijs ſit auxilio, an teneatur in Italia, ut quàm maximæ contra Annibalem copiæ ſint. Deinde conſiderandum eſt, in oratione, an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti controuerſia eſt ea, quæ ex ſcriptionis genere naſcitur. Eius autem genera, quæ ſunt ſeparata à conſtitutionibus, quinque ſunt. Nam tum uerba ipſa uidentur cum ſententia ſcriptoris diſſidere, tum

inter ſeduæ leges, aut plures diſcrepare, tum id, quod ſcriptum eſt, duas, aut plures res ſignificare: tum ex eo, quod ſcriptum eſt, aliud quoque, quod non ſcriptum eſt, inueniri: tum uis uerbi quaſi in diffinitiua conſtitutione, in quo poſita ſit, quæri. Quare primum genus de ſcripto & ſententia, ſecundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum diffinitiuum nominamus. Ratio eſt autem, cum omnis quæſtio non in ſcriptione, ſed in aliqua argumentatione conſiſtit. Ac tum conſiderato genere cauſæ, & cognita conſtitutione, cum, ſimplex'ne, an coniuncta ſit, intellexeris, &, ſcripti an rationis habeat controuerſiam, uideris, deinceps erit uidendum, quæ quæſtio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum cauſæ ſit: quæ omnia à conſtitutione proficiſcantur oportet. Quæſtio eſt ea, quæ ex conflictione cauſarum gignitur controuerſia, hoc modo: Non iure feciſti, iure feci. Cauſarum autem hæc eſt conflictio, in qua conſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur controuerſia, quam quæſtionem dicimus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio eſt ea, quæ continet cauſam; quæ, ſi ſublata ſit, nihil in cauſa controuerſiæ relinquetur; hoc modo: ut docendi cauſa in facili, & peruulgato exemplo conſiſtamus: Oreſtes ſi accuſetur matricidij, niſi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrem meum occiderat, non habet defenſionem: qua ſublata, omnis quoque controuerſia ſublata ſit. ergo eius cauſæ ratio eſt, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio eſt, quæ ex infirmatione, & confirmatione rationis naſcitur controuerſia. nam ſit ea nobis ex-

posita ratio, quam paulo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controuersia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum est, firmissima argumentatio defensoris, & aptissima ad indicationem, ut si uelit, Orestes dicere, eiusmodi animum matris suae fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnum, in famam generis, & familiae, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in caeteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factum enim non conceditur) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quaestionem, & iudicationem, ut factum est, non est, factum'ne sit. Quot autem in causa constitutiones aut eorum partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in causa repertis, tunc denique singulae partes totius causae considerandae sunt. nam non, ut quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur: ideo quòd illa, quae prima dicuntur, si uehementer uelis congruere & cohaerere cum causa, ex eis ducas oportet, quae post dicenda sunt. Quare cum indicatio, & ea, quae ad indicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata

tractata, tum denique ordinandæ sunt cæteræ partes orationis. Hæ partes sex omnino nobis uidentur, exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc, quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

EXORDIVM est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam uolet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter ante cognoscere. Genera causarum sunt quinque, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa & honestatis, & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat, & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs causa implicita est. Quare, cum diuersa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium, & insinuationem. Principium est oratio perspicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione, & circuitione obscure subiens auuditoris animum. In admirabili genere causæ, si non omnino infesti audi-

tores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. nam ab iratis si perspicue pax, & beneuolentia petitur, non modo ea non inuenitur, sed augetur, atque inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptionis tollendæ causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata uideatur. cum autem erit honestum causæ genus, uel præteriri principium poterit; &, si commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis: uel, si uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. In obscuro causæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est; reliquum est, ut ostendatur quibus quæque res rationibus confici possit. Beneuolentia quatuor ex locis comparatur, ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicum persona, à causa. Ab nostra, si de nostris factis & officijs sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus: si, quæ incommoda acciderunt, aut quæ instent difficultates, proferemus: si prece & obsecratione humili ac supplici utemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium

adducentur, si quid eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atque eorum usus arrogans & intolerabilis; ut his rebus magis uideantur, quàm causæ suæ confidere. In contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum otium proferetur. Ad auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur: & si, de his quàm honesta existimatio, quantáq; eorum iudicij, & auctoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum causam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte & breuiter summam causæ exponemus, hoc est, in hoc consistat controuersia. nam &, cum docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc, insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causæ est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. id autem

tribus ex causis sit maxime: si aut inest in ipsa causa quædam turpitudo, aut si ab ijs, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. nam ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus, in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; & dißimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere, ea, quæ indignantur aduersarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de aduersarijs esse dicturum, neque hoc, neque illud, ut neque aperte lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscure faciens, quoad poßis alienes ab eis auditorum uoluntatem; & aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre, imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia, demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, id quod ei, qui intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu: oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmißimum putarint, & maxime ij, qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri: aut ab ad-

uersarijs dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas cum admiratione. nam auditor cum eum, quem aduersarij perturbatum putant oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratum; plerunque se potius temere aßensisse, quàm illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa: te breuius, quàm paratus fueris, esse dicturum, commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua, aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus, strepitum, acclamationem; aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam; uel aliquam contineat irrisionem: aut, si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile, statim non incommodum est inijcere. nam ut cibi satietas & fastidium, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de principio, & insinuatione dicenda uidebantur, hæc fere sunt. nunc quiddam breuiter & communiter de utroque præcipiendum uidetur. Exordium sententiarum, & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, continere in se; propterea quòd id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat: splendoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimum; propterea quòd ex his suspicio quædam apparationis, atque artificiosæ

diligentiæ nascitur, quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uero hæc sunt certißima exordiorum, quæ summopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut conuenire uideatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc, quàm in contrariam partem causæ potest conuenire. Commutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus uerbis, aut sententijs ultra quàm satis est producitur. Separatum, quod non ex ipsa causa ductum est, nec, sicut aliquo membrum, annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quàm causæ genus postulat: ut, si quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam causa desiderat: aut si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordijs præcepta traduntur; hoc est, quod eum, qui audit, neque beneuolum, neque attentum, neque docilem efficit; aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

NARRATIO est, rerum gestarum, aut ut gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa causa, & omnis ratio controuersiæ continetur. Alterum, in quo digreßio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum á ciuilibus causis, quod delectationis cau-

ſa non inutili cum exercitatione dicitur, & ſcribitur. Eius partes ſunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in perſonis maxime uerſatur. Ea, quæ in negotiorum expoſitione poſita eſt, tres habet partes, fabulam, hiſtoriam, argumentum. Fabula eſt, in qua nec ueræ, nec ueriſimiles res continentur. cuiuſmodi eſt: Angues ingentes alites iuncti iugo. Hiſtoria eſt geſta res, ab ætatis noſtræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginenſibus bellum. Argumentum eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit. huiuſmodi apud Terentium:

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia.

Illa autem narratio, quæ uerſatur in perſonis, eiuſmodi eſt, ut in ea ſimul cum rebus ipſis perſonarum ſermones, & animi perſpici poſſint, hoc modo:

Venit ad me ſæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adoleſcentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus ſumptus ſuggeris?
Veſtitu nimio indulges: nimium ineptus es,
Nimium ipſe durus eſt, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſtiuitas, confecta ex rerum uarietate, animorum diſſimilitudine, grauitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpicione, deſiderio, diſſimulatione, errore, miſericordia, fortunæ commutatione, inſperato incommodo, ſubita lætitia, iucundo exitu rerum. Verum hæc ex ijs, quæ poſtea de elocutione præcipientur, ornamenta ſumuntur. Nunc de narratione ea, quæ cauſæ continet expoſitionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis ſit.

Breuis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur, & si, cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur: nam sæpe satis est quod factum sit dicere, non ut enarres quemadmodum sit factum: & si non longius quàm quod scitu opus est, in narrando procedetur: & si nullam in rem aliam transibitur: & si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur: & si non modo id, quod obest, uerum etiam id, quod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: & si semel unumquodque dicetur: & si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut, cum se breues putent esse, longhissimi sint: cum dent operam, ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm necesse sit. nam plerisque breuiter dicere uidetur, qui ita dicit: Accessi ad ædes, puerum euocaui: respondit: Quæsiui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse, Domi negauit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hac quoque in genere uitanda est breuitatis imitatio, & non minus rerum non necessariarum, quàm uerborum multitudine supersedendum. Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum, ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne

ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino, quæ præcepta de breuitate ſunt, hoc quoque in genere ſunt conſeruanda. nam ſæpe res parum eſt intellecta longitudine magis, quàm obſcuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum eſt: quo de genere dicendum eſt in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, ſi in ea uidebuntur ineſſe ea, quæ ſolent apparere in ueritate, ſi perſonarum dignitates ſeruabuntur, ſi cauſæ factorum extabunt, ſi fuiſſe facultates faciundi uidebuntur, ſi tempus idoneum, ſi ſpatij ſatis, ſi locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuiſſe oſtendetur: ſi res & ad eorum, qui agent, naturam, & ad uulgi morem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. ac ueri quidem ſimilis ex his rationibus eſſe poterit. Illud autem præterea conſiderare oportebit, ne, aut cum obſit, narratio, aut cum nihil proſit, tunc interponatur; aut non loco, aut non quemadmodum cauſa poſtulat, narretur. Obeſt tum, cum ipſius rei geſtæ expoſitio magnam excipit offenſionem: quam argumentando, & cauſam agendo lenire oportebit. quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei geſtæ diſpergere in cauſam, & ad unamquanque confeſtim rationem accommodare, ut uulneri præſto medicamentum ſit, & odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, cum, ad aduerſarijs re expoſita, noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut noſtra nihil interſit eos alio pacto docere. quod cum acciderit, omnino

narratione ſuperſedendum eſt. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat: quo de genere agemus tum, cum de diſpoſitione dicemus: nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat, narratur, cum aut id, quod aduerſario prodeſt, dilucide & ornate exponitur, aut id, quod ipſum adiuuat, obſcure dicitur, & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ, contraria, quæ præteriri poterunt, præterundo; quæ illius erunt, leuiter attingendo; ſua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum uidetur. deinceps ad partitionem transeamus.

RECTE habita in cauſa partitio, illuſtrem & perſpicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam cauſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt, quæ, quid cum aduerſarijs conueniat, & quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certum quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor; quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc, utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, oſtendit, hæc debet illud, quod conuenit, inclinare ad ſuæ cauſæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem eſſe à filio, conuenit mihi cum aduer-

ſarijs: Item contra: Interfectum eſſe à Clytemneſtra Agamemnonem, conuenit. Nam hic uterque & id poſuit, quod conueniebat; & tamen ſuæ cauſæ commodo conſuluit. Deinde, quid controuerſiæ ſit, ponendum eſt in iudicationis expoſitione: quæ quemadmodum inueniretur, ante dictum eſt. Quæ autem partitio rerum diſtributam continet expoſitionem, hæc habere debet breuitatem, abſolutionem, paucitatem: Breuitas eſt, cum niſi neceſſarium nullum aſſumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis eſt, quòd rebus ipſis, & partibus cauſæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt. Abſolutio eſt, per quam omnia, quæ incidunt in cauſam, genera, de quibus dicendum eſt: amplectimur. in qua partitione uidendum eſt, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut ſero extra partitionem, id, quod uitioſiſſimum ac turpißimum eſt, inferatur. Paucitas in partitione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponuntur, neque permiſte cum partibus implicantur. nam genus eſt, quod plures partes amplectitur, ut animal: pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut equus. Sed ſæpe eadẽ res alij genus, alij pars eſt. nam homo, animalis pars eſt; Thebani, aut Troiani, genus. Hæc ideo diligentius inducitur præſcriptio, ut, aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poßit. nam qui ita partitur, Oſtendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incommoda ad remp. perueniſſe; is non intellexit, in partitione, expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſſe. nam ge-

nus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne, cuius genus posueris, eius secum aliquam, diuersam ac dissimilem, partem ponas in eadem partitione. Quòd si quod in genus plures incidens partes, id cum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum uentum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quàm satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, & uoluisse, & fecisse: nam, fecisse, ostendere satis est. Aut cum in causa partitio nulla sit, & cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione, idq; perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc usum oratorium non tantopere pertinent, quæ uersantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut & prima quæque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur; &, omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut ne quid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter, & commode senex in Andria, quæ cognoscere libertum uelit:

Eo pacto & gnati uitam, & consilium meum
Cognosces, & quid facere in hac re te uelim.

itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita

narrat primum gnati uitam:
Nam is postquam excessit ex ephebis Sosia,
Liberius uiuendi fuit potestas.

Deinde suum consilium,
Et nunc id operam do.

Deinde quid Sosiam uelit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:
Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quanque partem primum accessit, &, omnibus absolutis, finem dicendi fecit: sic nobis placet & ad singulas partes accedere, & omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, praecipiendum uidetur.

CONFIRMATIO est, per quam argumentando nostrae causae fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt praecepta, quae in singula causarum genera diuidentur. Veruntamen non incommodum uidetur, quandam syluam, atque materiam uniuersam ante permistam, & confusam exponere omnium argumentationum: post autem tradere quemadmodum unumquodque genus causae, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotijs est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personae datur, quo suo quaeque proprio,

& certo uocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est. partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uersantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur. Atque hominum genus & in sexu consideratur, uirile, an muliebre sit; & in natione, patria, cognatione, & ætate: natione, Graius, an barbarus: patria, Atheniensis, an Lacedæmonius: cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis: ætate, puer, an adolescens, natu grandior, an senex. Præterea commoda, & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: ualens, an imbecillis, longus, an breuis, formosus, an deformis, uelox, an tardus sit, acutus, an hebetior, memor, an obliuiosus, comis, officiosus, pupens, patiens, an contra. Et omnino quæ à natura datæ animo, & corpori considerabuntur, in natura consideranda sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est. In uictu considerare oportet, apud quem, & quo more, & cuius arbitratu sit educatus; quos habuerit artium liberalium magistros, quos uiuendi præceptores; quibus amicis utatur; quo in negotio, quæstu, artificio sit occupatus; quo modo rem familiarem administret; qua consuetudine domestica sit. In fortuna quæritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cum potestate: si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra; quales liberos habeat. Aut, si de non uiuo quæretur, etiam

quali morte sit affectus, erit considerandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis constantem & absolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis, aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio & industria partam. Affectio est, animi, aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, & alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem est, animi assidua, & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philosophiæ, poetriæ, geometriæ, literarum. Consilium est aliquid faciendi, aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & casus, & orationes tribus ex temporibus considerabuntur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. Ac personis quidem hæc uidentur esse attributa. Negotijs autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotij considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse uidentur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei causa factum sit, quæritur. Deinde ante rem gestam, quæ

facta sunt, continenter usque ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat de ijs, quæ negotijs attributa sunt, quæratur locus, tempus, modus, occasio, facultas, Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam uideatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer, an profanus; publicus, an priuatus; alienus, an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturni'ue spatij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt, considerantur, & eorum ipsorum, quæ propter uetustatem obsoleuerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numero reponantur: & quæ iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant fidem, uere tradita esse, quòd eorum monumeta certa in literis extent: & quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint: & item quæ instent in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus, & quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit'ne aut magni-

tudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. quare cum tempore hoc differt. nam genere quidem utrunque idem esse intelligitur: uerum in tempore spatium quodam modo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare, cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam, & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. Modus autem est, in quo, quemadmodum, & quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia, & imprudentia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs, quæ clam, palam, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur; cuius partes sunt, inscientia, casus, necessitas; & in affectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, & cætera, quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid

confici non potest. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æque magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis, consideratur. Simile autem ex specie comparabili, comparabile autem ex conferenda atque assimulanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, uitæ mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo, sapere, & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ subest generi, ut amor, auaritia. Euentus est, alicuius exitus negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; sit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid euenturum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est, ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum, quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes & inuentores, qui denique auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atque æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium,

ſcientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo ſoleat, an inſolenter ac raro. Poſtea, homines id ſua auctoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cætera, quæ factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremo attendendum eſt, num quæ res ex ijs rebus, quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis, aut utilitatis, conſequantur, de quibus in deliberatiuo genere cauſæ diſtinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem fere res eæ, quas commemorauimus, ſunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaaria debebit eſſe. Etenim ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſariæ demonſtrans. Neceſſarie demonſtrantur ea, quæ aliter, ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem. Complexio eſt, in qua utrum conceſſeris, reprehendetur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? ſi probus, cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua, pluribus rebus expoſitis, & cæteris infirmatis, una reliqua neceſſario confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt, aut inimicitiarum cauſa ab hoc eſſe occiſum, aut metus, aut ſpei, aut alicuius amici gratia, aut, ſi horum nihil eſt, ab hoc non eſſe occiſum. nam ſine cauſa maleficium ſuſceptum eſſe non poteſt. Sed neque

inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur, ut ab hoc non ſit occiſus. Simplex autem concluſio ex neceſſaria conſecutione conficitur, hoc modo: Si uos me iſtud eo tempore feciſſe dicitis, ego autem eo ipſo tempore trans mare fui; relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, ſed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli poſſit, & ne confirmatio modum in ſe argumentationis ſolum habeat, & quandam ſimilitudinem neceſſariæ concluſionis, uerum ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat. Probabile autem eſt id, quod fere fieri ſolet, aut quod in opinione poſitum eſt, aut quod habet in ſe ad hæc quandam ſimilitudinem, ſiue id falſum eſt, ſiue uerum. Verum in eo genere, quod fere ſolet fieri, probabile huiuſmodi eſt: Si mater eſt, diligit filium: ſi auarus eſt, negligit iuſiurandum In eo autem, quod in opinione poſitum eſt, huiuſmodi ſunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas eſſe præparatas: Eos, qui philoſophiæ dent operam, non arbitrari deos eſſe. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quæ ſub eandem cadunt rationem, maxime ſpectatur. In contrarijs hoc modo: Nam ſi ijs, qui imprudentes læſerunt, ignoſci conuenit, ijs, qui neceſſario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, ſic: Nam ut locus ſine portu, nauibus eſſe non poteſt tutus: ſic animus ſine fide, ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In ijs rebus, quæ ſub eandem rationem cadunt, hoc modo

probabile conſideratur : Nam ſi Rhodijs turpe non eſt portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Hæc tum uera ſunt hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit uulnus. Tum ueriſimilia, hoc modo: ſi multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quaſdam in partes diſtribuamus, probabile quod ſumitur ad argumentationem, aut ſignum eſt, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum eſt, quod ſub ſenſum aliquem cadit, & quiddam ſignificat, quod ex ipſo profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipſo negotio, aut poſt ſit conſecutum, & tamen indiget teſtimonij, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his ſunt ſimilia. Credibile eſt, quod ſine ullo teſte auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo eſt, qui non liberos ſuos incolumes, & beatos eſſe cupiat. Iudicatum eſt res aſſenſione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo, communi, approbato. Religioſum eſt, quod iurati legibus iudicarunt. Commune eſt, quod omnes uulgo probarunt, & ſecuti ſunt, huiuſmodi: ut maioribus natu aſſurgatur, ut ſupplicum miſereatur. Approbatum eſt, quod homines, cum dubium eſſet, quale haberi oporteret, ſua conſtituerunt auctoritate, uelut Gracchi patris factum, quem populus R. ob id factum, quòd inſciente collega in Cenſura nihil geſſit, poſt Cenſuram Conſulem fecit. Comparabile autem eſt, quod in rebus diuerſis ſimilem aliquam rationem continet. Eius ſunt partes tres, imago, collocatio,

exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum, aut naturarum similitudimem. Collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla, & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæque constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasque argumentationes conueniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, & modos, & partes argumentandi confuse & permiste dispersimus: post descripte & electe in genus quodque causæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in partes distingui, & suauissimum est, & summe necessarium, & ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare & de ea præceptione nobis & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis considerandus est: quòd non rei solum magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.

OMNIS igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quæ rebus non dubijs captat assen-

ſionem eius, quicum instituta eſt: quibus aſſenſionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter ſimilitudinem earum rerum, quibus aſſenſit, probetur: uelut apud Socraticum Aeſchinem demonſtrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipſo Xenophonte Aſpaſiam locutam. Dic mihi, quæſo, Xenophontis uxor, ſi uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes; utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quòd ſi ueſtem & cæterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quàm tu habes; tuum'ne, an illius malis? Illius uero, reſpondit. Age, inquit, ſi uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes; utrum'ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aſpaſia autem cum ipſo Xenophonte ſermonem inſtituit. Quæſo, inquit, Xenophon, ſi uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus eſt; tuum'ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd ſi fundum meliorem habeat, quàm tu habes: utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem ſcilicet. Quòd ſi uxorem meliorem habeat, quàm tu habes; utrum illius malis? Atque hic Xenophon quoque ipſe tacuit. Poſt Aſpaſia: Quoniam uterque ueſtrum, inquit, id mihi ſolum non reſpondit, quod ego ſolum audire uolueram; egomet dicam, quid uterque cogitet. Nam & tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectiſsimam maxime uis. Quare, niſi hoc perfeceritis, ut neque uir melior, neque fœmina lectior in terris ſit; profecto id ſemper, quod optimum putabitis eſſe, multo maxime requiretis, & tu ut maritus ſis quamoptimæ mulieris, & hæc quamoptimo uiro

nupta sit. Hic cum rebus non dubijs esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quòd nihil ipse afferre ad persuadendum uolebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur: Primum, ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi; dubium esse id ipsum, non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est, ut simile ijs rebus sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus. nam ante aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligatur, quò spectent illæ primæ inductiones, & ad quem sint exitum peruenturæ. nam qui uidet, si ei rei, quæ primo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem, quæ sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerunque aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concesßit, ad id, quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt; aut alia uten-

dum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. ita fit hoc genus argumentandi tripertitum. Prima pars constat ex similitudine una pluribus'ue. Altera ex eo, quod concedi uolumus, cuius causa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat concessionem, aut, quod ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia non satis uidebitur alicui dilucide demonstratum, nisi quod ex ciuili causarum genere exemplum subiecerimus; uidetur huiusmodi quoque utendum exemplo; non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum; sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeunt agnoscere. Ergo in hac causa, quæ apud Græcos est peruagata, quod Epaminondas Thebanorum Imperator ei, qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum non tradidit, &, cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuißet, Lacedæmonios funditus uicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: Si iudices, id quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam si quis reip. causa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd si uosmet ipsi, quod à uestra religione & sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem, iniussu popu-

li ad legem adſcribi iubeatis, populus Thebanus patie-
tur ne id fieri? profecto non patietur. Quod ergo ad-
ſcribi ad legem nefas eſt; id ſequi, quaſi adſcriptum
ſit, rectum uobis uideatur? Noui ueſtram intelligen-
tiam. non poteſt ita uideri, iudices. Quòd ſi literis cor-
rigi neque ab illo, neque à uobis ſcriptoris uoluntas
poteſt; uidete, ne multo indignius ſit id re & iudicio
ueſtro mutari, quod ne uerbo quidem commutari po-
teſt. Ac de inductione quidem ſatis in præſentia di-
ctum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim &
naturam conſideremus. Ratiocinatio eſt oratio ex ipſa
re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per
ſe cognitum ſua ſe ui & ratione confirmet. Hoc de ge-
nere qui diligentius conſiderandum putauerunt, cum
idem uſu dicendi ſequerentur, paulum in præcipien-
di ratione diſſenſerunt. nam partim quinque eius par-
tes eſſe dixerunt, partim non plus quàm in tres par-
tes poſſe diſtribui putauerunt. eorum controuerſiam
non incommodum uidetur cum utrorunque ratione
exponere, nam et breuis eſt, & non eiuſmodi, ut al-
teri prorſus nihil dicere putentur: & locus hic nobis in
dicendo minime negligendus uidetur. Qui putant in
quinque diſtribui partes oportere, aiunt primum con-
uenire exponere ſummam argumentationis, ad hunc
modum: Melius accurantur quæ conſilio geruntur,
quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur. Hanc pri-
mam partem numerant: eam deinceps rationibus ua-
rijs, & quamcopioſißimis uerbis approbari putant
oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur,
omnibus inſtructior eſt rebus, & apparatior, quàm

ea, quæ temere & nullo conſilio adminiſtratur. Exercitus is, cui præpoſitus eſt ſapiens & callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is, qui ſtultitia, & temeritate alicuius adminiſtratur. Eadem nauigij ratio eſt. nam nauis optime curſum conficit ea, quæ ſcientiſſimo gubernatore utitur. Cum propoſitio ſit hoc pacto approbata, & duæ partes tranſierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod oſtendere uelis, id ex ui propoſitionis oportere aſſumere, hoc pacto: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus, adminiſtratur. Huius aſſumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: Nam & ſignorum ortus, et obitus definitum quendam ordinem ſeruant; & annuæ commutationes non modo quadam ex neceſſitate ſemper eodem modo fiunt, uerum ad utilitates quoque rerum omnium ſunt accommodatæ; & diurnæ nocturnæq; uiciſſitudines nulla in re unquam mutatæ quidquam nocuerunt. quæ ſigno ſunt omnia, non mediocri quodam conſilio naturam mundi adminiſtrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert ſolum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Conſilio igitur mundus adminiſtratur: aut unum in locum cum conduxerit breuiter propoſitionem, & aſſumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd ſi melius geruntur ea, quæ conſilio, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus, adminiſtratur: conſilio igitur mundus adminiſtratur. Quinquepartitam igitur hoc

pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripertitam esse dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. negant enim neque à propositione, neque ab assumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam, neque assumptionem sibi perfectam uideri, quæ approbatione confirmata non sit. quare, quas illi duas partes numerant, propositionem & approbationem, sibi unam partem uideri propositionem: quæ si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. item, quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele, & Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. nam quemadmodum illud superius genus argumentandi: quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele, atque Peripateticis, & Theophrasto frequentatum, deinde à rhetoribus ijs, qui elegantissimi, atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi postulat, commoremur.

Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni; quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est à propositione approbatio. quod enim adiungi & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, & à quo separatur. Est autem quædam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione, & quædam, in qua nihil ualet absque approbatione, ut ostendemus. separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, & quod constare inter omnes necesse est, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si, quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicue uerum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta, complexio consequetur: igitur in cæde interesse non potui: Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione: nam esse quidem quandam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuiuis facile perspicuum est? Quod si ita est; ex hoc, & ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est; falsum est non esse plus, quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet, alteram quoque approbatio-

nem ſeparatam eſſe ab aſſumptione . nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt uti aſſumptione, & non oportet adiungere approbationem aſſumptioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt aſſumptio, niſi udiuncta ſit approbatio : ſeparatum quiddam eſt extra aſſumptionem approbatio . eſt autem argumentatio quædam, in qua aſſumptio non indiget approbationis; quædam autem, in qua nihil ualet ſine approbatione, ut oſtendemus . ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio . Oſtendemus autem quod polliciti ſumus, hoc modo . Quæ perſpicuam omnibus ueritatem continet aſſumptio, nihil indiget approbationis. ea eſt huiuſmodi . Si oportet ſapere, dare operam philoſophiæ conuenit . hæc propoſitio indiget approbationis . non enim perſpicua eſt, neque conſtat inter omnes: propterea quòd multi nihil prodeſſe philoſophiam, plerique etiam obeſſe arbitrantur . Aſſumptio perſpicua eſt hæc: Oportet autem ſapere . hoc autem quia ipſum ex re perſpicitur, & uerum eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim concludenda eſt argumentatio : Igitur dare operam philoſophiæ conuenit . Eſt ergo aſſumptio quædam, quæ approbationis non indiget. nam, quandam indigere, perſpicuum eſt . ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio . Falſum ergo eſt, non eſſe plus quàm tripertitam argumentationem . Atque ex his illud iam perſpicuum eſt, eſſe quandam argumentationem, in qua neque propoſitio, neque aſſumptio indigeat approbationis, huiuſmodi, ut certum quiddam & breue exempli cauſa ponamus: Summo autem opere ſa-

pientia petenda est; summo igitur opere stultitia uitanda est: summopere autem sapientia petenda est; igitur summopere stultitia uitanda est. Hic & assumptio, & propositio perspicua est: quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem, sed utranque, suo loco positam, uim suam tanquam certam & propriam obtinere. Quod si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur: Propositio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Propositionis approbatio, per quam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripertita. Tertia tripertita. Dein bipertita, quod in controuersia est. De unaquaque parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur, quæ consistant, exempla ponemus: horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges iudices ad

commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex ſcriptione, quæ in literis eſt, interpretari. ea enim uirtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, ut in legibus ſcribendis, niſi ſalutem, atque utilitatem reip. ſibi aliud nihil proponerent. neque enim ipſi, quod obeſſet, ſcribere uolebant, &, ſi ſcripſiſſent, cum eſſet intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. nemo enim leges legum cauſa ſaluas eſſe uult, ſed reip. quòd ex legibus omneis reſpublicas optime putant adminiſtrari. Quam ob rem igitur leges ſeruari oportet, ad eam cauſam ſcripta omnia interpretari conuenit: hoc eſt, quoniam reip. ſeruimus, ex reip. commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis utilitatem ſpectat, quoniam eius cauſa eſt inſtituta: ſic à legibus nihil conuenit arbitrari, niſi quod reip. conducat, proficiſci, quoniam eius cauſa ſunt comparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio deſinite literas legis perſcrutari, & legem, ut æquum eſt, ex utilitate reip. conſiderate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminondam, Thebanorum Imperatorem, quàm uictoriæ Thebanorum conſulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato trophæo charius atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omiſſo, ſcriptoris ſententiam conſiderare debebat. Atque hoc quidem ſatis conſideratum eſt, nullam eſſe legem, niſi reip. cauſa ſcriptam. Summam igitur amentiam eſſe exiſtimabat, quod ſcripum eſſet

reip.

reip. salutis causa, id non ex reip. salute interpretari. Quòd si leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem saluti reip. profuit, profecto non potest eodem facto, & communibus fortunis consuluisse, & legibus non obtemperasse. Quatuor autem partibus constat argumentatio, cum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi, quod scriptum est in lege, sequamini. quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suæ relinquere potuit, quàm quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? Quòd si literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris uoluntas cognosceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur: nedum nunc istud patiamur, cum præsto lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suæ causæ conuenit, scriptoris uoluntatem interpretari. Quòd si uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini: quid causæ est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione præterita, quadripertita sic fiet argumentatio: Qui sæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus.

Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter nosmet ipsos, quem iure accusare possimus. Ac primum quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertium turpe. Carthaginienses autem persæpe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraque approbatione præterita, tripertita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus: aut eorum urbem diruamus. ac metuere quidem non oportet. restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem, qui putant nonnunquam posse complexione & oportere supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est: peperit autem. hic satis esse dicunt proponere & assumere; quoniam perspicuum sit, quod conficiatur: complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda esse: & illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandum est, ne, quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem, et assumptionem, hoc modo: Quòd si leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem saluti reip. profuit: profecto non potest eodem facto & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse: Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quo-

rum perfidia toties deceptus sis: Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus: Aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est: id est huiusmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc si nolis inferre, & inferas id, quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluseris argumentationem, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id solum, quod conficitur, exponere: in iis, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere. sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quod & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit. atque hac distinctione alia quoque, quæ uidebuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. quæ si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo com-

moueat auditorem necesse est. quòd si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum inter summos oratores, & mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus simlitudo est satietatis mater. Id fieri poterit si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem, hoc est tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper à propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus ipsi, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quamfacile sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi nos probe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis, & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm cæteros, attendisse non affirmamus, sed perquisitius & diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO est, per quam argumentando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infir-

matur, aut alleuatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio: propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. nihil enim considerandum est in his omnibus inuentionibus, nisi id, quod personis, aut negotiis attributum est. Quare inuentionem, & argumentationum expolitionem ex illis, quæ ante præcepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen, ut quædam præceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis: quos qui obseruabunt, facilius ea, quæ contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod unum pluráue: aut, his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex iis, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi: aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbatur: aut, quod signum esse aduersarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse: aut si complexio aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut si enumeratio falsa ostenditur: aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum: siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabi-

tur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est qui non pecuniam quàm sapientiam malit. aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo; Quis est, qui non officij cupidior sit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut si quis quem constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij causa se maximam pecuniam neglexisse. Aut si, quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut si id, quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curio pro Fuluio: Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ex ijsdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primum uerum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremo scisse eum, de qua quæritur, eius rei legem & consuetudinem. nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signo, aut parum magno esse, aut à se potius, quàm ab aduersarijs stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoque suspicionem duci posse, demonstrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, simile id negare esse quod

conferetur ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, commemorando non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; & demonstrando difficilius & maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quàm id, quod instet. Ex contrarijs locis, si res aut uera, aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id, quod iudicatum sit: & uidendum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduertere, ne, cum aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. nam his rebus auctoritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uero sicuti necessaria inducentur, ea si forte imitabuntur

modo necessariam argumentationem, neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur. Primum complexio, quæ, utrum concesseris, debet tollere, si uera est, nunquam reprehendetur: sin falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo:

Nam si ueretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accuses, quid id parui auditu æstimet?

Hic siue uereri dixeris, siue non uereri, concludendum hoc puta, ut neges esse accusandum. Quod conuersione sic reprehendetur: Imo uero accusandus est. Nam si ueretur, accuses: non enim parui auditu æstimabit. Sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses: non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur. Verum si ueretur, accusatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio uitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere; aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut causa non sit quare non honeste possimus concedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut, si horum nihil est: surripueris necesse est. sed neque emisti, neque hæreditate uenit, neque domi natus est, neque donatus est necesse est ergo surripueris. Hoc commode reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus: cuius prædæ sectione uenierit. quo illato, infirmatur

enumeratio; quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur: hoc est, si exempli causa, ut in eodem uersemur, poterit ostendi hæreditate uenisse: aut si extremum illud non erit turpe concedere: ut si quis, cum dixerint aduersarij, Aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehenditur, si id, quod sequitur, non uideatur necessario cum eo, quod antecesit, cohærere. Nam hoc quidem, si spiritum ducit, uiuit: si dies est, lucet: eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohærere uideatur. Hoc autem, si mater est, diligit: si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius cohærere. Hoc genus & cætera necessaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi posit, sed ipsa separatim longi temporis, & magnæ, atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex iis, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. cum autem, hic concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum

aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contráq; eum quis uelit hac argumentatione uti: Si uenisses ad exercitum, à Tribunis militaribus uisus esses: non es autem uisus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum concesseris propositionem, & assumptionem, complexio est infirmanda. aliud enim, quàm cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem, quo facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi uitio præditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod concesseris, aut ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris, ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecunia: mercaturæ enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur: Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis: & idcirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis: conficæretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, Qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant

quid concesseris, & idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illum hæreditas ueniebat, uerisimile est ab illo eße necatum. Deinde hoc approbant plurimis uerbis, post assumunt, Ad illum autem hæreditas ueniebat: deinde infertur, ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur. Ipsum autem genus argumentationis uitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atque in ipso uitium erit, si omnino falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non poteſt eße sapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab aduersarijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco iudices, quia ueram causam habebam, breui peroraui. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: Si ueram causam non haberet, uobis se iudices non commisisset. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem uenisset: non commisisset: aut perspicue rem turpem leui tegere uult defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus,

Summo periclo sola ut restituam paro.
Remotum est, quod, ultra quàm satis est petitur, hoc modo: Quòd si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocasset, atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent. quare hoc incommodum Scipioni ascribendum uidetur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:
Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.
longius enim repetita est, quàm res postulabat.
Mala difinitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus; atque inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi, quàm ambitiosi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia est immensæ gloriæ cupiditas. est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum dubia causa affertur, hoc modo:
Eho tu, dij, quibus est potestas motus superum; atque inferum,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.
Perspicuum est, de quo non est controuersia: ut si quis, cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id, quod augetur, in controuersia est, ut si quis, cum Vlyssem accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse ab homine ignauissimo uirum fortissimum Aiacem

necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicat, aut eo tempore, quo dicitur, aut ijs, qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem lædit: ut si quis apud equites Romanos cupidos iudicādi Cæpionis legem iudiciariam laudet. Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt, ut si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quàm urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diuerse dicitur: ut si quis, cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualetudine posse bene uiuere. Aut se amico adesse propter beneuolentiam: sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum. Aduersum est, quod ipsi causæ aliqua ex parte officit, ut si quis hostium uim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si, cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut si non id, quod accusabitur, defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, ut Amphion apud Euripidem. item apud Pacuuium, qui, uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uitu-

perabitur, ut si quis doctrinam ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut si quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit: aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut si quis, cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret. Aut si, cum de certa re quæretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quòd ea maxime uitam beatam efficiat. Aut si infirma, ut Plautus:

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in ætate utile
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia: multos enim magnis incommodis efficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia: plurimæ enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem æque firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uersatur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquum essi concedimus; sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cum id, quod illi defendant, utile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstremus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de

conclusione ponemus. Hermagoras digressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressione ille putat oportere quandam inferri orationem à causa atque à iudicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur licebit. nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. nobis autem non placet hanc partem in numero reponi: quòd de causa digredi, nisi per locum communem, displicet: quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem & uituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

CONCLVSIO est exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse & diffuse dictæ, unum in locum coguntur, & reminiscendi causa unum sub aspectum subijciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: sin uarie fiet, & hanc suspicionem, & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem, id quod diffi-

cilius est, dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquanque partem confirmaris: tum ab ijs, qui audiunt, quærere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generiqus, ut ante dictum est, tum tuas argumentationes transire separatim, tum, id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut, quid, & quo quidque loco dixeris, admoneas: tum uero personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat, & quærat à uobis quid dubitetis, quid possitis dicere, cum uobis hoc, & hoc sit demonstratum. Atque hic item ut in nostra persona licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitionis singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quærere, alias hæc facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumeto attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si le-

es loqui

ges loqui possent, non'ne hæc apud uos quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit grauissimum, & unumquodque quambreuissime transeatur, ut memoria, non oratio, renouata uideatur. Indignatio est oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quæ personis, atque negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes, & indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantæ curæ res ea fuerit eis, quorum auctoritas grauissima debeat esse, Dijs immortalibus: qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, uatibus, ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus: item maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; an ad pares

animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quærimus quidnam sit euenturum, si idem cæteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere posint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperam constitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi posse: hanc esse rem, quæ si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi posit. Sextus locus est, per quem consulto, & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quòd tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, manum, opulentiam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur; atque id à feris quoque hominibus, & à barbaris gentibus, & immanibus bestijs remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur: & deinceps, si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos; in eos, quibuscum uitam

egeris; in eos, apud quos educatus sis; in eos, à quibus eruditus; in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos; in eos, qui neque lædere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur; & ita per contentionem, quanto atrocius, & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione, & criminatione colligimus, & rem uerbis quammaxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minime oportuerit, & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu euenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam & arrogantia odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoque & hosti-

bus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri solere. Et indignatio quidem his fere de locis grauissime sumetur. Conquestionis autem huiusmodi de rebus parteis petere oportebit. Conquestio est oratio auditorum meserícordiam captans. hac primum animum auditoris mitem & misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas ostenditur. qua ratione habita grauiter & sententiose, maxime demittitur animus hominum, & ad misericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio, & si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficijs, quas passi perpessuri ue sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipsa, quasi adsit, non uerbis solum ad misericordiam ducatur. Sextus, per quē præter spem in miserijs demonstratur esse, & cum aliquid expectaret, non modo id non adeptum esse, sed in

ſummas miſerias incidiſſe. Septimus, per quem ad ipſos, qui audiunt, ſimilem caſum conuertimus & petimus ut de ſuis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat eſſe, nos cum uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur eſſe factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non poſtremam eius uocem audiui, non extremum eius ſpiritum excepi. Item, inimicorum in manibus mortuus eſt, hoſtili in terra turpiter iacuit inſepultus; à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur: ut ſi ad equum; domum, ueſtem, ſermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, ſollitudo demonſtratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut ſui corporis ſepeliendi, aut alicuius eiuſmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem diſiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, qui cum libentiſſime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquærimur, quòd ab ijs, à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus bene fecerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut à quibus indignum eſt, ut ſeruis, libertis; clientibus, ſupplicibus. Quartusdecimus, qui per obſecrationem ſumitur: in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili & ſupplici oratione, ut miſereátur. Quintuſdecimus, per quem non noſtras, ſed eorum, qui chari

nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, & tamen amplum & excelsum, & patientem incommodorum esse, & futurum, si quid acciderit, demonstramus. nam sæpe uirtus, & magnificentia, in qua grauitas, & auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, Lacryma nihil citius arescit. Sed quoniam & satis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius processit; quæ sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

M. TVLLII CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER II.

C ROTONIATAE quondam, cum florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosißime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. itaque Heracleoten Zeusim, qui tum longe cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. is & cæteras tabulas complures pinxit; (quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit) &, ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum uelle dixit. quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. putauerunt enim eum, si, quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. neque tamen eos illa opinio fefellit, nam Zeusis illico quæsiuit ab eis, quasnā uirgines formosas haberent. illi autem statim hominem deduxerunt in palæstram, atque ei pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate. etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus, & dignitatibus antesteterunt, atque honestißimas ex gymnico certamine uictorias domum cum maxima laude re-

tulerunt. Cum puerorum igitur formas, & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos uirgines. quare, qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet eligendi potestatem dederunt. ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quòd eius essent iudicio probatæ, qui uerissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenustatem, uno in corpore se reperire posse, ideo quòd nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. itaque, tanquam cæteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus; non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunque essent in genere, exprimendæ nobis necessario uiderentur; sed, omnibus unum in locum coactis sciptoribus, quod quisque commodissime præcipere uidebatur, excerpsimus, & ex uarijs ingenijs excellentissima quæque libauimus. ex ijs enim, qui nomine, & memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quisquam dicere nobis uidebatur. quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in

uitio eius offenderemur; aut ad uitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quòd si in cæteris quoque studijs à multis eligere homines commodissimum quodque, quàm sese uni alicui certo uellent addicere; minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perseuerarent, aliquanto ex inscitia leuius laborarent. Ac si pars in nobis huius artis, atque in illo picturæ, scientia fuisset; fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in sua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicunque fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis usque ad hoc tempus, expositis copijs, quodcunque placeret, eligendi potestas fuit. Ac ueteres quidem scriptores artis, usque ab principe illo atque inuentore Tisia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque præcepta magna conquisita cura perspicue scripsit, atque enodata diligenter exposuit; ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui quod illi præcipiant, uelint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipse & sese ipsum nobis, & eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut cæteros, & se ipsum per se cognosceremus.
Ab hoc autem, qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebantur, fe-

cerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates: cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullam rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat, altera uero omnis in dicendi erat studio & præceptione occupata; unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commode dici uidebantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus. Quòd si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profecto neque nos, neque alios industriæ nostræ pœnitebit. sin autem temere aliquid alicuius præterijsse, aut non satis eleganter secuti uidebimur; docti ab aliquo, facile, & libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse turpe est: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quærentes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum paruulum hoc consequimur, ut satis commo-

de hæc perſcripſiſſe uideamur, illud amittamus, quod maximum eſt, ut ne cui rei temere, atque arroganter aſſenſerimus. Verum hoc quidem nos & in hoc tempore, & in omni uita ſtudioſe, quoad facultas feret, conſequemur: nunc autem, ne longius oratio progreſſa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur eſſe, dicemus. Igitur primus liber expoſito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuerſiarum, & inuentiones, & conſtitutiones continebat; deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in eo cæteris de rebus diſtinctius dictum ſit, diſperſe autem de confirmatione, & de reprehenſione: nunc certos confirmandi, & reprehendendi in ſingula cauſarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expoſitum eſt; hic tantum ipſa inuenta unamquanque in rem exponentur ſimpliciter ſine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipſa, ex ſuperiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad confirmationis, & reprehenſionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonſtratiua, & deliberatiua, & iudicialis cauſa neceſſe eſt in aliquo eorum, quæ ante expoſita ſunt, conſtitutionis genere uno pluribuſue uerſetur. Hoc quanquam ita eſt, tamen, cum communiter quædam de omnibus præcipi poſſint, ſeparatim quoque aliæ ſunt cuiuſque generis & diuerſæ præceptiones. aliud enim laus, aut uituperatio, aliud ſententiæ dictio, aliud accuſatio, aut recuſatio conficere

debet. In iudicijs, quid æquum ſit, quæritur. In demonſtrationibus, quid honeſtum. In deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honeſtum ſit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modo finem in ſuadendo, & in diſſuadendo exponi oportere arbitrati ſunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuerſi ſunt, eorum præcepta eadem eſſe non poſſunt. Neque nunc hoc dicimus, non eaſdem incidere conſtitutiones: ueruntamen oratio quædam ex ipſo fine & genere cauſæ naſcitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonſtrationem, aut ad ſententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuerſijs in iudiciali genere cauſarum & præceptorum uerſabimur. Ex quo pleraque in cætera quoque cauſarum genera ſimili implicita controuerſia nulla cum difficultate transferentur: poſt autem ſeparatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali conſtitutione proficiſcemur, cuius exemplum ſit hoc expoſitum. In itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquantum nummorum ferentem eſt comitatus: cum hoc, ut fere fit, in uia ſermonem contulit: ex quo factum eſt, ut illud iter familiarius facere uellent. Quare cum in quandam tabernam diuertiſſent, ſimul cœnare, & in eodem loco ſomnum capere uoluerunt. Cœnati diſcubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur poſt inuentum, cum in alio maleficio deprehenſus eſſet) cum illum alterum, uidelicet qui nummos haberet, animaduertiſſet, noctu, poſtquam illos arctius, ut fit, iam ex laſſitudine dormire ſenſit, acceſſit, & alterius eorum, qui ſine nummis erat, gladium propter appoſi-

tum è uagina eduxit, & illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel, & sæpius, illum somno impeditum non respondere existimauit, ipse gladium, & cætera, quæ secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum, qui ante exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius è uagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidit. Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, Occiderit'ne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in cæterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam conuenire. ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est. Causa distribuitur in impulsionem, & in ratiocinationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, uiolentia, & omnino omnia; in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio & cura non potuerit

et id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens & considerata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de causa uitasse, aut secutus esse animus uidetur, ut si amicitiæ quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendi'ue commodi, aut contra reijciendi, diminuendi, deuitandi'ue incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod, maioris uitādi incommodi causa, aut maioris adipiscendi commodi, suscipitur: aut commodum aliquod, maioris adipiscendi commodi, aut maioris uitandi incommodi, præteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemq; uerbis, & sententijs amplificare debebit, & ostendere quanta uis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinem collatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cum autem non

impulsione, uerum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, & id augebit quammaxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quammaxime causa ad peccandum hortata uideatur. Si gloriæ causa, quantam gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum, & omnino quidquid erit, quod causæ fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostēdi potest ei uisum esse, qui arguatur. nam opinio dupliciter fallit homines; cum aut res aliusmodi est, ac putatur; aut non is euentus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cum aut id, quod bonum est, malum putant: aut contra, quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum, aut bonum: aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique officio suo antiquiorem, aut suauiorem, non erit hoc accusatori negandum. nam in eum culpa & summum odium transferetur, qui id, quod tam uere & pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi nō esse ita uisum: quod sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinent: de quo post dicendum est. Euētus autē tum fallit, cū aliter accidit, atque ij, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si quis dicatur alium

occidisse, ac uoluerit; quòd aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento non sit hæres; quòd eius testamento se hæredem arbitratus sit. non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed, qua cogitatione, & si e ad maleficium profectus sit, considerare: &, quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alij nemini causam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoque causa faciendi uidebitur: aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uoluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cætera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus à talibus factis uacuus & integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum uideatur. Atque accusatori quidem hæc fere sunt in causa facienda, & consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quæ uis, & natura eius sit affectionis, qua

impulsus

impulsus aliquid reus commisisse dicetur; in quo & exempla & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quamleuissime quietissimam ad partem explicanda, ut & res ipsa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruum, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis quàm alijs, aut incommodum sibi maius quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda; qui omnes loci similiter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei uisum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quanquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui tali in re possit ueritatem ignorare. Quòd si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerum pro uero probasse. Quòd si dubitauerit, summæ fuisse amentiæ, dubia spe impulsum certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, cum ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen uolet transferre. Ex

persona autem coniectura capietur; si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur: quas omnis in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. de hominis enim certo, & proprio uocabulo agitur: ut si dicamus idcirco aliquem Caldum uocari, quòd temerario, & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dedisse, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahuntur suspiciones, cum, quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus, & eruditus sit, quæritur, & quibuscum uiuat, qua ratione uitæ, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum, seruus, an liber, pecuniosus, an pauper, nobilis, an ignobilis, felix, an infelix, priuatus, an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolutione consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere

coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quòd & ipsorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. nam consilium est aliquid faciendi, non faciendi'ue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia, ut in confirmationis præceptis dictum est, in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruisse. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit, & ostendere, si quo in pari ante peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem uenerit, ac maxime si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua commotum peccasse, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut si quis pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare, aliqua in re

eius aliquod factum auarum. Item in omni causa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quae personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate, & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri: quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam. Aut, si haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita ante acta ignorabitur, hoc loco praeterito, & cur praetereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quamhonestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota

& communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, neceſſarios: etiam quæ magis rara & eximia ſunt, ſi ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum neceſſe non eſſet, officij cauſa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expoſiti ſunt, facta eſſe dicet. Deinde ſi nihil deliquiſſe, nulla cupiditate impeditum ab officio receſſiſſe. Quod eo confirmatius erit, ſi, cum poteſtas impune aliquid faciendi minus honeſte fuiſſe dicetur, uoluntas ei faciendi demonſtrabitur abfuiſſe. Hoc autem ipſum genus erit eo firmius, ſi eo ipſo in genere, quo arguetur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur: ut ſi, cum auaritiæ cauſa feciſſe arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conqueſtioni, per quam miſerum facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotiſſimus, eam cauſam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtiſſimum quoque hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuique pernicioſiſſimum, non uitam honeſte actam tali in tempore quamplurimum prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quæ confingi facile poſſit, non ex ante acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari poſſit, facere iudicium. Sin autem in ante acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falſo ueniſſe in eam exiſtimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione; aut imprudentiæ, neceſſitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiæ, aut

alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullo modo uitæ, turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius, & moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabiur: atque hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita uideatur: quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusque uis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse uideamur, breuiter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempo-

re longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia, & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde uidendum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si, quemadmodum res maiores, minores, æque magnæ, similesq; agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere euentus quoque uidendus erit: hoc est, quid ex unaquaque re soleat euenire, magnopere considerandum est, ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. in ea quæruntur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex interuallo consequuntur. in qua uidebimus ecquæ consuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio: ex quibus nonnunquã elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter & ex negotiorum, & ex personarnm attributionibus sumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, Primum potuerit ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua ante diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fue-

rit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua, num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa quam exposuimus. Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit, quòd sermonis causam quæsiuerit, quòd simul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quòd solus exierit, quòd illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. quæritur enim, utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita & excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. Nam sæpe si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc, quæ negotijs, & illa, quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, & quo modo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quòd causa posita, quid in quamque conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quòd & infinitum est tot de rebus utranque in partem singillatim de unaquaque explicare, et alias aliter hæc in utranque

partem causæ solent conuenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij & suam, & aduersarij narrationem sæpe, & diligenter pertractabit, &, quid quæque pars suspicionis habebit, eliciens considerabit. Quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius, quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc ante factum sit, cur hoc ante factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium: aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit: constet'ne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc huius'ne rei sit signum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus ante dictum est: & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autem ad coniecturam sæpe questiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterque simili uia præceptorum torquere ad suæ causæ commodum debebit. Nam & ex quæstione suspicionem, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere, & ij, qui aliter hoc de ge-

nere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius, qui in quæstione aliquid dixerit, & eius, qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & ueritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ solum, quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est peruagatior, & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certa rei quandam continet amplificationem; ut si quis hoc uelit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata, & probata causa, non est utendum: aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspicionibus credi oportere, & contra, suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est: pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio, atque illustratur maxime raro inducendis locis communibus, & aliquo loco, iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquid proprius causæ locus tractatus est, & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ restãt, aut, omnibus iam dictis exuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis,

in quibus & suauitatis, & grauitatis plurimum consistit, & omnia, quæ in inuentione uerborum, & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab ijs, qui multa exrcitatione magnam sibi & uerborum, & sententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate, & grauiter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus, in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam ante dictam spectari oportere, & non oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti attrocitatem; & alter, per quem negat malorũ misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi, & cæteri omnes loci communes ex ijsdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes: sed illæ tenuius, & acutius, & subtilius tractantur, hi autem grauius & ornatius, & cum uer-

bis, tum etiam sententijs excellentibus. in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, uerum esse uideatur: in his tametsi hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

CVM est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc causa. C. Flaminius, is, qui Consul remp. male gessit bello punico secundo, cum Tribunus pl. esset, inuito senatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit. accersitur maiestatis. Intentio est, Maiestatem minuisti, quòd Tribunum pl. de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui maiestatem. Quæstio est, Maiestatem'ne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam potestatem, ea usus sum. Rationis infirmatio, At enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribunitiam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, Minuat'ne is maiestatem, qui in tribunitiam potestatem patria potestate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partem solam sumimus, in qua præcepta nobis danda sunt. omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in causa, si diligenter attendet, omnes uidebit constitutiones, & earum partes, & con-

trouersias, si quæ forte in eas incident. nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maiestatem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. hoc sic breuiter expositum, pluribus uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod ostenderis esse, uerbi causa, Maiestatem minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur, cum, quemadmodum, & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio; & si, quæ incommoda consecutura sint eo concesso, ostendetur. id autem ex honestatis, & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. & si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum contra. Quæremus autem res aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur no-

ſtra deſcriptio. Iam ſi res plures erunt definiendæ, ut ſi quæratur, fur ſit, an ſacrilegus, qui uaſa ex priuato ſacra ſurripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde ſimili ratione cauſa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum poteſtatem ſibi arrogare conetur, ut & faciat quod uelit, & id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defenſoris primus locus eſt, item nominis breuis, & aperta, & ex opinione hominum deſcriptio, hoc modo: Maieſtatem minuere, eſt aliquid de rep. cum poteſtatem non habeas, adminiſtrare. Deinde huius confirmatio eſt ſimilibus & exemplis, & rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honeſtas adaugetur. Deinde ſequitur aduerſariorum definitionis reprehenſio, quæ iiſdem ex locis omnibus, quos accuſatori præſcripſimus, conficitur: & cætera poſt eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defenſoris is, per quem indignabitur, accuſatorem ſui periculi cauſa, non res ſolum conuertere, uerum etiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accuſatorum demonſtrandæ, aut miſericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à miſericordia deterrendi cauſa ſumuntur, ex periculi magnitudine, non ex cauſæ genere ducuntur. quare non in omnem cauſam, ſed in omne cauſæ genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum cauſa poſtulabit, utemur.

CVM autem actio translationis, aut commutationis indigere uidetur, quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. quare in iure plerunque uersantur. ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudicij rarius incidunt, & tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione. Vt in quodam iudicio, cum ueneficij cuiusdam nomen esset delatum, & quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione aliqua quædam crimina testibus, & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet, & diu consistat, cum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem, si damnaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causæ subscriptum, & ex ea re nomen

extra ordinem sit acceptum. Ea igitur pœna si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem necessario consequatur. Hic defensor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Veruntamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi: Cum ad uim faciendam quidam armati uenissent, armati contra præsto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præcisa est, iniuriarum: postulat is, quicum agitur, à Prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum postulat: ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæstio est, Excipiendum sit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiusmodi sunt iniuriæ, ut de his indignum sit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum satis'ne causæ sit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, præiudicetur. atque exemplum quidem hoc est. in omni autem causa ab utroque quæri oportebit, à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit: & ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat: & uidere utrum

re utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quòd alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac pœnam, quia causæ diffidat. À translatione autem, omnium fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudicium ueniat, quo pacto oporteat: hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones. quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem, & partes eius consideremus.

CVM, & facto, & facti nomine concesso, neque ulla actionis illata controuersia, uis, & natura, & genus negotij ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis uideri diximus, negotialem, & iuridicialem. Negotialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. ea est huiusmodi: Quidam pupillum hæredem fecit: pupillus autem ante mortuus est, quàm in suam tutelam ueniret. de hæreditate ea, quæ pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli hæredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est. possessio hæredum secundorum est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Immo nostra, qui hæredes secundi testamento patris sumus. Quæstio

est, Vtrorum sit: Ratio est, Pater enim & sibi, & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Immo pater sibi scripsit, & secundum hæredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare præterquam quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest. Indicatio, Poßit'ne quisquam de filij pupilli re testari: An hæredes secundi ipsius patrisfamilias, non filij quoque eius pupilli hæredes sint. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, cum id, quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dissimilibus de causis hæredes esse non possunt: nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autem hæc erit, Non est una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo in tempore in testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset: & de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iam mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Indicatio est, Vna'ne pecunia fuerit. ac si hac erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dißimilibus de causis; de eo ipso indicatio nascitur, Possint'ne eiusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes.

Ergo una in conſtitutione intellectum eſt, quo modo & rationes, & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtriſque, aut etiam omnibus, ſi plures ambigent, ius ex quibus rebus conſtet, eſt conſiderandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur: quædam autem ex utilitatis ratione, aut perſpicua nobis, aut obſcura in conſuetudinem ueniſſe: poſt autem approbata quædam aut à conſuetudine, aut uero utilia uiſa, legibus eſſe firmata. Ac naturæ quidem ius eſt, quod nobis non opinio, ſed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obſeruantiam, ueritatem. Religionem, eam, quæ in metu & cærimonia deorum ſit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios ſanguine coniunctos officium conſeruare moneat. Gratiam, quæ in memoria, & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obſeruantiam teneat. Vindicationem, per quam uim, & contumeliam defendendo, aut ulciſcendo propulſamus à nobis, & à noſtris, qui nobis eſſe chari debent, & per quam peccata punimus. Obſeruantiam, per quam ætate, aut ſapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedenteis ueremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum ſit. Ac naturæ quidem iura minus ipſa queruntur ad hanc controuerſiam, quòd neque in hoc ciuili iure uerſantur, & à uulgari intelligentia remotiora ſunt: ad ſimilitudinem uero aliquam, aut ad rem amplifi-

eandam sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobarit. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem. quo in genere & alia sunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ Prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt. quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit: quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quenque attendere, atque elicere pertentando unamquanque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam, ut ante dictum est, duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat, considerabitur. nam certi, qui in omnes incidāt, loci præscribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate iurisconsultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius consideremus.

IVRIDICIALIS est, in qua æqui, et iniqui natura, & præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Huius

partes sunt duæ, quarum alteram absolutam, alteram assumptiuã nominamus. Absoluta est, quæ ipsa in se, non, ut negotialis, implicite, & abscondite, sed patentius, & expeditius recti, & non recti quæstionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello superauissent, & fere mos esset Graijs, cum inter se bellum gessissent, ut ij, qui uicissent, trophæum aliquod in finibus statuerent uictoriæ modo in præsentia declarandæ causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud Amphictyonas, id est, apud commune Græciæ concilium. Intentio est, Non oportuit: Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit'ne. Ratio est, Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est, Attamen æternum inimicitiarum monumentum Graios de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summæ uirtutis celebrandæ causa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monumentum statuerint, recte'ne, an contra fecerint. Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt, Non enim iuste, neque pie bellum gessistis; in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur. Vtrunque autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex ijsdem locis sumendæ sunt, atque in causam negotialem, de qua ante dictum est. Locos autem communes & ex causa ipsa, si quid inerit indignationis, aut conquestio-

nis, & ex iuris utilitate, & natura multos, & graues sumere licebit, & oportebit, si causæ dignitas uidebitur postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicialis consideremus. Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandũ, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. ea est huiusmodi: Quidam Imperator, cum ab hostibus circunsideretur, neque effugere ullo modo posset, depactus est cũ eis, ut arma & impedimenta relinqueret, milites educeret: itáq; fecit: armis & impedimentis amissis, præter spem milites conseruauit accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio, quid sit lædere maiestatem: sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit'ne. Ratio est, Milites enim omnes perijssent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non perijssent: aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes, Perijssent ne: &, Ideo ne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus, At enim satius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem uenire. Hoc causæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum

quoque constitutionum rationem atque præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, sicut in hac causa, (nam maiestatis accersitur) definitione, & definitionis præceptis uti oportebit. Atque hæc quidem plerunque in hoc genere incidunt, ut coniectura, & definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata à cæteris generibus controuersiarum sic ex sua ui considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere, neque oportere, neque esse rationem,

quare hoc propter hoc fiat, ut propter ſalutem militum ea, quæ ſalutis cauſa comparata ſunt, hoſtibus tradantur. Poſtea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defenſore laudatur, aut faciendum fuiſſe demonſtratur, contendere, &, hoc extenuando, maleficij magnitudinem ſimul adaugere. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur, honeſtius, utilius, magis neceſſarium fuiſſe illud, quod uitarit reus, quàm illud, quod fecerit. Honeſti autem, & utilis, & neceſſarij uis & natura in deliberationis præceptis cognoſcetur. Deinde oportebit ipſam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam cauſam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam ante expoſuimus: Cum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire. Hoc ex locis deliberationis, quaſi aliquam in conſultationem res ueniat, tractari oportebit. Defenſor autem, quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erunt inductæ, in ijs ipſe quoque ex ijſdem conſtitutionibus defenſionem comparabit. cæteros autem omnes locos, qui ad ipſam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accuſatoris, in eum, qui, cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defenſionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defenſoris eſt, nullum factum inutile, neque turpe, neque item utile, neque hone-

stum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa uerbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset. Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi. Horatius, occisis tribus Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu & lamentatione. indigne passus, uirginem occidit: accusatur. Intentio est, Iniuria sororem occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Quæstio est, Iuré ne occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me, & populum R. uicisse moleste ferebat. Infirmatio est, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris, & populi R. uictoria non gauderet, oportuerit ne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere causæ, primum si quid ex cæteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea si qua

facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus, & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quàm potestatem habeant, progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisset iudicio: si uero cæteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata eßet, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare

esse indignum, eum, qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema est, ut in comparatione, assumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex iis locis, qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quammaxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione, ante oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicii sumendi potestas data sit, leuabitur. Primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuisse

tolerandæ. Deinde ita perſpicua, ut ne ab ipſo quidem, qui feciſſet, in dubium uocaretur. Deinde eiuſmodi, ut in eam is maxime debuerit animaduertere, qui animaduerterit, ut non tam rectum, non tam fuerit honeſtum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo uindicari, quo modo, et à quo ſit uindicata. Poſtea ſic rem fuiſſe apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonſtrandum eſt rationibus, & rebus ſimilibus, permultas ita atroces, & perſpicuas res eſſe, ut de his non modo non neceſſe ſit, ſed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accuſatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non poßit, tamen aliquid ſibi ſpei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonſtratio, & de eo conqueſtio, qui ſupplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui ſumpſerit, audaciam, & crudelitatem indignaito. Ab defenſore, in eius, quem ultus ſit, audaciam ſui conqueſtione, rem non ex nomine ipſius negotij, ſed ex conſilio eius, qui fecerit, & cauſa, & tempore conſiderari oportere: quid mali futurum ſit, aut ex iniuria, aut ex ſcelere alicuius, niſi tanta & tam perſpicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam eſſe omnibus aut neceſſe eſt, aut oportet eſſe, fuerit uindicata. Remotio criminis eſt, cum eius intentio facti, quod ab aduerſario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipertito. Nam tum cauſa, tum res ipſa remouetur. Cauſæ remotionis hoc nobis exemplo ſit:

Rhodij quosdam legarunt Athenas. Legatis Quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt: accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportuerít ne. Ratio est, Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab Quæstore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice uobis datum erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum ijs, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerít ne eos conficere nihilo minus legationem. Hoc in genere primum, sicut in cæteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, uideri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque causam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum prius dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet suo quenque officio consulere oportere: nec, si ille peccasset, hunc oporuisse peccare. Deinde, si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem, cum cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum, cuius acciderit culpa, demonstrabit. Deinde, cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. Quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudi-

nis uis implicata, demonstrabit. Quòd non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus quàm conuenerit factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis, & studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex ante factis, aut dictis, atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, & cum cætera uita magis hoc fuisse consentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si Quæstor mortuus esset, & idcirco Legatis pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus, quæ conuenient, assumere, de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem utrisque fere, qui superioribus assumptiuis incident: hi tamen certissimi. Accusatoris, facti indignatio. Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici non oportere. Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse: nec, si quod in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi: In eo fœdere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis poream sustinuit iussu Imperatoris. Fœdere autem ab senatu improbato, & Imperatore Sam-

nitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteat ne. Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum & id ætatis & priuatus essem, & esset summa cum auctoritate & potestate Imperator, qui uideret ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen, quoniam tu particeps factus es in turpissimo fœdere summæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio est, Cum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu Imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendus ne sit hostibus, nec ne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quòd in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quæ uoluntati suæ fuerit impedimento sine concessionis partibus. Nam earum quædam maior uis est, quòd paulo post, intelligetur. In hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoque sæpe ex remotione criminationem conficit. Vt si quis eum accuset, qui cum Prætor esset, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum Consules adessent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio ac potestate factum dimouebat: sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque

ex omnibus partibus honestatis, & omnibus utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit, & fuerit ne ei, de quo agitur, id iuris, officij, potestatis attributum, nec ne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis, ac conquestionis habebit, sumi oportebit. Concessio est, per quam non factum ipsum improbatur ab reo, sed, ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ, purgatio, & deprecatio. Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed uoluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid is, qui arguitur, negat: ut apud quosdam lex erat, Ne quis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, uouerunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se uitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exissent, uitulum immolauerunt. Accusantur. Intentio est, Vitulum immolasti ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nesciui non licere. Infirmatio est, Tamen, quoniam fecisti quod non licebat ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum id fecerit, quod non oportuerit, & id non oportere, nescierit, sis ne supplicio dignus. Casus autem infertur in concessionem, cum demonstrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obstitisse, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset,

capitale

capitale esset: hostias ij, qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in urbem ex agro cœpit agere: tum subito magnis commotus tempestatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & uehemens factus est, ut eo traduci uictimæ nullo modo possent. Redemptor suæ uoluntatis ostendendæ causa hostias constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent, uidere possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis accersierunt. Intentio est, Hostiæ, quas debuisti, ad sacrificium præsto non fuerunt. Depulsio est concæssio. Ratio, flumen enim subito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est, Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Indicatio est, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio'ne dignus sit. Necessitudo autem infertur, cum ui quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestis esset, uis uentorum, inuitis nautis, Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæstor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est concæßio. Ratio, Vi & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Nauim ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est, Cum rostratam nauim in portu deprehensam lex publicarit, cumq; hæc nauis, inuitis nautis, ui tempestatis in portum coniecta

ſit, oporteát ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, ſi quid res ipſa dabit facultatis, coniecturam ab accuſatore induci oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, conſulto factum ſuſpicione aliqua demonſtretur. Deinde inducere definitionem neceſſitudinis, aut caſus, aut imprudentiæ, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuiſſe uideatur, aut caſus, aut neceſsitudo, & ab his id, quod reus inferat, ſeparare, id eſt oſtendere diſſimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non neceſſarium fuerit. Poſtea demonſtrare, potuiſſe euitari, & hac ratione prouideri potuiſſe, ſi hoc aut illud feciſſet, aut, niſi feciſſet, præcaueri, & definitionibus oſtendere non hanc imprudentiam, aut caſum, aut neceſſitudinem, ſed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac ſi qua neceſſitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonſtrare, quiduis perpeti, mori denique ſatius fuiſſe, quàm eiuſmodi neceſsitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum eſt, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim conſiderare. Atque hoc in loco, ſi facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotum: & contentione, magis illis ignoſcendum fuiſſe: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile eſſe concedi

eam rem, quæ ab aduersario commissa sit: permagnum esse, & magno futurum detrimento, si ea res ab ijs, qui potestatem habent iudicandi, neglecta sit. Defensor autem conuersis omnibus his partibus poterit uti. maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, & se plus, quàm fecerit, facere non potuisse, & in omnibus rebus uoluntatem spectari oportere: & se conuinci non posse, quòd non absit à culpa: & ex suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quàm eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, unus in confessione, & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quæratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed ui maiore quadam acciderit, & de fortunæ potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum non euentum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum ærumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoque controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum: propterea quòd quædam genera causarum simpliciter & ex sua ui considerantur; quædam autem sibi aliud quoque aliquod controuersiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conueniat: ut in

his exemplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto & sententia nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de scripto, & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest: ideo quòd, concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit. ut si pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa sint beneficia, dixeris, possis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quòd si iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in uos habuit semper, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa uni delicto ut ignosceretis, postularet, tamen dictum uestra mansuetudine, dignum uirtute huius esset, iudices, à uobis hanc rem hoc postulāte impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoscendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uersatur, nisi quadam ex parte: tamen, quia & pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in senatu, aut concilio sæpe omni in genere tractanda, in id quoque precepta ponemus. nam in senatu, & in consilio de Siphace diu deliberatum est, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & eius consilium diu dictum est. Et magis in hoc quidem ignoscendi, quàm cognoscendi, postulatio ualuit. nam semper animo

bono se in populum R. fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quàm ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui, sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare si qua sua poterit beneficia, & si poterit, ostendere ea maiora esse, quàm hæc, quæ deliquerit; ut plus ab eo boni, quàm mali profectum esse uideatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde, ostendere, non odio, neque crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea polliceri & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturum. Deinde spem ostendere, aliquo se in loco, magno ijs, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea, si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ uoluntatis, & nobilitatem generis eorum, qui se saluum uelint, & dignitatem ostendere, & cætera ea, quæ personis ad honestatem, & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia in se eße demonstrabit; ut honore potius aliquo, quàm ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, & propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quam minimum fuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile de-

monstrandum tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate, & malitia facta dicet: ipsum immisericordem, superbum fuisse: &, si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter beneuolentiam, demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse deleta, aut leuiora beneficia quàm maleficia, aut, cum beneficijs honos habitus sit, pro maleficio pœnam sumi oportere. Deinde turpe esse, aut inutile ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset, sæpe optarint, in eum potestate non uti, summam esse stultitiam: & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quare odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij: & alter, eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miserijs sint. Quoniam igitur in generali constitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate, & dissimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendum uidetur. Iuridicialem causam esse dicebamus, in qua æqui, & iniqui natura, præmij, aut pœnæ ratio quæretur. Eas causas, in quibus de æquo, & iniquo quæritur, exposuimus. Nunc restat ut de præmio, & de pœna explicemus. Sunt enim multæ causæ, quæ ex præmij ali-

cuius petitione constant. Nam & apud iudices de præmio sæpe accusatorum quæritur, & à senatu, aut concilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est; sed, quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum uim, & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget dissidere: cæteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit. Nunc de præmijs consideremus. L. Licinius Crassus Consul quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero præditos, ut digni essent qui hostes populi R. esse dicerentur; quòd tamen excursionibus & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consectatus est, & confecit. Romam redijt, triumphum ab senatu postulat. Hic, ut & in deprecatione, nihil ad nos attinet; rationibus, & infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem peruenire: propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi, Oporteat'ne pœna affici. In hac huiusmodi, Oporteat'ne præmium dari. Nunc ad præmij quæstionem appositos locos exponemus. Ratio igitur præ-

mij quattuor est in partes distributa; in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex sua ui; ex tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex causa considerantur. Ex sua ui quærentur, hoc modo: Magna, an parua, facilia, an difficilia, singularia sint, an uulgaria, uera, an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tempore autem, Si tum cum indigeremus, cum cæteri non posset, aut nollent opitulari, si tum cum spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, Si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu, Si non fortuna, sed industria factum uidebitur, aut si industriæ fortuna obstitisset. In hominem autem, Quibus rationibus uixerit, quid sumptus in eam rem, aut laboris insumpserit, &, si quid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut deorum bonitatis præmium sibi postulet: num aliquando ipse talem ob causam allquem præmio affici negarit oportere: aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit: aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit: aut num huiusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & spem incertam certo uenditet pretio: aut num, quo supplicium aliquod uitet, eo præmium postulet, uti de se præiudicium factum esse uideatur. In præmij autem genere, quid, & quantum, & quamobrem postuletur, & quo, & quanto quæque res præmio digna sit, considerabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sii habitus, quæretur,

Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem præmium postulantem dicet, locus erit communis, præmia uirtutis, & officij sancta & casta esse oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua sint, ea ex præmio pulchra, & iucunda hominibus uideri. Et tertius, si existant qui apud maiores nostros ob egregiam uirtutem tali honore dignati sunt, non'ne de sua gloria, cum pari præmio tales homines affici uideant, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem, qui præmiũ petet, facti sui amplificatio, & eorum, qui præmio affecti sunt, cum suis factis contentio. Deinde cæteros à uirtutis studio repulsum iri, si ipse præmio non sit affectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarum præmium postulatur, in quo, utrum copia ne sit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria, consideratur. Loci communes, facultates augere, non minuere oportere; & impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerum mercedem postulet: contra autem, de pecunia ratiocinari, sordidum esse, cum de gratia referẽda deliberetur: & se non pretium pro facto, sed honorem. ita ut factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de ijs controuersijs, quæ in scripto uersantur, dicendum uidetur.

IN scripto uersatur controuersia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fiet ex ambiguo

ex ſcripto, & ſententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem naſcitur controuerſia, cum, quid ſenſerit ſcriptor, obſcurum eſt, quòd ſcriptum duas plures'ue res ſignificat, ad hunc modum: Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, uaſorum argenteorum centum pondo uxori ſuæ ſic legauit: Hæres meus uxori meæ uaſorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Poſt mortem eius uaſa magnifica, & pretioſe cælata petit à filio mater: ille ſe, quæ ipſe uellet, debere dicit. Primum, ſi fieri poterit, demonſtrandum eſt non eſſe ambigue ſcriptum, propterea quòd omnes in conſuetudine ſermonis ſic uti ſolent eo uerbo uno, pluribus'ue in ea ſententia, in qua is, qui dicet, accipiendum eſſe demonſtrabit. Deinde ex ſuperiore, & ex inferiore ſcriptura docendum id, quod quæratur, fieri perſpicuum. Quare ſi ipſa ſeparatim ex ſe uerba conſiderentur, omnia, aut pleraque ambigua uiſum iri. Quæ autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua non oportere exiſtimari. Deinde qua in ſententia ſcriptor fuerit, ex cæteris eius ſcriptis, & factis, dictis, animo, atque uita eius ſumi oportebit, & eam ipſam ſcripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, ſi quid aut ad id appoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduerſarius intelligat, aduerſetur. Nam facile, quid ueriſimile ſit eum uoluiſſe qui ſcripſit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atque ijs rebus, quæ perſonis attributæ ſunt, conſiderabitur. Deinde erit demonſtran-

dum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id, quod aduersarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quàm id, quod nos accipimus; quòd illius rei neque administratio, neque exitus ullus extet: nos quod dicamus, facile, & commode transigi posse: ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta uideatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus: & si id, quod ab aduersarijs dicetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controuersia, dare operam oportebit, ut de eo, quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi uoluisset: ut in hac causa, in qua de uasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse, ascribi, quæ uolet, si hæredis uoluntati permitteret: eo enim non ascripto, nihil inesse dubitationis, quin hæres, quæ ipse uellet, daret. Amentiæ igitur fuisse, cum hæredi uellet cauere,

id aſcribere, quo non aſcripto nihilo minus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in cauſis uti oportebit: ſi hoc modo ſcripſiſſet, iſto uerbo uſus non eſſet, non iſto loco uerbum iſtud collocaſſet. Nam ex his ſententia ſcriptoris maxime perſpicitur. Deinde, quo tempore ſcriptum ſit, quærendum eſt, ut, quod eum uoluiſſe in eiuſmodi tempore ueriſimile ſit, intelligatur. Poſt ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honeſtius, & illi ad ſcribendum, & his ad comprobandum ſit, demonſtrandum: & ex his ſi quid amplificationis dabitur, communibus utrunque locis uti oportebit. Ex ſcripto, & ſententia controuerſia conſiſtit, cum alter uerbis ipſis, quæ ſcripta ſunt, utitur: alter ad id, quod ſcriptorem ſenſiſſe dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem ſententia ab eo, qui ſententia ſe defendet, tum ſemper ad idem ſpectare, & idem uelle demonſtrabitur: tum ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod inſtituit, accommodatur. Semper ad idem ſpectare, hoc modo: Paterfamilias cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in teſtamento ita ſcripſit: Si mihi filius genitus fuerit unus, pluresúe, is mihi hæres eſto. Deinde quæ aſſolent, Poſtea, Si filius ante moritur, quàm in tutelam ſuam uenerit, tu mihi, dicebat, ſecundus hæres eſto. Filius non eſt natus. ambigunt agnati cum eo, qui eſt hæres, ſi filius ante, quàm in tutelam ueniat, mortuus ſit. In hoc genere non poteſt hoc dici, ad tempus, aut ad euentum aliquem ſententiam ſcriptoris oportere accommodari: propterea quòd ea ſola demonſtratur, qua fretus il-

le, qui contra ſcriptum dicet, ſuam eſſe hæreditatem defendit. Alterum autem genus eſt eorum, qui ſententiam inducunt: in quo non ſimplex uoluntas ſcriptoris oſtenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat; ſed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis aſſumptiuæ maxime ſuſtinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hoſtibus opprimerentur, ſi foris eſſent, quòd prope muros caſtra hoſtes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, Tribunum militum ſuum, qui uim ſibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui cum lex, quibus diebus in legationem proficiſceretur, præſtitueret, quia ſumptum non dedit Quæſtor, profectus non eſt. Tum conceſſio per purgationem, & per imprudentiam, ut in uituli immolatione & per uim, ut in naui roſtrata: & per caſum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita ſententia inducetur, ut unum quoddam uoluiſſe ſcriptor demonſtretur: aut ſic, ut in eiuſmodi re & tempore hoc uoluiſſe doceatur. Ergo is, qui ſcriptum defendit, his locis plerunque omnibus, maiore autem parte ſemper poterit uti. Primum ſcriptoris collaudatione, & loco communi, nihil eos, qui iudicent, niſi id, quod ſcriptum ſit, ſpectare oportere: & hoc eo magis, ſi legitimum ſcriptum proferetur, id eſt, aut lex ipſa, aut ex lege aliquid. Poſtea, quod

uehementiſſimum eſt, facti aut intentionis aduerſariorum cum ipſo ſcripto contentione, quid ſcriptum ſit, quid factum, quid iuratus iudex. quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipſum ſecum admirantem quidnam contra dici poſsit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem quid præterea audire, aut expectare debeat; tum ipſum aduerſarium quaſi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum ſcriptum neget eſſe eo modo, an ab ſe contra factum eſſe, aut contra contendi neget: utrum negare auſus ſit, ſe dicere deſiturum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat, nihil eſſe quo hominem impudentiorem quiſquam ſe uiſurum arbitretur. In hoc ita commorari conueniet, quaſi præterea nihil dicendum ſit, & quaſi contradici nihil poſſit, ſæpe id, quod ſcriptum eſt, recitando, ſæpe cum ſcripto factum aduerſarij confligendo, atque interdum acriter ad iudicem ipſum reuertendo. Quo in loco iudici demonſtrandum eſt, quid iuratus ſit, quid ſequi debeat: duabus de cauſis iudicem dubitare oportere, ſi aut ſcriptum ſit obſcure, aut neget aliquid aduerſarius. Cum & ſcriptum ſit aperte, & aduerſarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, ſi aut prorſus aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtrabitur, ut in illa de teſtamento quam poſuimus controuerſia: aut cauſa aſſumptiua inferetur, quamobrem ſcripto non potuerit, aut non oportuerit obtemperari. Si aliud

sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indicium nobis reliquerit suæ uoluntatis: multa incommoda consequi, si instituatur, ut à scripto recedatur. nam & eos, qui aliquid scribant, non existimaturos id, quod scripserint, ratum futurum: & eos, qui iudicent, certum, quod sequantur, nihil habituros, si semel à scripto recedere consueuerint. Quòd si uoluntas scriptoris conseruanda sit, se non aduersarios à uoluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris uoluntatem eum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, quàm illum, qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ uoluntatis quasi imaginem relinquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet is, qui à sententia stabit; primum erit contradicendum, quàm absurdum non negare contra legem fecisse, sed, quare fecerit, causam aliquam inuenire. Deinde conuersa omnia esse: ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicuius culpæ eum, qui accusaretur; causam proferre, quæ eum ad peccandum impulisset: nunc ipsum reum causam afferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multæ conuenient argumentationes. Primum nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi conuenire. Deinde si in cæteris legibus conueniat, hanc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat. Postremo si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere. Prima pars

his fere locis confirmabitur, scriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuisse, quo minus posset aperte perscribere id, quod cogitaret: non fuisse ei graue, nec difficile, eam causam excipere, quam aduersarij proferant, si quidquam excipiendum putasset: consueuisse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, & maxime uidere, si quæ in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret; & ostendere, causam accipere, nihil aliud eße; nisi legem tollere: ideo quòd, cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quæ in lege scripta non sit. quod si sit institutum, omnibus causam dari, & potestatem peccandi, cum intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicandi; & cæteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, si semel à legibus recessum sit, Nam & iudices neque quid sequantur habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant; neque quo pacto alijs improbare posint, quòd contra legem iudicarint: & cæteros ciues quid agant ignoraturos. si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem uenerit, non ex communi præscripto ciuitatis unamquanque rem administrabit. Postea quærere à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediantur, cum sæpius suis rebus & commodis seruire posint,

possint, cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant; nihil quisquam afferat causæ, quo minus frequenter operam reip. det, nisi quæ causa in lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si eius rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passuri ne sint. Postea hoc, quod faciat, indignius, & impudentius esse, quàm si adscribat. Age porro, quid si ipsi uelint iudices adscribere, passurus ne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem uerbo, & literis mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignius esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle. Quòd si hæc cum summe inutilia, tum multo turpissima sint, legem, cuiuscemodi sit, in præsentia conseruari à iudicibus, post, si displiceat, à populo corrigi conuenire. Deinde si scriptum non extaret, magnopere quæreremus: neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus: nunc cum scriptum sit, amentiam esse eius rei, qui peccarit, potius, quàm legis ipsius uerba cognoscere. His & huiusmodi ratio-

nibus ostenditur causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare: aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit exceptum, ut minime conueniat quidquam in tam diligenti scriptura præteritum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si eò ueniat, causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab aduersarijs afferatur. qui locus idcirco est huic necessarius, quòd semper is, qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam summa imprudentia est, eum, qui, contra quod scriptum sit, aliquid probare uelit, non æquitatis præsidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipsa accusator deroget, omnibus partibus iustius, & probabilius accusare uideatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiam si nollent, necesse esset; hæc autem, etiam si necesse non esset, ut uellent contra iudicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus, si de his locis, quæ res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam transferemus: aut causæ & rationes afferentur,

quare & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque, & uoluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa confirmatum esse uideatur: aut aliis quoque constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur: aut ostendet quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: & quamcunque causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco, cum diutius commoratus fui facti rationem, & æquitatem causæ exornauerit; tum ex his locis fere contra aduersarios dicet, oportere causas accipi: demonstrabit nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem, aut iniquam fieri uelit: omnia supplicia, quæ à legibus proficiscantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ causa constituta esse. Scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & uoluntatem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc uero, quòd intelligeret quales uiri iudicaturi essent, idcirco eum, quæ perspicua uideret esse, non ascripsisse, neque enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduersariis, quid si hoc fecissem? quid si hoc

accidisset? eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum ne accusaretis? Atqui lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis recte posse administrari, si unusquisque uelit uerba spectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis, & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere; & id, quod nos fecerimus, aut postulemus, quàm utile, aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis charas esse non propter literas, quæ tenues, & obscuræ notæ sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam, & diligentiam. Postea, quid sit lex, describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere: & iudex is uideatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm indignum sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus, & audaciam contra legem fecerit, & eum, qui honesta, aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atque his & huiusmodi rationibus & accipi causam, & in hac lege accipi, & eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret hoc fore utilissimum, si quid de æquitate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset:

sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam conuertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ causæ commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate causa abundabit, necessario multum proficiet: ideo quòd si id, quo nitiur aduersariorum causa, subduxerit, omnem illam eius uim, & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certi ex assumptionis partibus in utranque partem conuenient. Præterea eius, qui à scripto dicet, leges ex se non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris, & utilitate communi, non in uerbis consistere. Quàm indignum sit æquitatem literis urgeri, quæ uoluntate eius, qui scripserit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus controuersia nascitur, cum inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quam uolet sibi rem à magistratu poscito, & magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiso quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe

nomen fuit, noctu, cum ſimul cubaret, occidit. Hæc filium ſuum, quem ex tyranno habebat, ſibi præmij loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio eſt. In hoc genere utranque in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conuenient, ideo quòd uterque ſuam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, conſiderando utra lex ad maiores, hoc eſt ad utiliores, ad honeſtiores ac magis neceſſarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut, ſi leges duæ, aut ſi plures, aut quotquot erunt, conſeruari non poſſint, quia diſcrepent inter ſe; ea maxime conſeruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex poſterius lata ſit. nam poſtrema quæque grauiſſima eſt. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id, quod imperatur, neceſſarium: illud, quod permittitur, uoluntarium eſt. Deinde in utra lege, ſi non obtemperatum ſit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna ſtatuatur. nam maxime conſeruanda eſt ea, quæ diligentiſſime ſancta eſt. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. nam ſæpe ea, quæ uetat, quaſi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem ſcripta uideatur. nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandam rem ſcripta eſt, propius ad cauſam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum ſtatim fieri neceſſe ſit, utrum habeat aliquam moram, & ſuſtentationem.

nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare: ut sua lex ipso scripto uideatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius, & firmius id uideatur esse, quod apertius descriptum sit. Deinde suæ legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem uideantur inter se. Postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostra ratione utraque lex conseruari uideatur, & aduersariorum ratione altera sit necessario negligenda. Locos autem communes, & quos ipsa causa det, uidere oportebit, & ex utilitatis, & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione nascitur controuersia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, peruenitur, hoc pacto: Lex, Si furiosus est, agnatorum, gentiliumq́; in eo pecuniaq́; eius potestas esto. Et lex, Paterfamilias uti super familia pecuniaq́; sua legauerit, ita ius esto. Et lex, Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniaq́; eius agnatorum, gentiliumq́; esto. Quidam iudicatus est parentem occidisse, & statim, quòd effugiendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes inductæ sunt: os autem obuolutum est folliculo, & præligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, &

testes adducunt. hæredes, quos ipse iubet, scribunt: tabulæ obsignantur: de illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui hæredes in tabuli scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate controuersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quæratur, habuerit'ne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primum eius scripti, quod proferas, laudationem, & confirmationem. Deinde eius rei, qua de quæratur, cum eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id, de quo quæritur rei, de qua constet, simile esse uideatur. Postea admirationem percontatione, qui fieri possit, ut, qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quòd, cum de illa esset scriptum, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quòd ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit: quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud, quod

per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco illud, cuius cauſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur; ut non idem uideatur de utraque exiſtimari oportere. Ac ſi ipſe quoque poterit ratiocinationibus uti, iiſdem ratiocinationibus, quibus ante prædictum eſt, utetur: ſi non poterit, negabit oportere quidquam, niſi quod ſcriptum ſit, conſiderare: periclitari omnia iura, ſi ſimilitudines accipiantur: nihil eſſe pene, quod non alteri ſimile eſſe uideatur: multis diſſimilibus rebus, in unamquamque rem tantum ſingulas eſſe leges: omnia poſſe inter ſe uel ſimilia, uel diſſimilia demonſtrari. Loci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod ſcriptum ſit, ad id, quod non ſit ſcriptum, peruenire: & neminem poſſe omnes res per ſcripturam amplecti, ſed eum commodiſſime ſcribere, qui curet ut quædam ex quibuſdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuſcemodi coniecturam diuinationem eſſe, & ſtulti ſcriptoris eſſe non poſſe omnibus de rebus cauere quibus uelis. Definitio eſt, cum in ſcripto uerbum aliquod eſt poſitum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduerſa tempeſtate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorum nauis, & onera ſunto, qui in naui remanſerint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus eſſet, naufragum quendam natantem, & manus ad ſe tendentem animaduerterunt: miſericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad ſe ſuſtulerunt. Poſtea aliquanto ipſos quoque tempeſtas uehementius iactare cœpit, uſ-

que adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator esset, in schapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus schapham annexam trahebat, naui, quoad posset, moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facile est ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis ui nascitur controuersia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui; denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur. Iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio, tractabitur. Nunc expositis iјs argumentationibus, quæ in iudiciale causarum genus, accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demonstratiuum argumentandi locos, & præcepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa uersetur, sed quia proprij tantum harum causarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est partem quandam honestatis: in deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis & honestatem, & utilitatem: in demonstratiuo autem, honestatem. Quare in hoc quoque genere causæ quædam argumentationes, communiter ac similiter tractabuntur: quædam separatius ad finem, quò re-

ferri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud uideremus, quemadmodum res obscuræ dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

RERVM expetendarum tria genera sunt. par item numerus uitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua ui nos alliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate: quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suam uim & naturam, sed propter fructum atque utilitatem petendum: quod pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod & sua ui, & dignitate nos inductos ducit, & præ se gerit quandam utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile tacentibus nobis intelligentur. Sed, ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ posuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere quæ sunt, honesta appellabuntur: quæ autem in secundo, utilia. Hæc autem tertia, quia partem honestatis continent, & quia maior est uis honestatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur: sed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint honestas, & utilitas, uitandarum turpitudo, & inutilitas. His igitur duabus rebus duæ res grandes sunt attributæ, necessitudo, & affectio: quarum altera ex ui, altera ex re, & personis consi-

deratur. De utraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare cum eius duæ partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una ui, atque uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum, & malarum, & utrarunque scientia. Partes eius memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidentia est, per quam futurum aliquid uidetur ante quàm factum sit. Iustitia est habitus animi communi utilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum: deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus, & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ, quam diuinam uocant, curam cæremoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium, & diligens tribuitur cultus. Gra-

tia, in qua amicitiarum, & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quamuis & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum est, defendendo, aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea, quæ sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit usus, ut religionem: aut si quid eorum, quæ ante diximus, ab natura profectum, maius factum propter consuetudinem uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut obseruet, continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, & laborum perpeßio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum, & excelsarum cum animi ampla quadam & splendida propositione agitatio, atque administratio. Fidentia est, per quam magnis, & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patientia est honestatis, aut utilitatis causa rerum arduarum, ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpeßio. Perseuerantia est in ratione bene considerata stabilis, & perpetua permansio. Temperantia est rationis in

libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma, & moderata dominatio. Eius partes sunt, continentia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modestia, per quam pudor honestus claram, & stabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter se solum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet, & à breuitate præcipiendi remotum est. Propter se autem uitanda sunt, non ea modo, quæ his contraria sunt, ut fortitudini ignauia, & iustitiæ iniustitia; uerum etiam illa, quæ propinqua uidentur & finitima esse, absunt autem longissime: quod genus, fidentiæ contrarium est diffidentia, & ea re uitium est. Audacia non contrarium, sed appositum est, ac propinquum, & tamen uitium est. Sic unicuique uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentia: pertinacia, quæ perseuerantiæ finitima est: superstitio, quæ religioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine. quæ omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum fructu quoque suo ducunt ad se: quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est fre-

quens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honesta, & cultu, & honore, & uerecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic, quia de ciuilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque causa petenda uideatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant: quanquam sunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, sunt qui propter se solum, sunt qui propter se & utilitatem: quorum quid uerissime constituatur, alius locus erit considerandi. nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utranque propter rem amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim non sunt, & quia partim ueteres sunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetustatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore posita est, aut in extrarijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in rep. quædam sunt, quæ, ut sic dicam, ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socij: quibus rebus incolumitatem, ac libertatem retinent ciuitates. Alia uero: quæ iam quiddam magis amplum, & minus necessarium conficiunt, ut urbis

egregia exornatio, atque amplitudo, ut quædam excellens; pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. quibus rebus non illud solum conficitur, ut saluæ & incolumes, uerum etiam ut amplæ, atque potentes sunt ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur esse, incolumitas, & potentia. Incolumitas est, salutis tuta atque integra conseruatio. Potentia est, ad sua conseruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atque in ijs omnibus, quæ ante dicta sunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumptu, molestia, quambreuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis; tamen, his susceptis difficultatibus, complecti, atque ad exitum perduci potest. Quoniam ergo de honestate, & de utilitate diximus, nunc restat ut de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine, & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla ui resisti potest, quæ neque mutari, neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit, exemplis licet uim rei, qualis & quanta sit, cognoscamus. Vri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atque ita necesse, ut uis ea postulat, quam modo describebamus, necessitudinis: cui nulla ui resisti potest, quæ neque leniri potest. Huiusmodi necessitudines, cum in dicendi rationes incident, recte ne-

cessitudines

ceßitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa superiori, poßitne fieri, quæstione considerabimus. Atque etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdam cum adiunctione neceßitudines, quasdam simplices & absolutas. Nam aliter dicere solemus, necesse est Caßilinenses se dedere Annibali: aliter autem, necesse est Caßilinum uenire in Annibalis potestatem. illic in superiore adiunctio est hæc, nisi malint fame perire: si enim id malunt, non est necesse. hoc inferius non item: propterea quòd, siue uelint Caßilinenses se dedere, siue famem perpeti, atque ita perire, necesse est Caßilinum uenire in Annibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc neceßitudinis distributio? prope dicam, plurimum, cum is locus neceßitudinis uidebitur incurrere. Nam cum supplex erit neceßitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire poßimus. cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere, aut adipisci uelimus, tum, adiunctio illa quid habeat utilitatis, aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si uelis attendere, ita tamen, ut id quæras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam caussam, quam adiunctionem nominamus: pariter autem esse multas res neceßitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione, extra quam si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud, quod adiungitur, semper, cuiusmodi sit, erit con-

ſiderandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honeſtatem hoc modo exponenda neceſſitudo ſit, Neceſſe eſt hoc faciamus, ſi honeſte uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, Neceſſe eſt, ſi incolumes uolumus eſſe: aut ad commoditatem hoc modo, Neceſſe eſt, ſi ſine incommodo uolumus uiuere. Ac ſumma quidem neceßitudo uidetur eſſe honeſtatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuiſſima commoditatis: quæ cum his duabus nunquam poterit contendere. Haſce autem inter ſe ſæpe neceſſe eſt comparari, ut, quanquam præſtet honeſtas incolumitati, tamen, utri potiſſimum conſulendum ſit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præſcriptum uidetur in perpetuum dari poſſe. Nam qua in re fieri poterit, ut, cum incolumitati conſuluerimus, quod ſit in præſentia de honeſtate delibatum, uirtute aliquando & induſtria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honeſtatis. Ita in eiuſmodi quoque re, cum incolumitati uidebimur conſulere, uere poterimus dicere, nos honeſtatis rationem habere, quoniam ſine incolumitate eam nullo tempore poſſumus adipiſci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad conditionem alterius deſcendere, & in præſentia quieſcere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uero ratione, modo illud attendatur, digna'ne cauſa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honeſtate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur eſſe, ut quæramus quid ſit illud, quod ſi adipiſci, aut effugere uelimus, aliqua

res nobis ſit neceſſaria, hoc eſt, quæ ſit adiunctio, ut proinde, uti quæque res erit, laboremus, & grauiſſimam quanque cauſam uehementiſſime neceſſariam iudicemus. Affectio eſt, quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut ſtudio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitæ ſint, aut plerunque haberi ſoleant, habendæ uideantur eſſe: ut ad hoſtes tranſire turpe uidetur eſſe, at non illo animo, quo Vlyſſes tranſijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo conſilio, quo Ariſtippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex conſilio, non ex ſua natura conſiderandæ: quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid perſonis dignum ſit, conſiderandum eſt: & non quid, ſed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum eſt. His ex partibus ad ſententiam dicendam locos ſumi oportere arbitramur. Laudes autem, & uituperationes ex ijs locis ſumentur, qui loci perſonis ſunt attributi, de quibus ante dictum eſt. Sin diſtributius tractare quis uolet, partiatur in animum, & corpus & extrarias res licebit. Animi eſt uirtus, cuius de partibus paulo ante dictum eſt. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera, quæ ſimili eſſe in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit contraria quoque, & quæ, & qualia ſint, intelligentur. Videre autem in laudando, & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extrarijs rebus ha-

buerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem, & laudare stultitia, & uituperare, superbia est. Animi autem & laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc quoniam omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuentione, prima ac maxima parte rhetoricæ, satis dictum uidetur. quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, & hic liber non parum continet literarum; quæ restant, in reliquis dicemus.

M. TVLLII CICERONIS AD C. TREBATIVM TOPICA.

m AIORES nos res ſcribere ingreſſos C. Trebati, & iis libris, quos breui tempore ſatis multos edidimus, digniores, è curſu ipſo reuocauit uoluntas tua. cum enim mecum in Tuſculano eſſes, & in bibliotheca ſeparatim uterque noſtrum ad ſuum ſtudium libellos, quos uellet, euolueret, incidiſti in Ariſtotelis Topica quædam, quæ ſunt ab illo pluribus libris explicata. qua inſcriptione commotus, continuo à me eorum librorum ſententiam requiſiſti. Quam tibi cum expoſuiſſem, diſciplinam inueniendorum argumentorum, ut ſine ullo errore ad eam rationem uia perueniremus ab Ariſtotele inuenta, libris illis contineri: uerecunde tu quidem, ut omnia, ſed tamen ut facile cernerem te ardere ſtudio, mecum, ut tibi illa traderem, egiſti. Cum autem ego te non tam uitandi laboris mei cauſa, quàm quòd intereſſe tua arbitrarer, uel ut eos, per te ipſe legeres, uel ut totam rationem à doctiſsimo quodam rhetore acciperes, hortatus eſſem: utrunque, ut à te audiebã, es expertus. ſed à libris te obſcuritas reiecit. rhetor autem ille magnus, ut opinor, Ariſtotelica ſe ignorare reſpondit. quod quidem minime ſum admiratus, eum philoſophum rhetori non eſſe cognitum, qui ab ipſis philoſophis, præter admodum paucos, ignoretur.

Quibus eo minus ignoscendum est, quod non modo rebus ijs, quæ ab illo dictæ, & inuentæ sunt, allici debuerunt; sed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum etiam suauitate. Non potui igitur tibi sæpius hoc roganti, & tamen uerenti ne mihi grauis esses, (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri uideretur iniuria. Etenim cum tu mihi, meisq; multa sæpe cauisses, ueritus sum, ne, si ego grauarer, aut ingratum id, aut superbum uideretur. Sed dum fuimus una, tu optimus es testis, quàm fuerim occupatus. Vt autem à te discessi in Græciam proficiscens, cum opera mea nec resp. nec amici uterentur, nec honeste inter arma uersari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret; ut ueni Veliam, tuáq;, & tuos uidi, admonitus huius æris alieni, nolui deesse ne tacitæ quidem flagitationi tuæ. itaque hæc, cum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipsa nauigatione conscripsi, tibiq; ex itinere misi: ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

CVM omnis ratio diligens disserendi duas habeat partes, unam inueniendi, alteram iudicandi; utriusque princeps, ut mihi quidem uidetur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaborauerunt. Iudicandi enim uias diligenter persecuti sunt, ea scientia, quam Dialecticen appellant. Inueniendi uero artem, quæ Topice dicitur, quæ & ad usum potior erat, & ordine naturæ certe prior, totam reliquerunt. Nos autem,

quoniam in utraque summa utilitas est, & utranque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quæ prior est, ordiemur. Vt igitur earum rerum, quæ absconditæ sunt, demonstrato & notato loco facilis inuentio est: sic, cum peruestigare argumentum aliquod uolumus, locos nosse debemus. Sic enim appellatæ ab Aristotele sunt hæ quasi sedes, è quibus argumenta promuntur. itaque licet definire, Locum esse argumenti sedem: Argumentum autem, rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alij in eo ipso, de quo agitur, hærent: alij assumuntur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Extrinsecus autem ea dicuntur, quæ absunt, longéq; disiuncta sunt. Sed ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quæ quasi inuolutum euoluit id, de quo quæritur. Eius argumenti talis est formula: Ius ciuile est, æquitas constituta ijs, qui eiusdem ciuitatis sunt, ad res suas obtinendas. Eius autem æquitatis utilis est cognitio, utilis est ergo iuris ciuilis scientia. Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo: Si neque censu, neque uindicta, nec testamento liber factus est, non est liber: neque est ulla earum rerum, non est igitur liber. Tum notatio, cum ex ui uerbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex Aelia Sentia assiduo uindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab ære dando. Ducuntur etiam argu-

menta ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ ſunt ad id, de quo quæritur. Sed hoc genus in plures partes diſtributum eſt. Nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex formula, alia ex ſimilitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex conſequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex cauſis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. Coniugata dicuntur, quæ ſunt ex uerbis generis eiuſdem. Eiuſdem autem generis uerba ſunt, quæ orta ab uno uarie commutantur, ut ſapiens, ſapienter, ſapientia. hæc uerborum coniugatio συζυγία dicitur, ex qua huiuſcemodi eſt argumentum: Si compaſcuus ager eſt, ius eſt compaſcere. A` genere ſic ducitur: Quoniam argentum omne mulieri legatum eſt, non poteſt ea pecunia, quæ numerata domi relicta eſt, non eſſe legata. Forma enim à genere, quoad ſuum nomen retinet, nunquam ſeiungitur. Numerata autem pecunia nomen argenti retinet. legata igitur uidetur. A` forma generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiæ pecunia legata eſt à uiro, ſi ei uiro materfamilias eſſet, ſi ea in manum non conuenerat, nihil debetur. Genus eſt uxor: eius duæ formæ, una matrumfamilias, earum, quæ in manum conuenerunt: altera earum, quæ tantummodo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non uidetur. A` ſimilitudine, hoc modo. Si ædes eæ corruerunt, uitium'ue fecerunt, quarum uſusfructus legatus eſt, hæres reſtituere non debet,

nec reficere, non magis quàm seruum restituere, si is, cuius usufructus legatus est, deperisset. A` differentia: Non, si uxori uir legauit omne argentum, quod suum esset; idcirco, quæ in nominibus fuerunt, legata sunt. Multum enim differt, in arcá ne positum sit argentum, an in tabulis debeatur. Ex contrario autem sic: Non debet ea mulier, cui uir bonorum suorum usumfructum legauit, cellis uinarijs, & olearijs plenis relictis, putare id ad se pertinere. usus enim non abusus legatus est. Ea sunt inter se contraria. Ab adiunctis: Si ea mulier testamentnm fecit, quæ se capite nunquam diminuit, non uidetur ex edicto Prætoris secundum eas tabulas possessio dari: adiungitur enim, ut secundum seruorum, secundum exulum, secundum puerulorum tabulas possessio uideatur ex edicto dari. Ab antecedentibus autem, & consequentibus, & repugnantibus, hoc modo: Ab antecedentibus, Si uiri culpa factum est diuortium, etsi mulier nuncium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet. A` consequentibus: Si mulier cum fuisset nupta cum eo, quicum connubium non esset, nuncium remisit, quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet. A` repugnaniibus: Si paterfamilias uxori ancillarum usumfructum legauit à filio, neque à secundo hærede legauit, mortuo filio mulier usumfructum non amittet. Quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo inuito, cui datum est, auferri non potest: repugnat enim recte accipere, & inuitum reddere. Ab efficientibus; causis, hoc modo: Omnibus est ius pa-

rietem directum ad parietem communem adiungere, uel solidum, uel fornicatum. At si quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debebit præstare, quod fornix uitij fecerit. Non enim eius uitio, qui demolitus est, damnum factum est, sed eius operis uitio, quod ita ædificatum est, ut suspendi non possit. Ab effectis rebus, hoc modo: cum mulier uiro in manum conuenit, omnia, quæ mulieris fuerunt, uiri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia ualent, quæ sunt eiusmodi. Quod in re maiore ualet, ualeat in minore: ut si in urbe fines non reguntur, neque aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore ualet, ualeat in maiore, licet idem exemplum conuertere. Item: Quod in re pari ualet, ualeat in hac, quæ par est: ut, quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam ædium. At in lege ædes non appellantur, & sunt cæterarum omnium, quarum annuus est usus: ualeat æquitas, quæ paribus in causis paria iura desiderat. Quæ autem extrinsecus assumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. itaque Græci tales argumentationes ἀτέχνους uocant, id est artis expertes: ut si ita respondeas: Quoniam P. Scæuola id solum esse ambitus ædium dixerit, quod parietis communis tegendi causa tectum proijceretur, ex quo in tectum eius, ædeis qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius uideri. His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argumentum reperiendum tanquam elementis quibusdam significatio & demonstratio datur. Vtrum igitur hactenus satis est? tibi quidem tam acuto, & tam

occupato puto. Sed quoniam auidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid, quàm te hinc patiar non satiatum discedere. Quando ergo unusquisque eorum locorum, quos exposui, sua quædam membra habet, ea quamsubtilissime persequamur, & primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio. quæ id, quod definitur, explicat quid sit. Definitionum autem duo sunt genera prima: unum earum rerum, quæ sunt: alterum earum, quæ intelliguntur. Esse ea dico, quæ cerni, tangi'ue possunt, ut fundum, ædes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, cætera, quo ex genere quædam interdum nobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quæ tangi, demonstrari'ue non possunt, cerni tamen animo atque intelligi possunt: ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quædam conformatio insignita, & impressa in intelligentia, quam notionem uoco: ea sæpe in argumentando definitione explicanda sunt. Atque etiam definitiones aliæ sunt partitionũ, aliæ diuisionum. Partitionum, cum res ea, quæ proposita est, quasi in membra discerpitur: ut si quis ius ciuile dicat id esse, quod in legibus, senatusconsultis, rebus iudicatis, iurisperitorum auctoritate, edictis magistratuum, more, æquitate consistat. Diuisionum autem definitio formas omnes complectitur, quæ sub eo genere sunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio est eius rei, quæ mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, in-

ter quos ea iure ciuili fieri possunt. Sunt & alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent: tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur ueteres præcipiunt, cum sumpseris ea, quæ sunt ei rei, quam definire uelis, cum alijs communia, usque eò persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Vt hoc, Hæreditas est pecunia. commune adhuc, multa enim genera sunt pecuniæ. Adde quod sequitur, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit: nondum est definitio: multis enim modis sine hæreditate teneri mortuorum pecuniæ possunt. Vnum adde uerbum, iure: iam à communitate res disiuncta uidebitur, ut sit explicata definitio, sic: Hæreditas est pecunia, quæ, morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Nondum est satis: adde, nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta: confectum est. Item'q; ut illud, Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo seruitutem seruiuit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt diminuti. Hos fartasse satis est. Nihil enim uideo Scæuolam Pontificem ad hanc definitionem addidisse. Atque hæc ratio ualet in utroque genere definitionum, siue id, quod est, siue id, quod intelligitur, definiendum est. Partitionum autem, & diuisionum genus quale esset, ostendimus: sed quid inter se differant, planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt, ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & cætera. In diuisio-

ne formæ sunt, quas Greci ἰδέας uocant: nostri, si qui hæc forte tractant, species appellant: non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. nolim enim, ne si Latine quidem dici posit, specierum & speciebus dicere, & sæpe his casibus utendum est: at formis & formarum uelim. cum autem utroque uerbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus, & formam definiunt hoc modo. Genus est notio ad plures differentias pertinens. Forma est notio, cuius differentia ad caput generis, quasi fontem referri potest. Notionem appello, quod Græci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea est insita, & ante percepta cuiusque formæ cognitio enodationis indigens. Formæ igitur sunt eæ, in quas genus sine ullius prætermissione diuiditur: ut si quis ius in legem, morem, æquitatem diuidat, Formas qui putat idem esse quod partes, confundit artem: & similitudine quadam conturbatus non satis acute, quæ sunt secernenda, distinguit. Sæpe etiam definiunt & oratores, & poetæ per translationem uerbi ex similitudine cum quadam suauitate. sed ego à uestris exemplis nisi necessario non recedam. Sollebat igitur Aquilius collega & familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica esse uultis, quærentibus ijs, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, quà fluctus eluderet. hoc est, quasi qui adolescentiam florem ætatis, senectutem occasum uitæ uelit definire. Translatione utens discedebat à uerbis proprijs rerum ac suis. Quod ad definitiones, attinet, hactenus: reliqua ui-

deamus. Partitione autem ſic utendum eſt, nullam ut partem relinquas: ut ſi partiri uelis tutelas, inſcienter facias, ſi ullam prætermittas: at ſi ſtipulationum, aut iudiciorum formulas partiare, non eſt uitioſum in re infinita prætermittere aliquid: quod idem in diuiſione uitioſum eſt. Formarum enim certus eſt numerus, quæ cuique generi ſubijciantur. Partium diſtributio ſæpe eſt infinitior, tanquam riuorum à fonte deductio. Itaque in oratorijs artibus quæſtionis genere propoſito, quot eius formæ ſint, ſubiungitur abſolute: at cum de ornamentis uerborum, ſententiarumq; præcipitur, quæ uocantur σχήματα, non fit idem. Res enim eſt infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod uelimus inter partitionem, & diuiſionem intereſſe. Quanquam enim uocabula prope idem ualere uideantur: tamen, quia res differebant, nomina rerum diſtare uoluerunt. Multa etiam ex notatione ſumuntur: ea eſt autem, cum ex ui nominis argumentum elicitur, quam Græci ἐτυμολογίαν uocant, id eſt, uerbum ex uerbo, ueriloquium. Nos autem nouitatem uerbi non ſatis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia ſunt uerba rerum notæ. itaque hoc idem Ariſtoteles σύμβολον appellat, quod Latine eſt nota. Sed cum intelligitur quid ſignificetur, minus laborandum eſt de nomine. Multa igitur in diſputando notatione eliciuntur ex uerbo, ut cum quæritur, poſtliminium quid ſit, non dico quæ ſint poſtliminij. nam id caderet in diuiſionem, quæ talis eſt: Poſtliminio redeunt hæc, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa, quæ

fræna recipere solet. Sed cum ipsius postliminij uis quæritur, & uerbum ipsum notatur, in quo Seruius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum, nisi post, & liminium illud productionem esse uerbi uult, ut in finitimo, legitimo, æditimo non plus inesse timum, quàm in meditullio tullium. Scæuola autem Publij filius iunctum putat esse uerbum, ut sit in eo & post, & limen: ut, quæ à nobis alienata sunt, cum ad hostem peruenerint, & ex suo tanquam limine exierint, dein cum rederint post ad idem limen, postliminio uideantur redijsse. Quo in genere etiam Mancini causa defendi potest, postliminio redijsse; deditum non esse, quoniam non sit receptus: nam neque deditionem, neque donationem sine acceptione intelligi posse. Sequitur is locus, qui constat ex ijs rebus, quæ quodam modo affecta sunt ad id, de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius primus est locus ex coniugatione, quam Græci συζυγίαν uocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est: ut, si aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam uideremus, ueniret Mutius, qui, quia coniugata uerba essent pluuia & pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creuisset. Cum autem à genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque à capite arcessere. sæpe etiam citra licet, dummodo supra sit quod sumitur, quàm id, ad quod sumitur: ut aqua pluuia ultimo genere ea est, quæ de cœlo ueniens crescit imbri: sed propiore loco, in quo quasi ius arcendi continetur, genus est, aqua pluuia nocens: eius generis formæ, loci uitio, & manu no-

cens: quarum altera iubetur ab arbitrio coerceri, altera non iubetur. Commode etiam tractatur hæc argumentatio, quæ ex genere ſumitur, cum ex toto perſequare partes, hoc modo: Si dolus malus eſt, cum aliud agitur, aliud ſimulatur, enumerare licet quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum uideri ſolet. Similitudo ſequitur, quæ late patet: ſed oratoribus, & philoſophis magis, quàm uobis. Etſi enim omnes loci ſunt omnium diſputationum ad argumenta ſuppeditanda, tamen alijs diſputationibus abundantius occurrunt, alijs anguſtius. Itaque genera tibi nota ſint: ubi autem his utare, quæſtiones ipſæ te admonebunt. Sunt enim ſimilitudines, quæ ex pluribus collationibus perueniunt quò uolunt, hoc modo: Si tutor fidem præſtare debet, ſi ſocius, ſi cui mandaris, ſi qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Hæc ex pluribus perueniens quò uult, appellatur inductio, quæ Græce ἐπαγωγὴ nominatur, qua plurimum eſt uſus in ſermonibus Socrates. Alterum ſimilitudinis genus collatione ſumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum ſi in urbe de finibus controuerſia eſt, quia fines magis agrorum uidentur eſſe quàm urbis, finibus regendis adigere arbitrum non poſſis: ſic, ſi aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum eſt, aquæ pluuiæ arcendæ adigere non poſſis arbitrum. Ex eodem ſimilitudinis loco etiam exempla ſumuntur, ut Craſſus in Curiana cauſa exemplis plurimis uſus eſt, agens de

eo, qui

eo, qui testamento sic hæredem instituisset, ut, si filius natus esset in decem mensibus, isq; mortuus prius quàm in suam tutelam uenisset, secundus hæres hæreditatem obtineret: quæ commemoratio exemplorum ualuit, eaq; uos in respondendo uti multum soletis. Ficta etiam exempla similitudinis habent uim: sed ea oratoria magis sunt, quàm uestra: quanquam uti etiam uos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest, num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ, quæ hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorum, eisdem tamen ex locis (ut ante dixi) & in maximis, & in minimis quæstionibus argumenta ducuntur. Sequitur similitudinem differentia, rei maxime contraria superiori: sed est eiusdem dissimile, & simile inuenire. eius generis hæc sunt: Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore, auctore soluas; ita, quod aut pupillæ, aut pupillo debeas, recte possis eodem modo soluere. Deinceps locus est, qui à contrario ducitur. Contrariorum autem genera sunt plura. Vnum eorum, quæ in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia, & stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tanquam è regione quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas,

ex quibus contrarijs argumenta talia existunt: Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur: & bonitatem, si malitiam. hæc, quæ, ex eodem genere contraria sunt, appellantur aduersa. Sunt enim alia contraria, quæ priuantia licet appellemus Latine, Græce appellantur στερητικά. Præpositio enim IN, priuat uerbum ea ui, quam haberet, si IN præpositum non fuisset: ut dignitas, indignitas, humanitas, inhumanitas, & cætera generis eiusdem, quorum tractatio est eadem, quæ superiorum: quæ aduersa dixi. Nam alia quoque sunt contrariorum genera, uelut ea, quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum, simplum; multa, pauca: longum, breue; maius, minus. Sunt etiam ualde contraria alia, quæ appellantur negantia. ea ἀποφατικά Græci, contraria aientibus: ut, Si hoc est. illud non est. quid enim opus exemplo est? tantum intelligatur argumento quærendo, contrarijs omnibus contraria non conuenire. Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adiungi, quæ suscipienda essent, si statuissemus ex edicto secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quæ uersantur in iudicijs, ualet: cum quæritur quid aut sit, aut euenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri posit. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quæratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenerit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem inquibat Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quærere-

tur. Tu tamen patiere nullum à me artis institutæ locum præteriri, ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare uideare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iurisconsultorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quæruntur, quæ talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum conuiuium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbræ, & si quid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, si qua alia signa conturbationis, & conscientiæ: præterea restinctus ignis, gladius cruentus, cæteráq;, quæ suspicionem facti possunt mouere. Deinceps est locus dialecticorum proprius ex consequentibus, & antecedentibus, & repugnantibus, qui etiam ab adiunctis longe diuersus est. Nam adiuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eueniunt, consequentia autem semper. ea enim dico consequentia, quæ rem necessario consequuntur. Itemq; & antecedentia, & repugnantia, quidquid enim antecedit quanque rem, id cohæret cum re necessario: & quidquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohærere nunquam possit. Cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri: est autem pecunia signata argentum, legata igitur. an illo modo? Si numerata pe-

cunia non est legata, non est numerata pecunia argentum: est autem numerata pecunia argentum, legata igitur est. An illo modo: Non & legatum argentum est, & non est legata numerata pecunia: legatum autem argentum est, legata igitur numerata pecunia est. Appellant autem dialectici eam conclusionem argumenti, in qua cum primum assumpseris, consequitur id, quod annexum est, primum conclusionis modum. Cum id, quod annexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandum sit; secundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris, & his alia negatio rursus adiungitur, & ex his primum sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit; is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrarijs conclusa, quæ ipsi Enthymemata appellant: non quòd omnis sententia proprio nomine Enthymema dicatur: sed ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Græcos suum; sic, cum omnis sententia Enthymema dicatur, quia uidetur ea, quæ ex contrarijs conficiatur, acutissima, sola propria nomen commune poßidet. Eius generis hæc sunt:

Hunc metuere, alterum in metu non ponere:
Eam, quam nihil accusas, damnas:
Bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri.
Id, quod scis, prodest: nihil id, quod nescis, obest.

Hoc disserendi genus attingit omnino uestras quoque in respondendo disputationes, sed philosophorum magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnanti-

bus sententijs communis conclusio, quæ à dialecticis tertius modus, à rhetoribus Enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant: aut hoc, aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemq; aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quæ conclusiones idcirco ratæ sunt, quòd in disiunctione plus uno uerum esse non potest. Atque ex ijs conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic: Non & hoc est, & illud: hoc autem, non igitur illud. hic modus est sextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc, illud igitur. Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est fere tota dialectica. Sed ne eæ quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariæ. Proximus est locus rerum efficientium, quæ causæ appellantur: deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, & quidem ex iure ciuili: sed hæc patent latius. Causarum igitur genera duo sunt. Vnum, quod ui sua id, quod sub ea subiectum est, certe efficit, ut ignis accendit: Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non posit: ut si quis æs causam statuæ uelit dicere, quòd sine eo non posit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodam modo, ut locus, tempus, materia, ferramenta, & cætera generis eiusdem: alia autem præcursionem quandam adhibent ad effi-

ciendum, & quædam afferunt per se adiuuantia, etsi non necessaria, ut amori congressio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum, ex æternitate pendentium, fatum à Stoicis nectitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera diuisi, sic etiam efficientium diuidi possunt. Sunt enim aliæ causæ, quæ plane efficiant nulla re adiuuante; aliæ, quæ adiuuari uelint: ut sapientia efficit sapientes sola per se: beatos efficiat nec ne sola per se, quæstio est. Quare cum in disputationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit quod efficitur ab ea causa concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas; necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet uim efficiendi necessariam, errorem afferre, non fere solet: hoc autem, sine quo non efficiatur, sæpe conturbat. Non enim, si sine parentibus filij esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, in quo certe fit, diligenter est separandum. Illud enim est tanquam,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.

nisi enim cecidissent abiegnæ ad terram trabes, Argo illa facta non esset: nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis necessaria. At cum in Aiacis nauim crispisulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur nauis necessario. Atque etiam est causarum dissimilitudo; quòd aliæ sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine uoluntate, sine opinione suum quasi opus

efficiant, uelut omne intereat, quod ortum est. aliæ autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut casu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut si quis euentum horum temporum timeat. Habitu, ut facile, & cito irascatur. Natura, ut uitium in dies crescat. Arte, ut bene pingat. Casu, ut prospere nauiget. nihil horum sine causa, nec quidquam omnino, sed huiusmodi causæ non necessariæ. Omnium autem causarum in alijs inest constantia, in alijs non inest. In natura, & in arte constantia est, in cæteris nulla. Sed tamen earum causarum, quæ non sunt constantes, aliæ sunt perspicuæ, aliæ latent. Perspicuæ sunt, quæ appetitionem animi, iudiciumq; tangunt. Latent, quæ subiectæ sunt fortunæ. cum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunæ, euentus obscura causa, quæ latenter efficit. Efficitur etiam ut ea, quæ fiunt, partim sint ignorata, partim uoluntaria: Ignorata, quæ necessitate effecta sunt: Voluntaria, quæ consilio. Quæ autem fortuna, uel ignorata, uel uoluntaria. Nam iacere telum, uoluntatis est: ferire quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille subijcitur in uestris actionibus: Si telum manu fugit magis, quàm iecit. Cadunt enim in ignorationem, atque in imprudentiam perturbationes animi, quæ quanquam sint uoluntariæ (obiurgatione enim, & admonitione deijciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea, quæ uoluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata uideantur. Toto igi-

tur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis uel oratorum, uel philosophorum magna argumentorum suppetit copia: in uestris autem, si non uberior, at fortasse subtilior. priuata enim iudicia maximarum quidem rerum, in iurisconsultorum mihi uidentur esse prudentia. nam & adsunt multum, & adhibentur in consilio, & patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrant. In omnibus igitur ijs iudicijs, in quibus, ex fide bona, est additum; ubi uero etiam, ut inter bonos bene agier oportet; in primisq; in arbitrio rei uxoriæ, in quo est, Quid æquius, melius, parati esse debent. illi enim dolum malum, illi fidem bonam, illi æquum bonum, illi quid socium socio, quid eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia fuissent, quid eum, qui mandasset, eum'ue, cui mandatum esset, alterum alteri præstare oporteret, quid uirum uxori, quid uxorem uiro, tradiderunt. Licebit igitur, diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus, & philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum loco locus ille est, qui efficitur ex causis. Vt enim causa effectum indicat, sic, quod effectum est, quæ fuerit causa, demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus, & poetis, sæpe etiam philosophis, sed ijs, qui ornate, & copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denunciant quid ex quaque re sit futurum. causarum enim cognitio cognitionem euentorum facit. Reliquus est comparationis locus, cuius genus, & exemplum supra posi-

tum est, ut cæterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur, in quibus spectantur hæc, numerus, species, uis, quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero sic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona breuioribus, longe, & late peruagata angustis, ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur, & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quæ propter se expetenda sunt, ijs, quæ propter aliud: & ut innata, atque insita, assumptis, & aduentitijs: integra, contaminatis: iucunda, minus iucundis: honesta, ipsis etiam utilibus: procliuia, laboriosis: necessaria, non necessarijs: sua, alienis: rara, uulgaribus: desiderabilia, ijs, quibus facile carere possis: perfecta, inchoatis: tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: uoluntaria, necessarijs: animata, inanimatis: naturalia, non naturalibus: artificiosa, non artificiosis. Vis autem in comparatione sic cernitur, efficiens causa grauior, quàm non efficiens: quæ se ipsis contenta sunt, meliora, quàm quæ egent alijs: quæ in uostra, quàm quæ in aliorum potestate sunt: stabilia, incertis: quæ eripi non possunt, ijs, quæ possunt. Affectio autem ad res aliquas est huiusmodi. principum commoda maiora, quàm reliquorum, itemq; quæ iucundiora, quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoque laudata. Atque ut hæc in comparatione meliora, sic deteriora quæ ijs sunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem ha-

bet, nec submissionem: est enim æqualis. Multa autem sunt, quæ æqualitate ipsa comparantur, quæ ita fere concluduntur: Si, consilio iuuare ciues & auxilio, æqua in laude ponendum est, pari gloria debent esse ij, qui consulunt, & ij, qui defendunt: at quod primum est: quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inueniendorum præceptio, ut cum profectus sis à definitione, à partitione, à notatione, à coniugatis, à genere, à forma, à similitudine, à differentia, à contrarijs, ab adiunctis, à consequentibus, ab antecedentibus, à repugnantibus, à causis, ab effectis, à comparatione maiorum, minorum, parium, nulla præterea sedes argumenti quærenda sit. Sed quoniam ita à principio diuisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, hærere, de quibus satis est dictum; alios assumi extrinsecus; de his pauca dicamus: etsi ea nihil omnino ad uestras disputationes pertinent, sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. neque enim tu is es, quem nihil nisi ius ciuile delectet: & quoniam ad te hæc ita scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint uentura, detur opera, ut quamplurimum ijs, quos recta studia delectant, prodesse possimus. Hæc ergo argumentatio, quæ dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimoniũ autem nunc dicimus, omne quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendum fidem. Persona autem non qualiscunque testimonij pondus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quæritur. sed auctoritatem aut naturæ, aut tempus affert. Naturæ auctoritas in uirtute inest maxime. In tempore

autem multa sunt, quæ afferant auctoritatem, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam non nunquam rerum fortuitarum. Nam & ingeniosos, & opulentos, & ætatis spatio probatos, dignos, quibus credatur, putant: non recte fortasse: sed uulgi opinio mutari uix potest, ad eamq; omnia dirigunt & qui iudicant, & qui existimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipsa uirtute uidentur excellere. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeraui, quanquam in ijs nulla species uirtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quædam adhibetur, magna enim est uis ad persuadendum scientiæ; aut usus; plerunque enim creditur ijs, qui experti sunt. Facit etiam necessitas fidem, quæ cum à corporibus, tum ab animis nascitur. Nam & uerberibus, tormentis, igni fatigati quæ dicunt, ea uidetur ueritas ipsa dicere: & quæ à perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis uim habent, afferunt auctoritatem & fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam uerum inuenitur, pueritia, somnus, imprudentia, uinolentia, insania. Nam & pueri sæpe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: & per somnum, uinum, insaniam multa sæpe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit: qui ea locutus est bonis uiris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumq; prolatis, rei capitalis iure damnatus est. huic simile quiddam de Lacedæmonio Pausania accepimus. Concursio autem fortuitorum

talis est, ut si interuentum est casu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspicionum proditionis multitudo: quod genus refutare interdum ueritas uix potest. Huius etiam generis est fama uulgi quoddam multitudinis testimonium. Quae autem uirtute fidem faciunt, ea bipertita sunt. Ex quibus alterum natura ualet, alteram industria. Deorum enim uirtus natura excellit, hominum autem industria. Diuina haec fere sunt testimonia: Primum orationis: oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quòd inest in his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus insunt quasi opera diuina quaedam. Primum ipse mundus, eiusq; omnis ordo, & ornatus: deinceps aerei uolatus auium, atque cantus: deinde eiusdem aeris sonitus, & ardores: multarumq; rerum in terra portenta, atque etiam per exta inuenta praesensio. A dormientibus quoque multa significata uisis: quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum. In homine uirtutis opinio ualet plurimum. Opinio autem est, non modo eos uirtutem habere, qui habeant, sed eos etiam, qui habere uideantur. itaque quos ingenio, quos studio, quos doctrina praeditos uident, quorumq; uitam constantem, & probatam, ut Catonis, Laelij, Scipionis, aliorumq; plurium, rentur eos esse, quales se ipsi uelint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi, atque in rep. uersantur, sed & oratores, & philosophos, & poetas, & historicos, ex quorum & dictis, & scriptis saepe auctoritas pe-

titur ad faciendam fidem. Expositis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec fere omnes locos incidere in omnem quaestionem, & quibusdam quaestionibus alios, quibusdam esse alios aptiores locos. Quaestionum duo sunt genera: alterum infinitum, alterum definitum. Definitum est, quod ὑπόθεσιν Graeci, nos causam. Infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositum possumus nominare. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotijs cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum. Propositum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propositum pars causae est. Sed omnis quaestio earum aliqua de re est, quibus causae continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus. Quaestionum autem, quaecunque de re sint, duo sunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt eae, quarum finis est scientia: ut si quaeratur, à natura ne ius profectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum, & pactione. Actions autem huiusmodi exempla sunt: Sit'ne sapientis ad remp. accedere. Cognitionis quaestiones tripertitae sunt, cum, an sit, aut quid sit, aut quale sit, quaeritur. Horum primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris, & iniuriae distinctione explicatur. Coniecturae ratio in quatuor partes distributa est. Quarum una est, cum quaeritur, sit'ne aliquid. Altera, unde ortum sit. Tertia, quae id causa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei

quæritur, ſit, nec ne ſit: Ecquidnam honeſtum ſit, ecquid æquum: re uera, aut hæc tantum opinione ſint: Vnde autem ſit ortum, ut cum quæritur, natura an doctrina poſſit effici uirtus. Cauſa autem efficiens ſic, ut cum quæritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione ſic: Poſſit'ne eloquentia commutatione aliqua conuerti in infantiam. Cum autem quid ſit quæritur, notio explicanda eſt, & proprietas, & diuiſio, & partitio. hæc enim ſunt definitioni attributa: additur etiã deſcriptio, quam Græci χαρακτῆρα uocant. Notio ſic quæritur, ſit'ne id æquum, quod ei, qui plus poteſt, utile eſt. Proprietas ſic: In hominem'ne ſolum cadat, an etiam in belluas ægritudo. Diuiſio & eodem pacto partitio, ſic: Tria'ne genera bonorum ſint. Deſcriptio, Qualis ſit auarus, qualis aſſentator, cæteraq; eiuſdem generis, in quibus natura & uita deſcribitur. Cum autem quæritur, quale quid ſit, aut ſimpliciter quæritur, aut comparate. Simpliciter, Expetenda'ne ſit gloria. Comparate, Præponenda'ne ſit diuitijs gloria. Simplicium tria genera ſunt, de expetendo, fugiendoq;, de æquo, & iniquo, de honeſto, & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem & alio, alterum de maiore, & minore. De expetendo, & fugiendo, huiuſmodi: Si expetendæ diuitiæ, ſi fugienda paupertas. De æquo, & iniquo: Aequum'ne ſit ulciſci à quocunque iniuriam acceperis. De honeſto, et turpi: Honeſtum'ne ſit pro patria mori. Ex altero autem genere, quod erat bipartitum, unum eſt de eodem & alio: ut ſi quæratur, quid interſit inter amicum, & aſſentato-

rem, regem & tyrannum. Alterum, de maiore & minore: ut ſi quæratur, eloquentiá ne pluris ſit, an iuris ciuilis ſcientia. De cognitionis quæſtionibus hactenus. Actionis reliquæ ſunt: quarum duo ſunt genera, unum ad officium, alterum ad motum animi gignendum, uel ſedandum, planéue tollendum. Ad officium ſic, ut cum quæritur ſuſcipiendí ne ſint liberi. Ad mouendos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendam remp. ad gloriam, & ad laudem: quo ex genere ſunt querelæ, incitationes, miſerationésq; flebiles, rurſúsq; oratio cum iracundiam reſtinguens, tum metum eripiens, tum exultantem lætitiam comprimens, tum ægritudinem abſtergens. Hæc cum in propoſitis quæſtionibus genera ſint, eadem in cauſas transferuntur. Loci autem, qui ad quaſque quæſtiones accommodati ſunt, deinceps eſt uidendum. Omnes quidem illi, quos ſupra diximus, ad pleraſque ſunt: ſed alij ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quæ ex cauſis, quæ ex effectis, quæ ex coniunctis ſumi poſſunt. Ad definitionem autem pertinet ratio & ſcientia definiendi. Atque huic generi finitimum eſt illud, quod appellari de eodem, & altero diximus: quod genus, forma quædam definitionis eſt, Si enim quæratur, idém ne ſit pertinacia, & perſeuerantia; definitionibus iudicandum eſt. Loci autem conuenient in eius generis quæſtionem conſequentes, antecedentes, repugnantes, adiunctis etiam duobus ijs, qui ſumuntur eis cauſis, & effectis. Nam ſi hanc rem illa ſequitur, hanc autem non ſequitur: aut

si huic rei illa antecedit, huic non antecedit: aut si huic rei repugnat, illi non repugnat: aut si huic rei, hæc illius alia causa est: aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quouis horum id, de quo quæritur, idem'ne an aliud sit, inueniri potest. Ad tertium genus quæstionis, in quo, quale sit, quæritur, in comparationem ea cadunt, quæ paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo, fugiendoq; quæritur, adhibentur ea, quæ sunt aut animi, aut corporis, aut externa, uel commoda, uel incommoda. Itemq; cum de honesto, turpiq; quæritur, ad animi bona, uel mala omnis dirigenda oratio est. Cum autem de æquo, & iniquo disseritur, æquitatis loci colliguntur: hi cernuntur bipartito, & natura, & instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, & ulciscendi ius. Institutio autem æquitatis tripertita est. Vna pars legitima est, altera conueniens, tertia moris uetustate confirmata. Atque etiam rursus æquitas tripartita dicitur esse, una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut æquitas nominatur. De proposito satis multa: deinceps de causa pauciora dicenda sunt, pleraque enim sunt ei cum proposito communia. Tria sunt igitur genera causarum, iudicij, deliberationis, laudationis. quarum fines ipsi declarant, quibus utendum locis sit. Nam iudicij finis est ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositæ, cum æquitatis. Deliberandi finis utilitas: cuius eæ partes, quæ modo expositæ rerum expetendarum.

rum.

rum. Laudationis finis, honestas, de qua item est ante dictum. Sed definitæ quæstiones à suis quæque locis quasi proprijs instituuntur in accusationem defensionemq́; partitæ. In quibus existunt hæc genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus, aut non esse factum: aut, si sit factum, aliud eius facti nomen esse: aut iure esse factum. Itaque aut inficialis, aut coniecturalis prima appelletur, definitiua altera, tertia, quamuis molestum nomen hoc sit, iuridicialis uocetur. Harum causarum propria argumenta ex ijs sumpta locis, quos exposuimus, in præceptis oratorijs explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quæ Græce ςάσις dicitur, Latine appelletur status: in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus, & laudationibus ijdem existunt status. Nam & negantur sæpe ea futura, quæ ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possint, aut sine summa difficultate non possint. in qua argumentatione status coniecturalis existit. At cum aliquid de utilitate, honestate, æquitate disseritur, deq́; ijs rebus, quæ his sunt contrariæ; incurrunt status aut iuris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur: aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit: aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. Sed quæ ex statu contentio effi-

citur, eam Græci κρινόμενον uocant: mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, qua de re agitur, uocari. Quibus autem hoc, qua de re agitur, continetur, hæc continentia uocentur, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniam lege firmius in controuersijs disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem & testem adhibeamus. In qua re alij quasi status existunt noui, sed appellantur legitimæ disceptationes. Tum enim defenditur, non id legem dicere, quod aduersarius uelit, sed aliud. Id autem contingit, cum scriptum ambiguum sit, ut duæ differentes sententiæ accipi possint. Tum opponitur scripto uoluntas scriptoris; ut quæratur, uerbá ne plus, an sententia ualere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera, quæ controuersiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti, & uoluntatis, scripta contraria. Iam hoc perspicuum est, non magis in legibus, quàm in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quæ ex scripto aguntur, posse controuersias easdem existere. Horum tractationes in alijs libris explicantur. Nec solum perpetuæ actiones, sed etiam partes orationis ijsdem locis adiuuantur, partim proprijs, partim communibus: ut in principijs, quibus ut beneuoli, ut dociles, ut attenti sint qui audiant, efficiendum est proprijs locis. Itemq; narrationes, ut ad suos fines spectent, id est, ut planæ sint, ut breues, ut euidentes, ut credibiles, ut moratæ, ut cum dignitate. quæ quanquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narran-

di. Quæ autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime ualeant, dictum est in ijs, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem & alia quædam habet, & maxime amplificationem: cuius effectus is debet esse, ut aut perturbentur animi, aut tranquillentur; & si ita iam affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo & misericordia, & iracundia, & odium, & inuidia, & cæteræ animi affectiones perturbantur, præcepta suppeditantur alijs in libris, quos poteris mecum legere, cum uoles. Ad id autem, quod te uelle senseram, cumulate satisfactum esse debet uoluntati tuæ. nam ne præterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura, quàm à te desiderata erant, sum complexus: feciq; quod sæpe liberales uenditores solent, ut, cum ædes fundum'ue uendiderint, rutis cæsis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte, & loco positum esse uideatur. sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quædam uoluimus non debita accedere.

M. TVLLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGVS.

CICERO FILIVS.

STVDEO, mi pater, Latine ex te audire ea, quæ mihi de ratione dicendi Græce tradidisti, si modo tibi est otium, & si uis. C. Pater. An est, mi Cicero, quod ego malim, quàm te, quamdoctissimum esse? Otium autem primum est summum, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est: deinde ista tua studia uel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. C. Filius. Vis'ne igitur, ut tu me Græce soles ordine interrogare, sic ego te uicissim eisdem de rebus Latine interrogem? C. P. Sane, si placet, sic enim & ego te meminisse intelligam, quæ accepisti: & tu ordine audies, quæ requiris. C. F. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi? C. P. In tres. C. F. Cedo quas? C. P. Primum in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quæstionem. C. F. in quo est ipsa uis? C. P. In rebus, & uerbis. sed & res, & uerba inuenienda sunt, & collocanda. Proprie autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur. Collocare autem, etsi est commune, tamen ad inueniendum refertur. Vox, motus, uultus, atque omnis actio eloquendi comes, est. earum'q; omnium custos est memoria. C. P. Quid, orationis quot sunt partes? C. P. Quatuor. Earum duæ

ualent ad rem docendam, narratio, & confirmatio: Ad impellendos animos duæ, principium & peroratio. C. F. Quid, quæstio quasnam habet partes? C. P. Infinitam, quam consultationem appello; & definitam, quam causam nomino.

C. F. QVONIAM igitur primum est inuenire oratoris, quid quæret? C. P. Vt inueniat quemadmodum fidem faciat eis, quibus uolet persuadere, & quemadmodum motum eorum animis afferat. C. F. Quibus rebus fides fit? C. P. Argumentis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipsa insitis, aut assumptis. C. F. Quos uocas locos? C. P. Eos, in quibus latent argumenta. C. F. Quid est argumentum? C. P. Probabile inuentum ad faciendam fidem. C. F. Quo modo igitur duo genera ista diuidis? C. P. Quæ sine arte putãtur, ea remota appello, ut testimonia. C. F. Quid insita? C. P. Quæ inhærent in ipsa re. C. F. Et testimoniorum quæ sunt genera? C. P. Diuinum, & humanum: diuinum, ut oracula, ut auspicia, ut uaticinationes, & responsa sacerdotum, aruspicum, coniectorum: humanum, quod spectatur ex auctoritate, & ex uoluntate, & ex oratione aut libera, aut expressa: in quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quæsita. C. F. Quæ sunt, quæ dicis insita? C. P. Quæ infixa sunt rebus ipsis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Et ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, tum partium enumeratio, tum notatio uerbi. Ex ijs autem rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo

quæritur alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex affectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum: ut definitio, ut contrarium: ut ea quæ sunt ipsi, contrario'ue eius aut similia, aut dissimilia, aut consentanea, aut dissentanea, aut ea, quæ sunt quasi coniuncta; aut ea, quæ sunt quasi pugnantia inter se: aut earum rerum, de quibus agitur, causæ: aut causarum euentus, id est, quæ sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium, generum'ue partes, ut primordia rerum, & quasi præcurrentia, in quibus inest aliquid argumenti; ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur. C. F. Omnibus'ne igitur ex his locis argumenta sumemus? C. P. Immo uero scrutabimur, & quæremus ex omnibus: sed adhibebimus iudicium, ut leuia semper reijciamus, nonnunquam etiam communia prætermittamus, & non necessaria. C. F. Quoniam de fide respondisti, uolo audire de motu. C. P. Loco tu quidem quæris; sed planius, quod uis, explicabitur, cum ad orationis ipsius, quæstionumq; rationem uenero. C. F. Quid sequitur igitur? C. P. Cum inueneris, collocare. Cuius in infinita quæstione ordo est idem fere, quem exposui, locorum. In definita autem adhibenda sunt illa etiam, quæ ad motus animorum pertinent. C. F. Quo modo igitur ista explicas? C. P.

Habeo communia præcepta fidem faciendi, & commouendi: quoniam fides est firma opinio: motus autem, animi incitatio aut ad uoluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem. tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum. Omnem collocationem ad finem accõmodo quæstionis. nam est in proposito finis, fides; in causa & fides, & motus. quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroque dixero. C. F. Quid habes igitur de causa dicere? C. P. Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, id est rei sententiæq; moderator, ita ut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem aut de præteritis, ut iudex; aut de futuris, ut senatus. Sic tria sunt genera, iudicij, deliberationis, exornationis: quæ, quia in laudationes maxime conferuntur, proprium habet iam ex eo nomen. C. F. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione; in iudicio aut sæuitiam: aut clementiam iudicis; in suasione autem aut spem, aut reformidationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera controuersiarum? C.P. Vt rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem. C. F. Quonam tandem modo? C. P. Quia, quibus in orationibus delectatio finis est, uarij sunt ordines collocandi. Nam aut temporum seruantur gradus, aut generum distributiones; aut à minoribus ad maiora ascendimus; aut à maioribus ad minora delabimur; aut hæc inæquabili uarietate distinguimus, cum parua magnis,

ſimplicia coniunctis, obſcura dilucidis, læta triſtibus, incredibilia probabilibus inteximus: quæ in exornationem cadunt omnia. C.F. Quid? in deliberatione quid ſpectas? C.P. Principia uel non longa, uel ſæpe nulla. ſunt enim ad audiendum, qui deliberant, ſua cauſa parati? nec multum ſane ſæpe narrandum eſt. eſt enim narratio præteritarum rerum, aut præſentium: ſuaſio autem, futurarum. Quare ad fidem, & ad motum adhibenda eſt omnis oratio. C.F. Quid, in iudicijs quæ eſt collocatio? C.P. Non eadem accuſatoris, & rei: quòd accuſator rerum ordinem perſequitur, & ſingula argumenta quaſi haſta in manu collocata uehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, teſtimoniis; accuratiusq́; in ſingulis commoratur; perorationisq́; præceptis, quæ ad incitandos animos ualent, & in reliqua oratione, paululum digrediens de curſu dicendi, utitur, & uehementius in perorando. eſt enim propoſitum, ut iratum efficiat iudicem. C.F. Quid faciendum eſt contra reo? C.P. Omnia longe ſecus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandæ, quæ lædunt: aut relinquendæ, ſi totæ ſunt moleſtæ. Firmamenta ad fidem poſita, aut per ſe diluenda, aut obſcuranda, aut digreſſionibus obruenda. Perorationes autem ad miſericordiam conferendæ. C.F. Semper ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere poſſumus? C.P. Non ſane. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti, & prouido: &, quod reſpuunt, immutandum eſt. C.F. Expone deinceps, quæ ipſius orationis, uerborumq́; præ-

cepta sunt. C.P. Vnum igitur genus est eloquendi sua sponte fusum, alterum uersum atque mutatum. Prima uis est in simplicibus uerbis, in coniunctis secunda. Simplicia inuenienda sunt, coniuncta collocanda sunt. Et simplicia uerba partim natiua sunt, partim reperta. Natiua ea, quæ significata sunt sensu: Reperta, quæ ex his facta sunt, & nouata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum. Atque etiam est hæc distinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora, leniora, & quodam modo nitidiora, alia contra. Tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum uocabula; aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodam modo: qualia sunt ea, quæ transferuntur, aut immutantur; aut ea, quibus tanquam abutimur: aut ea, quæ obscuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæq; mirabilius, quàm sermonis consuetudo patitur, ornamus. C. F. Habeo de simplicibus uerbis: nunc de coniunctione quæro. C. P. Numeri quidam sunt in coniunctione seruandi, consecutioq; uerborum. Numeros aures ipsæ metiuntur, ne aut non compleas uerbis quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. nam ut in simplicibus uerbis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non est consequens, uituperandum est. Communia autem simplicium coniunctorumq; sunt hæc quinque quasi lumina, dilucidum, breue, probabile, illustre, suaue:

Dilucidum fit usitatis uerbis, proprijs, dispositis, aut circunscriptione conclusa, aut intermissione, aut concisione uerborum. Obscurum autem aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione, atque immutatione uerborum. Breuitas autem conficitur simplicibus uerbis, semel unaquaque re dicenda, nulli rei, nisi ut dilucide dicas, seruiendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum atque expolitum, si est auctoritas & pondus in uerbis: si sententiæ uel graues, uel aptæ opinionibus hominum, & moribus. Illustris autem oratio est, si & uerba grauitate delecta ponuntur, ac translata, & superlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem significantia, atque ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. est enim hæc pars orationis, quæ rem constituat pene ante oculos. is enim maxime sensus attingitur: sed cæteri tamen, & maxime mens ipsa moueri potest. Sed quæ dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. est enim plus aliquanto illustre, quàm illud dilucidum. altero fit, ut intelligamus; altero uero, ut uidere uideamur. Suaue autem genus erit dicendi, primum elegantia & iucunditate uerborum sonantium & lenium; deinde coniunctione, quæ neque asperos habeat concursus, neque disiunctos atque hiantes; & sit circunscripta non longo anfractu, sed ad spiritum uocis apto; habeatq; similitudinem æqualitatemq; uerborum: tum ex contrarijs sumpta uerbis, crebra crebris, paria paribus respondeant; relataq; ad idem uerborum, & geminata atque duplicata, uel

etiam sæpius iterata ponatur; constructioq; uerborum tum coniunctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur. Fit etiam suauis oratio, cum aliquid aut inuisum, aut inauditum, aut nouum dicas. delectat enim quidquid est admirabile, maximéq; mouet ea, quæ motum aliquem animi miscet, oratio, quæq; significat oratoris ipsius amabiles mores: qui exprimuntur aut significando iudicio ipsius, ex animo humano, ac liberali; aut inflexione sermonis, cum, aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari uidentur, idq; comitate fieri magis, quàm uanitate. Sed multa sunt suauitatis præcepta, quæ orationem aut magis obscuram, aut minus probabilem faciunt. itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum. C. F. Reliquum est igitur, ut dicas de conuersa oratione atque mutata. C. P. Est itaque id genus totum situm in commutatione uerborum: quæ simplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum contrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum uerbum in plura uerba diducitur. Ex oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur: aut assumpta uerba remouentur; aut in circuitus diriguntur; aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus. In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi potest commutatio, non uerborum, sed ordinis tantummodo: ut, cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, inuertatur ordo, & idem quasi sursum uersus retróq; dicatur, deinde idem intercise atque permiste.

Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uersatur. C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est ita: quæ quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momentis commutanda maxime est, facit enim & dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suauem, non uerbis, sed uarietate uocum, motu corporis, uultu: quæ plurimum ualebunt, si cum orationis genere consentient, eiusq; uim ac uarietatem subsequentur. C. F. Nunquidnam de oratore ipso restat? C. P. Nihil sane præter memoriam, quæ est gemina literaturæ quodam modo, & in dissimili genere persimilis. nam ut illa constat ex notis literarum, & ex eo, in quo imprimuntur illæ notæ: sic confectio memoriæ tanquam cera locis utitur, & in his imagines ut literas collocat.

C. F. QVONIAM igitur uis oratoris omnis exposita est, quid habes de orationis præceptis dicere? C. P. Quatuor esse eius partes: quarum prima & postrema ad motum animi ualet: is enim initijs est, & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quanquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeq; cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. itaque ad fidem quoque uel plurimum ualet. est enim amplificatio, uehemens quædam argumentatio, ut illa docendi causa sit, hæc commouendi. C. F. Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. C. P. Faciam, & à principijs primum or-

diar. Quæ quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, aduersariorum: è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maxime liberalitatis, officij, iustitiæ, fidei: contrarijs rebus in aduersarios conferendis, & cum ijs, qui disceptant, aliqua coniunctionis aut causa, aut spe significanda: &, si in nos aliquod odium offensió ue collocata sit, tollenda ea minuendá ue, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando. Intelligenter autem ut audiamur, & attente, à rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit, &, quid agatur intelligit, si complectare à principio genus, naturamq; causæ, si definias, si diuidas, si neque prudentiam eius impedias confusione partium, nec memoriam multitudine: quæq; mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Vt attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur. nam aut magna quædam proponemus, aut necessaria, aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in præceptis, ut, si quando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius, aut interpellatio, aut ab aduersario dictum aliquod, & maxime in perorando, dederit occasionem nobis aliquam ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus: & quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex ijs poterunt ad principiorum præcepta trans-

ferri. C. F. Quid, in narratione quæ tandem conseruanda sunt? C. P. Quoniam narratio est rerum explicatio, & quædam quasi sedes ac fundamentum constituendæ fidei, ea sunt in ea seruanda maxime, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus, quæ partim sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornandum. nam ut dilucide, probabiliterq; narremus, necessarium est: sed assumimus etiam suauitatem. ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explicandi & illustraudi præcepta repetemus, in quibus est breuitas, eaq; sæpissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quæ narrabuntur, consentient; si cuiusque facti & euenti causa ponetur; si testata dici uidebuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas narrantis significabitur, si antiquitatis memoria, si orationis ueritas, & uitæ fides. Suauis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus. C. F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. C. P. Ita est: quæ quidem in confirmationem, & in reprehensionem diuiduntur. nam in confirmando nostra probare uolumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controuersiam uenit, id aut sit nec ne, aut quid sit, aut quale sit, quæritur: in primo coniectura ualet, in altero definitio, in tertio ratio. C. F.

Teneo istam distributionem. nunc coniecturæ locos quæro. C.P. In uerisimilibus, & in proprijs rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia uerisimile, quod plerunque ita fiat: ut adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nunquam aliter fit, certumq́; declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, & quasi membris narrationis. ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerum ipsarum negotiorumq́; naturis. In personis naturæ primum spectantur, ualetudinis, figuræ, uirium, ætatis, marium, fœminarum: atque hæc quidem in corpore. Animi autem, aut quemadmodum affecti sunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs: aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, uoluptate, molestia. Atque hæc quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitiæ, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, diuitiæ, libertas, & ea, quæ sunt his contraria. In locis autem & illa naturalia, maritimi, an remoti à mari, plani, an mõtuosi, lenes, an asperi, salubres, an pestilentes, opaci, an aprici: & illa fortuita, culti, an inculti, celebres, an deserti, coædificati, an uasti, obscuri, an rerum gestarum uestigijs nobilitati, consecrati, an profani. In temporibus autem, præsentia, & præterita, & futura cernuntur: in his ipsis, uetusta, recentia, instantia paulo post, aut aliquanto futura. Insunt etiam in temporibus illa, quæ temporis quasi naturam notant, ut hiems, uer, æstas, autumnus: aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, ho-

ra, tempestas, quæ sunt naturalia. Fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiæ. Iam facta, & euentus aut consilij sunt, aut imprudentiæ: quæ est aut in casu, aut in quadam animi permotione. Casu, cum aliter accidit, ac putatum sit. Permotione, cum aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permouit. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum, & malarum tria sunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Huius igitur materiæ, ad argumentum subiectæ, perlustrandæ animo partes erunt omnes, & ad id, quod agetur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti uestigijs sumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconstans, tremor, & eorum aliquid, quod sensu percipi possit, etiam si præparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea uisum, auditum, indicatum. Verisimilia autem partim singula mouent suo pondere, partim, etiam si uidentur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coacervata, proficiunt. Atque in his uerisimilibus insunt nonnunquam etiam certæ rerum & propriæ notæ. Maximam autem facit fidem ad similitudinem ueri primum exemplum, deinde introducta rei similitudo: fabula etiam nonnunquam, etsi sit incredibilis, tamen homines commouet. C. F. Quid, definitionis quæ ratio est, & quæ uia? C. P. Non dubium est id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadam, aut etiam communium

frequentia,

frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat: sed quoniam de proprijs oritur plerunque magna dissensio, definiendum est sæpe ex contrarijs, sæpe etiam ex dissimilibus, sæpe ex paribus. Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere sæpe aptæ, & enumeratio uocabuli ac nominis. C. F. Sunt exposita iam ferè ea, quæ de facto, quæq; de facti appellatione quæruntur. Nempe igitur ea restant, quæ, cum factum constet, & nomen, qualia sunt, uocatur in dubium. C. P. Est ita ut dicis. C. F. Quæ sunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factum depellitur, aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut patriæ nomine, aut denique necessitate, inscitia, casu. Nam quæ motu animi & perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis iudicijs non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo quale sit quæritur, ex controuersia, iure, & rectè ne actum sit, quæri solet: quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est C. F. Agesis ergo, quoniam in confirmationem, & reprehensionem diuiseras orationis fidem, & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum est negandum, quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si fictum aut falsum esse possis dicere: aut redarguenda ea, quæ pro uerisimilibus sumpta sunt. Primum dubia sumpta esse pro certis. Deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici. Tum ex ijs, quæ sumpserint, non effici, quæ uelint. Accedere autem oportet ad singula: sic uniuersa frangentur. Commemoranda sunt

etiam exempla, quibus ſimili in diſputatione creditum non ſit: conquerenda conditio communis periculi, ſi ingenijs hominum criminoſorum ſit expoſita uita innocentium. C. F. Quoniam, unde inueniuntur quæ ad fidem pertinent, habeo; quemadmodum in dicendo ſingula tractentur, expecto. C. P. Argumentationem quærere uideris, quæ eſt argumenti explicatio: quæ ſumpta ex iis locis, qui ſunt expoſiti, conficienda, & diſtinguenda dilucide eſt. C. F. Plane iſtuc ipſum deſidero. C. P. Eſt ergo, ut ſupra dictum eſt, explicatio argumenti argumentatio: ſed ea conficitur, cum ſumpſeris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias quod aut dubium, aut minus probabile per ſe uidetur. Argumentandi autem duo ſunt genera: quorum alterum ad fidem directo ſpectat; alterum ſe inflectit ad motum. Dirigitur, cum propoſuit aliquid, quod probaret, ſumpſitq; ea, quibus uteretur; atque his confirmatis, ad propoſitum ſe ſe retulit, atque concluſit. Illa autem altera argumentatio quaſi retro, & contra prius ſumit quæ uult, eaq; confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum. Eſt autem illa uarietas in argumentando, & non iniucunda diſtinctio: ut cum interrogamus noſmet ipſos, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus: quæ ſunt cum alijs compluribus ſententiarum ornamenta. Vitare autem ſimilitudinem poterimus, non ſemper à propoſito ordientes: & ſi non omnia confirmando diſputabimus, breuiterq; interdum, quæ erunt ſatis aperta, ponemus: quodq; ex his efficietur, ſi id apertum ſit, non habebimus neceſſe ſemper conclude-

re. C.F. Quid illa, quæ sine arte appellantur, quæ iandudum assumpta dixisti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? C.P. Illa uero indigent, nec eo dicuntur sine arte, quòd ita sunt, sed quòd ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata, tamen arte tractat, & maxime in testibus. nam de toto genere testiũ, quàm id sit infirmum, sæpe dicendum est, & argumenta rerum esse propria, testimonia uoluntatum: utendumq́; est exemplis, quibus testibus creditum non sit: & de singulis testibus, si natura uani, si leues, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsi, si præmio, si gratia adducti, comparandiq́; superiore cum auctoritate testium, quibus tamen creditum non sit. Sæpe etiam quæstionibus resistendum est, & quòd dolorem fugientes multi in tormentis ementiti persæpe sunt, moriq́; maluerunt falsum fatendo, quàm inficiando dolere. Multi etiam suam uitam neglexerunt, ut eos, qui his chariores, quàm ipsi sibi essent, liberarent. Alij autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda sunt. Neque est obscurum, quin, quoniam in utraque parte sunt exempla, & item ad coniecturam faciendam loci, in contrarijs contraria sint sumenda. Atque etiam incurrit alia quædam in testibus, & in quæstionibus ratio. Sæpe enim ea, quæ dicta sunt, si aut ambigue, aut inconstanter, aut incredibiliter dicta sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur. C. F. Extrema tibi pars restat orationis, quæ posita in

perorando est: de qua sane uelim audire. C. P. Facilior est explicatio perorationis. Nam est diuisa in duas parteis, amplificationem, & enumerationem. Augendi autem & hic est proprius locus in perorando: & in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est igitur amplificatio, grauior quædam affirmatio, quæ motu animorum conciliet in dicendo fidem. ea & uerborum genere conficitur, & rerum. Verba ponenda sunt, quæ uim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, grauia, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non uulgata, superlata, in primisq; translata, nec in singulis uerbis, sed in continentibus soluta, quæ dicuntur sine coniunctione, ut plura uideantur. Augent etiam relata uerba, iterata, duplicata, & ea, quæ ascendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad superiora, omninoq; semper quasi naturalis, & non explanata oratio, sed grauibus referta uerbis ad augendum accommodatior. Hæc igitur uerbis: quibus actio uocis, uultus, & gestus congruens, & apta ad animos permouendos accommodata est. Sed & in uerbis, & in actione causa erit tenenda, & pro re agenda. Nam hæc, quia uidentur perabsurda, cum grauiora sunt, quàm causa; diligenter fere, quid quenque deceat, iudicandum est. Rerum amplificatio sumitur eisdem locis omnibus, quibus illa, quæ dicta sunt ad fidem: maximeq; definitiones ualent conglobatæ, & consequentium frequentatio, & contrariarum, & dissimilium, & inter se pugnantium rerum conflictio: & causæ, & ea, quæ sunt de causis orta, maximeq; similitudi-

nes & exempla: fictæ etiam perſonæ, muta denique loquantur: omninóq; ea ſunt adhibenda, ſi cauſa patitur, quæ magna habentur: quorum eſt duplex genus. Alia enim magna natura uidentur, alia uſu: Natura, ut cœleſtia, ut diuina, ut ea quorum obſcuræ cauſæ, ut in terris mundóq; admirabilia quæ ſunt, ex quibus ſimilibusq́; ; ſi attendas, ad augendum permulta ſuppetunt. Vſu, quæ uidentur hominibus aut prodeſſe, aut obeſſe uehementius: quorum ſunt genera ad amplificandum tria. Nam aut charitate mouentur homines, ut deorum, ut patriæ, ut parentum; aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium; aut honeſtate, ut uirtutum, maximéq; earum, quæ ad communionem hominum, & liberalitatem ualent. Ex ijs & cohortationes ſumuntur ad ea retinenda, & in eos, à quibus ea uiolata ſunt, odia incitantur, & miſeratio naſcitur. Proprius locus augendi in ijs rebus aut amiſſis, aut ammittendi periculo. nihil eſt enim tam miſerabile, quàm ex beato miſer. Et hoc totum quidem moueat, ſi bona ex fortuua quis cadat: &, à quorum charitate diuellatur, quæ amittat, aut amiſerit, in quibus malis ſit, futurus ue ſit, exprimatur breuiter. Cito enim areſcit lacryma, præſertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum eſt: minuta eſt enim omnis diligentia, hic autem locus grandia requirit. Illud iam eſt iudicij, quo quaque in cauſa genere utamur augendi. In illis enim cauſis, quæ ad delectationem exornantur, ij loci tractandi ſunt, qui mouere poſſunt expectationem, admirationem, uolupta-

tem. In cohortationibus autem bonorum, ac malorum enumerationes, & exempla ualent plurimum. In iudicijs accusatori fere, quæ ad iracundiam; reo plerunque, quæ ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam mouere debet, & defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est, nonnunquam laudatori, suasori non sæpe, accusatori sæpius, quàm reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt, si aut memoriæ diffidas eorum, apud quos agas, uel interuallo temporis, uel longitudine orationis; aut, frequentatis firmamentis orationis, & breuiter expositis, uim est habitura causa maiorem. Et reo rarius utendum est, quòd ponenda sunt contraria: quorum dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne ostentatio memoriæ suscepta, uideatur esse puerilis. id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed breui singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

C. F. QVONIAM & de ipso oratore, & de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti quæstionis locum. C. P. Duo sunt, ut initio dixi, quæstionum genera: quorum alterum, finitum temporibus, & personis, causam appello: alterum infinitum, nullis neque personis, neque temporibus notatum, propositum uoco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædam. Inest enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus, cuius genera sunt duo: cognitionis alterum: eius scientia est finis, ut, ueri ne sint sensus; alterum actionis, quod refer-

tur ad efficiendum quid, ut ſi quæratur quibus officijs amicitia colenda ſit. Rurſus ſuperioris genera ſunt tria: ſit nec ne, quid ſit, quale ſit. ſit nec ne, ut ius in natura ſit, an in more. Quid autem ſit, ſit ne ius id quod maiori parti ſit utile. Quale autem ſit, iuſte uiuere ſit, nec ne, utile. Actionis autem duo ſunt genera: unum, ad perſequendum aliquid, aut declinandum; ut quibus rebus adipiſci gloriam poſsis, aut quo modo inuidia uitetur: alterum, quod ad aliquod commodum uſumq́; refertur: ut quemadmodum ſit reſp. adminiſtranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum. Rurſus autem ex cognitionis conſultatione, ubi, ſit nec ne, aut fuerit, futurumúe ſit, quæritur; unum genus eſt quæſtionis, poſſit ne aliquid effici; ut, cum quæritur, ecquiſnam perfecte ſapiens eſſe poſſit: alterum, quemadmodum quidque fiat: ut quonam pacto uirtus pariatur, naturáne, an ratione, an uſu. Cuius generis ſunt omnes, in quibus, ut in obſcuris naturalibusq́; quæſtionibus, cauſæ rationesq́; rerum explicantur. Illius autem generis, in quo, quid ſit id, de quo agitur, quæritur, duo ſunt genera: quorum in altero diſputandum eſt, aliud an idem ſit, ut pertinacia & perſeuerantia: in altero autem deſcriptio generis alicuius, & quaſi imago exprimenda eſt, ut qualis ſit auarus, aut quid ſit ſuperbia. Tertio autem in genere, in quo, quale ſit, quæritur, aut de honeſtate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum eſt. De honeſtate ſic: ut Honeſtumńe ſit pro amico periculum, aut inuidiam ſubire. De utilitate autem ſic: ut, Sitńe utile in rep. adminiſtranda uerſari. De æquitate

uero ſic: ut, Sit'ne æquum amicos cognatis antefer-re. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale ſit, quæritur, exoritur aliud quoddam diſputandi genus. Non enim ſimpliciter ſolum quæritur quid honeſtum ſit, quid utile, quid æquum; ſed etiam ex comparatione, quid honeſtius, quid utilius, quid æquius, atque etiam quid honeſtiſſimum, quid utiliſſimum, quid æquiſſimum: cuius generis illa ſunt, quæ præſtantiſſima ſit dignitas uitæ. Atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis ſunt omnia. Reſtant actionis, cuius alterum eſt præcipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut, quemadmodum colendi ſint parentes. Alterum autem ad ſedandos animos, & oratione ſanandos, ut in conſolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium eſt diſputandi genus ad eoſdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione ſæpe faciendum eſt, uel gignendos, uel concitãdos. Atque fere hæc eſt partitio conſultationum. C. F. Cognoui: ſed, quæ ratio eſt in his inueniendi, & diſponendi, requiro. C. P. Quid? tu aliam'ne cenſes, & non eandem eſſe quæ eſt expoſita, ut ex eiſdem locis ad fidem, & ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ eſt expoſita in alijs ratio, eadem huc transfertur. Cognita igitur omni diſtributione propoſitarum conſultationum cauſarum genera reſtant omnino. Et earum quidem forma duplex eſt: quarum altera delectationem ſectatur aurium; alterius, ut obtineat, probet, & efficiat quod agit, omnis eſt ſuſcepta contentio. Itaque illud ſuperius exornatio dicitur: quod cum la-

tum genus esse potest, saneq; uarium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros suscepimus, & ad improbos uituperandos. genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum, uitiorumq; uersetur. Reliquum autem genus causarum aut in prouisione posteri temporis, aut in præteriti disceptatione uersatur: quorum alterum deliberationis est, alterum iudicij. Ex qua partitione tria genera causarum extiterunt, unum, quod à meliori parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. Mihi uero placet. C. P. Ac laudandi, uituperandiq; rationes, quæ non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste uiuendum ualent, exponam breuiter, atque à principijs exordiar & laudandi, & uituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quæ coniuncta cum uirtute sunt: & quæ cum uitijs, uituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisq; factis, sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quàm ad fidem faciendam, aut confirmandam, accõmodatæ. non enim dubia firmantur, sed ea, quæ certa, aut pro certis posita sunt, augentur. quamobrem ex ijs, quæ ante dicta sunt, & narrandi, & augendi præcepta repetentur. Et quoniam in his causis omnis ratio fere ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit ijs in oratione singulorum uerborum insignibus, quæ habent pluri-

mum suauitatis: id est, ut factis uerbis, aut uetustis, aut translatis frequenter utamur, & in ipsa constructione uerborum ut paria paribus, & similia similibus sæpe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circunscripta numerose non ad similitudinem uersuum, sed ad explendum aurium sensum, apto quasi quodam uerborum modo. Adhibendáq; frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, siue quæ admirabilia, nec opinata, siue significata monstris, prodigijs, & oraculis, siue quæ uidebuntur ei, de quo agimus, accidisse diuina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, & admiratio, & improuisi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem. Sed quoniam in tribus generibus bona, mala ue uersantur, externis, corporis, & animi: prima sunt externa, quæ ducuntur à genere: quo breuiter modicéq; laudato, aut, si erit infame, prætermisso; si humile, uel præterito, uel ad augendā eius, quem laudas, gloriam tacto; deinceps, si res patiatur, de fortunis erit & facultatibus dicendum. Postea de corporis bonis: in quibus quidem, quæ uirtutem maxime significat, facillime forma laudatur. Deinde est ad facta ueniendum: quorum collocatio triplex est: aut enim temporum seruandus est ordo, aut in primis recentissimum quodque dicendum, aut multa, & uaria facta in propria uirtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus uirtutum, atque uitiorum latissime patens, ex multis, & uarijs disputationibus nunc in quandam angustam & breuem concludetur. Est igitur uis uirtutis duplex. Aut enim scientia cernitur uirtus, aut actione. Nam, quæ prudentia, quæ calliditas, quæq; gra-

uissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientia pollet una. Quæ uero moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur, eius est munus in agendo, cui temperantiæ nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis ciuilis appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res, & in communes distributa est: duobusq; modis in rebus commodis discernitur, & ea, quæ absunt, non expetendo, & ab ijs, quæ in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex. nam quæ uenientibus malis obstat, fortitudo: quæ, quod iam adest, tolerat & perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur: cuius est liberalitas in usu pecuniæ, simulq; altitudo animi in capiendis incommodis, & maxime iniurijs, & omne quod est eius generis, graue, insedatum, & turbulentum. In communione autem quæ posita pars est, iustitia dicitur, eaq; erga deos religio, erga parentes pietas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur. Atque hæ quidem uirtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quasi ministræ comitesq; sapientiæ: quarum altera, quæ sint in disputando uera, atque falsa, quibusq; positis quid sequatur, distinguit, & iudicat, quæ uirtus omnis in ratione scientiaq; disputandi sita est: altera autem oratoria. nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia: quæ ex eodem hausta genere, quo illa, quæ in disputando, uberior est atque latior, & ad motus animorum, uulgiq; sensus accom-

modatior. Custos uero uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq; maxime consequens, uerecundia est. Atque hi sunt quidem fere quasi quidam habitus animi, sic affecti & constituti, ut sint singuli inter se proprio uirtutis genere destincti: à quibus ut quæque res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeq; laudabilis. Sunt autem alij quidam perfecti animi habitus ad uirtutem, quasi præculti, & præparati rectis studijs & artibus, ut in suis rebus, studia literarum, ut numerorum ac sonorũ, ut mensuræ, ut syderum, ut equorum, ut uenandi, ut armorum: in communibus, propensiora studia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deseruiendo, aut parentibus, amicis, hospitibus præcipue atque insigniter diligendis. Atque hæc quidem uirtutum, uitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam malitia, & temperantiam immanitas in uoluptatibus aspernandis, & magnitudinem animi superbia in animis extollendis, & despicientia in contemnendis honoribus, & liberalitatem effusio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & iustitiam acerbitas, & religionem superstitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam timiditas, & illam disputandi prudentiam concertatio captatioq; uerborum, & hanc oratoriã uim inanis quædam profluẽtia loquendi. Studijs autẽ bonis similia uidentur ea, quæ sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis uis laudandi, uituperandiq; ex his sumetur uirtutũ, uitiorumq; partibus:

ſed in toto quaſi contextu orationis hæc erunt illuſtranda maxime, quemadmodum quiſque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum inſtitutus, moratusq́; fuerit: & ſi quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeq́; ſi id diuinitus accidiſſe potuerit uideri: tum quod quiſque ſenſerit, dixerit, geſſerit, ad ea, quæ propoſita ſunt, uirtutum genera accommodabuntur, ex illisq́; iiſdem inueniendi locis cauſæ rerum, & euentus, & conſequentia requirentur. Neque uero mors eorum, quorum uita laudabitur, ſilentio præteriri debebit, ſi modo quid erit animaduertendum aut in ipſo genere mortis, aut in iis rebus, quæ poſt mortem erunt conſecutæ. C. F. Accepi iſta, didiciq́; breuiter, non ſolum quemadmodum laudarem alterum, ſed etiam quemadmodum eniterer ut poſſem ipſe iure laudari. Videamus igitur deinceps, in ſententia dicenda quam uiam, & quæ præcepta teneamus. C. P. Eſt igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in conſilio dando, ſententiaq́; dicenda, ut illa prima ſint ſuaſori, aut diſſuaſori uidenda, quid aut poſſit fieri, aut non poßit, & quid aut neceſſe ſit, aut non neceſſe. Nam & ſi quid effici non poteſt, deliberatio tollitur, quamuis utile ſit: & ſi quid neceſſe eſt, (neceſſe autem id eſt, ſine quo ſalui liberi'ue eſſe non poſſumus) id eſt reliquis & honeſtatibus in ciuili ratione, & commodis anteponendum. Cum autem quæritur quid fieri poßit, uidendum etiam eſt, quàm facile poßit. nam quæ perdifficilia ſunt, perinde habenda ſæpe ſunt, ac ſi effici non poßint. Et cum

de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium uidebitur, uidendum tamen erit quàm sit magnum. quod enim permagni interest, pro necessario sæpe habetur. Itaque cum constet hoc genus causarum ex suasione, & dissuasione, suasori proponitur simplex ratio: si & utile est, & fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat: altera, si fieri non potest, nec suscipiatur. Sic suasori utrunque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniam in his uersatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quæ in discernendis bonis, malisq; uersatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea, quæ sita sunt in officijs atque uirtutibus: alia quòd aliquid commodi efficiunt, ut opes, & copiæ. Eorum autem, quæ propter se expectuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur. Honestate, ea, quæ proficiscuntur ab ijs uirtutibus, de quibus paulo ante est dictum: quæ sunt laudabilia ipsa per se. Commoditate autem aliqua, quæ sunt in corporis, aut fortunæ bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quodam modo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuersa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, clientelæ. Est etiam quasi quædam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: amicitiæ autem charitate & amore cernuntur. Nam cum deorum, tum parentum, patriæq; cultus, eorumq; hominum, qui aut sapientia, aut opibus excellunt, ad charitatem re-

ferri solet. Coniuges autem, & liberi, & fratres, & alij, quos usus familiaritasq; coniunxit, quanquam etiam charitate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus, cum bona sint, facile est intellectu, quæ sint contraria. Quòd si semper optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. sed quia temporibus, quæ uim habent maximam, persæpe euenit, ut utilitas cum honestate certet, earumq; rerum contentio plerunque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem, aut honesta propter utilitatem relinquantur: ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem solum, sed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio: hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera; alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati; alterum expolitum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisq; uirtus: illi autem alteri quæstus, emolumentum, fructusq; proponitur, atque etiam uoluptas, quæ maxime est inimica uirtuti, boniq; naturam fallaciter imitando adulterat: quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed necessarijs anteponit. In suadendo, cum ei generi hominum consilium des, sæpe sane laudanda est. Et illud uidendum, quanto magis homines mala fugiant, quàm sequantur bona. nam neque honesta tam expetunt, quàm deuitant turpia. quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus

tam unquam expetat, quàm ut ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat; quarum rerum dolor grauis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu, prauisq; opinionibus corruptum. Quare in cohortando, atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus qua ui bona consequi, maláq; uitare possimus: sed apud homines bene institutos plurimum de laude, & de honestate dicemus: maximéq; ea uirtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda, augendáq; uersantur. sin apud indoctos imperitosq; dicemus; fructus, emolumenta, uoluptates, uitationesq; dolorum proferantur, addantur etiam contumeliæ atque ignominiæ. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumelia tamen & dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex ijs, quæ dicta sunt, reperietur. Quod autem possit effici, nec ne, in quo etiam, quàm facile possit, quámq; expediat, quæri solet, maxime ex caussis ijs, quæ quanque rem efficiant, est uidendum. Caussarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliæ, quæ ipsæ conficiunt: aliæ, quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt. itaque illæ superiores conficientes uocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem caussa alia est absoluta, & perfecta per se; alia aliquid adiuuans, & efficiendi socia quædam: cuius generis uis uaria est, & sæpe aut maior, aut minor, ut & illa, quæ maximam uim habet, sola sæpe caussa dicatur. Sunt autem aliæ caussæ, quæ aut propter principium, aut

propter

propter exitum conficientes uocantur. Cum autem quæritur quid sit optimum factu, aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuscum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, sociorum, earum'ue rerum, quæ ad quanque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt, quæ nobis suppetunt, sed etiam illa, quæ aduersantur, uidenda. Et si ex contentione procliuiora erunt nostra, non solum, effici posse quæ suademus, erit persuadendum: sed curandum etiam, ut illa facilia, procliuia, iucunda uideantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque alijs ex præceptis, sed ijsdem ex suasionis locis. Vterque uero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quæ notiora sint, aut ueterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam. Maximeq; sit in hoc genere meditatus, ut possit uel utilia ac necessaria sæpe honestis, uel hæc illis anteferre. ad commouendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium satiandum, aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. sin autem reprimendi, de incerto statu fortunæ, dubijsq; euentis rerum futurarum, & retinendis suis fortunis, si erunt secundæ; sin autem aduersæ, de periculo commonendi. Atque hi quidem sunt perorationis loci. Principia autem in sententijs dicendis breuia esse debebunt. non enim supplex

ut ad iudicem uenit orator, ſed hortator atque auctor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus ſit, debet, hortariq; ad ſe breuiter dicentem audiendum. Tota autem oratio ſimplex, & grauis, & ſententijs debet ornatior eſſe, quàm uerbis. C. F. Cognoui iam laudationis, & ſuaſionis locos: nunc quæ iudicijs accommodata ſunt expecto. id'q; nobis genus reſtare unum puto. C. P. Recte intelligis. atque eius quidem generis finis eſt æquitas: quæ non ſimpliciter ſpectatur, ſed comparatione nonnunquam: ut cum de uerißimo accuſatore diſputatur, aut cum hæreditatis ſine lege, aut ſine teſtamento petitur poſſeßio: in quibus cauſis, quid æquius, æquiſſimum'ue ſit, quæritur: quas ad cauſas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atque etiam ante iudicium de conſtituendo ipſo iudicio ſolet eſſe contentio, cum, aut ſit'ne actio illi, qui agit, aut iam'ne ſit, aut num iam eſſe deſierit, aut illa'ne lege, ijs'ne uerbis ſit, quæritur: quæ etiam ſi ante, quàm res in iudicium uenit, aut concertata, aut dijudicata, aut confecta non ſunt; tamen in ipſis iudicijs permagnum ſæpe habent pondus, cum ita dicitur. Plus petiſti, ſero petiſti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his uerbis, non hoc iudicio. Quarum cauſarum genus eſt poſitum in iure ciuili, quod eſt in priuatarum, ac publicarum rerum lege, aut more poſitum: cuius ſcientia neglecta ab oratoribus pleriſque, nobis ad dicendum neceſſaria uidetur. Quare de conſtituendis actionibus, accipiendis, ſubeundisq; iudicijs

de excipienda iniquitate actionis de comparanda æquitate, quòd ea fere generis eius sunt, ut, quanquam in ipsum iudicium sæpe dilabantur, tamen ante iudicium tractanda uideantur, paululum ea separo à iudicijs, tempore magis agendi, quàm dissimilitudine generis. Nam omnia, quæ de iure ciuili, aut de æquo & bono disceptantur, cadunt in eam formam, in qua, quale quid sit, ambigitur, de qua dicturi sumus, quæ in æquitate & iure maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut, quod obijcitur, factum neges: aut illud, quod factum fateare, neges eam uim habere, atque id esse, quod aduersarius criminetur. Aut si neque de facto, neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, & rectum esse, quod feceris, concedendum'ue defendas. Ita primus ille status, & quasi conflictio cum aduersario, coniectura quadam; secundus autem definitione, atque descriptione, aut informatione uerbi; tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet aliquo statu, aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponenda, sed etiam rationem subijciat recusationis suæ: primus ille status rationem habeat iniqui criminis, ipsam negationem, inficiationem'q; facti: secundus, quòd non sit in re, quod ab aduersario ponitur in uerbo: tertius, quòd id recte factum esse defendet, quod sine ulla nominis

controuersia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quæ sic referuntur, continentia causarum uocentur. quanquam non ea magis, quæ contra rationem defensionis afferuntur, quàm ipsæ defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quæ affertur à reo ad recusandum depellendi criminis causa: quæ nisi esset, quid defenderet non haberet: firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem, & ex firmamenti conflictione, & quasi concursu quæstio exoritur quædam, quam disceptationem uoco: in qua quid deueniat in iudicium, & de quo disceptetur, quæri solet. Nam prima aduersariorum contentio diffusam habet quæstionem, ut in coniectura, Ceperit´ne pecunias Decius. In definitione, Minuerit´ne maiestatem Norbanus. In æquitate, Iure ne occiderit Opimius Gracchum. Hæc, quæ primam contentionem habent ex arguendo, & resistendo, lata, ut dixi, & fusa sunt. Rationum & firmamentorum contentio adducit in angustam disceptationem. ea in coniectura nulla est. nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaque in his causis eadem & prima quæstio, & disceptatio est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maiestatem, quòd egit de Cœpione turbulentius. Populi enim R. dolor iustus uim illam excitauit, non Tribuni actio. Maiestas autem, quoniam est magnitudo

quædam populi R. in eius potestate ac iure retinendo, aucta est potius, quàm diminuta. & ubi ita refertur, Maiestas est imperij atque in omni populi R. dignitate; quam minuit is, qui per uim multitudinis rem ad seditionem uocauit: existit illa disceptatio, Minuerit'ne maiestatem, qui uoluntate populi R. rem gratam & æquam per uim egerit. In his autem causis, ubi, aliquid recte factum, aut concedendum esse factum defenditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio, Iure feci, salutis omnium & conseruandæ reip. causa: relatum'q; est ab Decio, Ne sceleratissimum quidem ciuem sine iudicio iure ullo necare potuisti: oritur illa disceptatio, Potuerit'ne recte salutis reip. causa ciuem euersorem ciuitatis indemnatum necare. Ita disceptationes eæ, quæ in his controuersijs oriuntur, quæ sunt certis personis, & temporibus notatæ, fiunt rursus infinitæ: detractis'q; temporibus, & personis, rursum ad consultationis formã, rationem'q; reuocantur. Sed in grauissimis firmamentis et illa ponenda sunt, si qua ex scripto legis, aut testamenti, aut uerborum ipsius iudicij, aut alicuius stipulationis, aut cautionis opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ coniectura continentur. quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. ne in definitionem quidem uenit, genere scripti ipsius. nam etiam si uerbum aliquod de scripto definiendum est, quam uim habeat; ut cum ex testamentis, quid sit penus, aut cum ex lege prædij quæritur, quæ sunt ruta cæsa: non scripti genus, sed uerbi interpretatio controuer-

ſiam parit. Cum autem plura ſignificantur ſcripto, propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contradicat, eò trahere ſignificationem ſcripti, quò expediat, aut uelit; aut, etiam ſi ambigue ſcriptum non ſit, uel à uerbis uoluntatem, & ſententiam ſcriptoris abducere, uel alio ſe eadem de re contrarie ſcripto defendere; tum diſceptatio ex ſcripti contentione exiſtit, ut in ambiguis diſceptetur, quid maxime ſignificetur: in ſcripti, ſententiæq; contentione, utrum potius ſequatur iudex: in contrarijs ſcriptis, utrum magis ſit comprobandum. Diſceptatio autem cum eſt conſtituta, propoſita eſſe debet oratori, quò omnes argumentationes repetitæ ex inueniendi locis conijciantur. Quod quanquam ſatis eſt ei, qui uidet quid in quoque loco lateat, quiq; illos locos tanquam theſauros aliquos argumentorum notatos habet: tamen ea, quæ ſunt certarum cauſarum propria, tangemus. In coniectura igitur, cum eſt in inficiando reus, accuſatori hæc duo prima ſunt, (ſed accuſatorem pro omni actore, & petitore appello: poſſunt enim etiam ſine accuſatore in cauſis hæc eadem controuerſiarum genera uerſari) ſed hæc duo ſunt ei prima, cauſa, & euentus. Cauſam appello rationem efficiendi; euentum, id, quod eſt effectum. Atque ipſa quidem partitio cauſarum paulo ante in ſuaſionis locis diſtributa eſt. Quæ enim in conſilio capiendo futuri temporis præcipiebantur, quamobrem aut utilitatem uiderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit. quamobrem & utilia illi, quem arguet, fuiſſe, & ab eo effici potuiſſe demon-

ſtret. Vtilitatis coniectura mouetur, ſi illud, quod arguitur, aut ſpe bonorum, aut malorum metu feciſſe dicitur: quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad cauſam facti motus animorum, ſi ira recens, ſi odium uetus, ſi ulciſcendi ſtudium, ſi iniuriæ dolor, ſi honoris, ſi gloriæ, ſi imperij, ſi pecuniæ cupiditas, ſi periculi timor, ſi æs alienum, ſi anguſtiæ rei familiaris, ſi audax, ſi leuis, ſi crudelis, ſi impotens, ſi incautus, ſi inſipiens, ſi amãs, ſi commota mente, ſi uinolentus, ſi cum ſpe efficiendi, ſi cum opinione celandi, aut, ſi patefactum eſſet, depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tẽpus differendi: aut ſi iudicij pœna leuior, quàm facti præmium: aut ſi facinoris uoluptas maior, quàm damnationis dolor. His fere rebus facti ſuſpicio confirmatur, cum & uoluntatis in reo cauſæ reperiuntur, & facultas. In uoluntate autem utilitas ex adeptione alicuius cõmodi, uitationeq; alicuius incommodi quæritur, ut aut ſpes, aut metus impuliſſe uideatur, aut alius repẽtinus animi motus, qui etiam citius in fraudẽ, quàm ratio utilitatis impellit. quamobrem ſint hæc dicta de cauſis. C. F. Teneo, & quæro qui ſint illi euentus, quos ex cauſis effici dixiſti. C. P. Conſequẽtia quædam ſigna præteriti, & quaſi impreſſa facti ueſtigia: quæ quidem uel maxime ſuſpicionem mouent, & quaſi tacita ſunt criminum teſtimonia. Atque hæc quidem grauiora, quòd cauſæ communiter uidentur inſimulare & arguere omnes poſſe, quorum non interfuerit aliquid: hæc proprie attingunt eos ipſos, qui arguuntur, ut telum, ut ueſtigium, ut cruor,

ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptum'ue uideatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uisus, ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco uisus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Hæc enim, & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam ante quàm factum est, aut postea suspiciosum crimen efficiant. Quæ si non erunt, tamen caustis ipsis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere, aut occultare non posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur, argumentis peccata conuinci: & hic etiam exempla ponentur. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas: primum, genus erit ipsum laudandum, dicendumq́;, ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione fecisse, testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudentur. Quæ autem essent laudabilia, dictum est. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse recte non credi: uiro bono, & firmo, sine uitio iudicis non posse non credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandam, & eos esse cuiusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire posint. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuabunt;

confirmandum genus primum quæstionum erit, dicendum de ui doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam, nisi probassent, certe repudiassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud quos etiam, id quod acerbissimum est, liberi, ciuesq; torquentur; de nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis; qui cum de seruis in dominos quæri noluissent, de incestu tamen, & coniuratione, quæ facta me Consule est, quærendum putauerunt. Irridenda etiam disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quæstiones; & meditata, puerilisq; dicenda: tum facienda fides, diligenter esse, & sine cupiditate quæsitum: dictaq; quæstionis argumentis, & coniectura ponderanda. Atque hæc accusationis fere membra sunt. Defensionis autem primum infirmatio causarum, aut non fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse idem consequi, aut non ijs esse moribus, aut non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotenteis fuisse. Facultatum autem infirmatione utetur, si aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuisse demonstrabit: aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini: aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset; neque tam amentem, ut pœnas, ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet exponendo non esse illa certa indictia facti, quæ etiam nullo admisso consequi possent: consistetq; in singulis: & ea aut eorum, quæ ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius, quàm criminis; aut, si sibi cum accu-

ſatore communia eſſent, pro periculo potius, quàm contra ſalutem ualere debere: teſtiumq́;, & quæſtionum genus uniuerſum, & quod poterit in ſingulis, ex reprehenſionis locis, de quibus ante dictum eſt, refellet. Harum cauſarum principia ſuſpicioſa ad acerbitatem ab accuſatore ponentur: denunciabiturq́; inſidiarum commune periculum, excitabunturq́; animi, ut attendant. A` reo autem querela conflati criminis, collectarumq́; ſuſpicionum, & accuſatoris inſidiæ, & item commune periculum proferetur, animiq́; ad miſericordiam allicientur, & modice beneuolentia iudicum colligetur. Narratio autem accuſatoris erit quaſi membratim geſti negotij ſuſpicioſa explicatio, ſparſis omnibus argumentis, obſcuratis defenſionibus. Defenſoris, aut præteritis, aut obſcuratis ſuſpicionum argumentis, rerum ipſarũ euentus erunt, caſusq́; narrandi. In confirmandis autem noſtris argumentationibus, infirmandisq́; contrarijs, ſæpe erunt accuſatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque hæc quidem utrique maxime in peroratione facienda; alteri frequentatione argumentorum, & coaceruatione uniuerſa; alteri, ſi plane cauſam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, & miſeratione ad extremum. C.F. Scire mihi iam uideor quemadmodum coniectura tractanda ſit. nunc de definitione audiamus. C.P. Communia dantur in iſto genere accuſatori, defenſoriq́; præcepta. uter enim definiendo, deſcribendoq́; uerbo magis ad ſenſum iudicis, opinionemq́; penetrarit; & uter ad communẽ uerbi uim, & ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij

qui audient, magis & proprius accesserit; is uincat necesse est. non enim argumētando hoc genus tractatur, sed tanquam explicando excutiendoq́; uerbo: ut si in reo pecunia absoluto, rursusq́; reuocato, præuaricationem accusator esse definiat omnem iudicij corruptelam ab reo; defensor, autem non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo. Sit ergo hæc contentio prima uerborum, in qua etiam si proprius accedat ad consuetudinē, mentemq́; sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim probari oportere, eos, qui leges scripserunt, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit: si unus accusator corruptus sit, rescindere nititur æquitate, ut illa quasi scribenda lex sic esset: quæq́; tamen complecteretur in iudicijs corruptis, ea uerbo uno præuaricationis comprehendisse dicitur. Defensor autē testatur consuetudinem sermonis, uerbiq́; uim ex contrario reperiet quasi ex uero accusatore, cui contrariū est nomen præuaricationis; ex consequentibus, quòd ea litera de accusatore soleat dari iudici; ex nomine ipso, quòd significat eum, qui in contrarijs causis quasi uarie esse positus uideatur. Sed huic tamen ipsi confugiendū est ad æquitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi; communeq́; sit hoc præceptum, ut cum uterque definierit quammaxime potuerit ad communē sensum, uimq́; uerbi, tum similibus, exemplisq́; eorum, qui item locuti sunt, suam definitionem sententiamq́; cōfirmet. Atque accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur, uerbi se inter-

pretatione defendat. Defensor autem ad ea, quæ proposui, æquitate nitatur: & ea cum secum faciat, non re, sed deprauatione uerbi se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inueniendi locos. nam & similibus utetur, & contrarijs, & consequentibus, quanquàm uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi autem causa, quæ, aut cum digredientur à causa, dici solent, aut cum perorabunt, hæc uel ad odium, uel ad misericordiam, uel ad omnino animos iudicum mouendos ex ijs, quæ sunt anteposita, sumentur, si modo rerum magnitudo, hominum'ue aut inuidia, aut dignitas postulabit. C. F. Habeo ista: nunc ea, quæ, cum quale sit quippiam disceptatur, quæri ex utraque parte deceat, uelim audire. C. P. Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur. sed quoniam iure se fecisse dicunt: iuris est omnis ratio nobis explicanda: quod diuiditur in duas parteis primas, naturam, atque legem: & utriusque generis uis in diuinum, & humanum ius est distributa. quorum æquitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis est duplex: cuius altera directi, & ueri, & iusti, &, ut dicitur, æqui & boni ratione defenditur: altera ad uicissitudinem referendæ gratiæ pertinet: quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque hæc communia sunt naturæ, atque legis: sed propria legis & ea, quæ scripta sunt, & ea, quæ sine literis, aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem priuatum aliud est, publicum

aliud: publicum, lex, S. C. fœdus: priuatum, tabulæ, pactum, conuentum, stipulatio. Quæ autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conuentis hominum, & quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores, legesq; tueamur, quodam modo naturali iure præscriptum est. Et quoniam breuiter aperti fontes sunt quasi quidam æquitatis: meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quæ dicenda erunt, in orationibus, de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit; quod non concederetur ijs, qui sua sponte & uoluntate fecissent: ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda uenia ast: quæ sumetur ex plerisque locis æquitatis. Expositum est, ut potui breuissime, de omni controuersiarum genere: nisi præterea tu quid requiris. C. F. illud equidem, quod iam unum restare uideo, quale sit, cum disceptatio uersatur in scriptis. C. P. Recte intelligis. eo enim exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus aduersarijs præcepta communia. uterque enim hanc significationem, qua utetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet: uterque id, quod aduersarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum cæteris scriptis, uel aliorum, uel maxime, si poterit, eiusdem: quamq; defendet ipse, eam rem, & sententiam quemuis prudentem, & iustum hominem, si integrum daretur,

ſcripturum fuiſſe, ſed planius: eamq́; ſententiam, quam ſignificari poſſe dicet, nihil habere aut captionis, aut uitij; contrariam autem ſi probarit, fore ut multa uitia, ſtulta, iniqua, contraria conſequantur. Cum autem aliud ſcriptor ſenſiſſe uidetur, & aliud ſcripſiſſe: qui ſcripto nitetur, eum re expoſita recitatione uti oportebit: deinde inſtare aduerſario: iterare: renouare: interrogare, num aut ſcriptum neget, aut contra factum inficietur. Poſt iudicem ad uim ſcripti uocet. Hac confirmatione uſus, amplificet rem lege laudanda: audaciamq́; confutet eius, qui cum palam contra fecerit, idq́; fateatur, adſit tamen, factumq́; defendat. Deinde infirmet defenſionem. cum aduerſarius aliud uoluiſſe, aliud ſenſiſſe ſcriptorem, aliud ſcripſiſſe dicat: non eſſe ferendum à quoquam potius latoris ſenſum, quàm à lege explicari. Cur ita ſcripſerit, ſi ita non ſenſerit. Cur, cum ea, quæ plane ſcripta ſint, neglexerit; quæ nunquam ſcripta ſint, proferat. Cur prudentiſſimos in ſcribendo uiros ſummæ ſtultitiæ putet eſſe damnandos. Quid impedierit ſcriptorem, quo minus exciperet illud, quod aduerſarius, tanquam ſi exceptum eſſet, ita dicit ſe ſecutum. Vtetur exemplis ijs, quibus idem ſcriptor: aut, ſi id non poterit, quibus alij, quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiam ratio eſt, ſi qua poterit inueniri, quare non ſit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur: aut alia cauſa obtemperandi, alia abrogandi: diſſentire aduerſarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi cauſa, de conſeruandis legibus, de periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum

alijs locis, tum in perorando maxime, grauiter erit, uehementerq; dicendum. Ille autem, qui se sententiæ legis, uoluntateq; defendet, in consilio, atque in mente scriptores, non in uerbis, ac literis uim legis positam esse defendet: quodq; nihil exceperit in lege, laudabit; ne diuerticula peccatis darentur; atque ut ex facto cuiusque, iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis: in quibus omnis æquitas perturbetur, si uerbis legum, ac non sententijs pareatur. Deinde genus eiusmodi calliditatis, & calumniæ retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidiosa querela. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum, necessitatem ue pertineat, quod genus paulo ante attigimus: erit ijsdem æquitatis sententijs contra acerbitatem uerborum deprecandum. Sin scripta inter se dissentient: tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraque connexa, & apta, ut quæ paulo ante præcepta dedimus ambigui, quæq; proxime sententiæ, & scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quæ nos adiuuat; eisdem in contrarijs legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius uerba defendamus. ita quæ modo de scripto, sententiaq; præcepta sunt, eadem huc omnia transferamus.

EXPOSITAE sunt tibi omnes oratoriæ partitiones, quæ quidem è media illa nostra Academia floruerunt, neque sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. nam & partiri ipsum, & definire, &

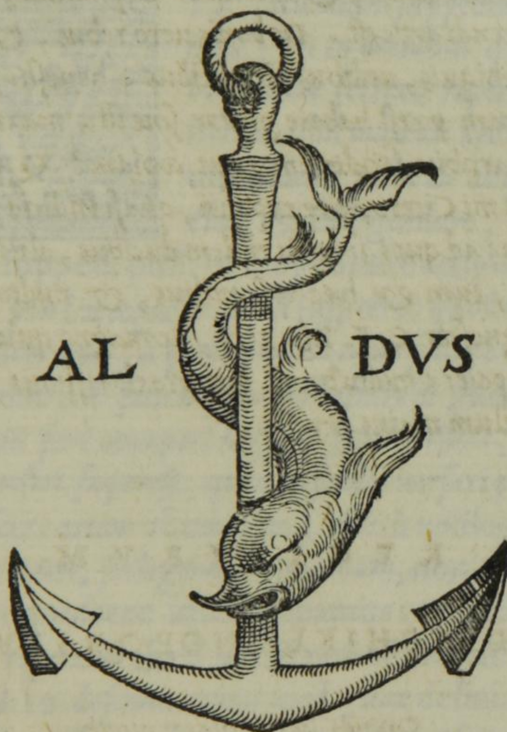
ambigui partitiones diuidere, & argumentorum locos nosse, & argumetationem ipsam concludere, & uidere, quæ sumenda in argumentando sint, quid'q; ex ijs, quæ sumpta sunt, efficiatur; & uera à falsis, uerisimilia ab incredibilibus dijudicare, & distinguere; & aut male sumpta, aut male conclusa reprehendere, & eadem uel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur; uel, ut oratorem decet, late exprimere: illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiose dicendi artis est. De bonis uero rebus, & malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatem, aut copiam? Quare hæc tibi sint mi Cicero, quæ exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus, alijs'ue perueneris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces. C. F. Ego uero, ac magno quidem studio mi pater: multis'q; ex tuis præclarissimis muneribus nullum maius expecto.

REGISTRVM,

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ.

Omnes sunt quaterniones.

ANNOTATIONES, SEV EMENDATIONVM RATIONES DIONISII LAMBINI MONSTROLIENSIS IN CORNIFICII LIBROS IIII. RHETORIC. AD HERENNIVM.

EX BIBLIOTHECA ALDINA.

VENETIIS, M. D. LXIX.

ANNOTATIONES D. LAMBINI Monstroliensis in Cornificii Libros IIII. Rhetoricorum ad Herennium: In quibus P. paginam significat, L. lineam.

IN LIBRVM PRIMVM.

P. 2. L. 7.

IX *satis otium suppeditare possumus*] *Sic in omnibus quidem libris manu scriptis reperi, atque icciro nihil mutaui: Sed uox* otium *uidetur mihi ab aliquo adiecta, & ita legendum,* uix satis studio supped. poss. ut suppeditare *accipiamus absolute, pro* ἐπαρκεῖν, *id est sufficere: quod nostro sermone diceremus, à peine pouons nous fournir à l'estude. Italico, à fatica potiamo bastare al studio. Cum simus toti ferè occupati negotijs familiaribus, uix quicquam nostri superest, quod in studio uersari possit. l. 9. Cognoscere artem rhetoricam*] *deletis uocibus,* artem rhetoricam, *sic legendum putabam,* non sine causa uelle cognoscere intelligebamus: *ut subintelligatur, uel repetatur* ἀπὸ κοινοῦ *rationē dicendi: quod antecedit. l. 12. definita animi mod.*] *uox* definita *abest à quibusdam lib. uet. l. 14. arrogantiæ causa*] *uocē* inanis, *quæ fuerat alieno loco posita, & suo mota (nam debet poni infra quarto ab hinc uersu, & coniungi cum uoce* gloriæ) *ego hinc sustuli, & in suum locum restitui. l. 16. quæ nihil attinebant*] *sic legendum, non,*

quæ nihil ad rem attinebant, *aut, ut habent alij libri uulgati, ad propositum attinebant. ita enim usitate loquuntur boni scriptores*, quæ nihil attinent, *sine adiectione*. M. *Tullius Acad. quæst.* nihil attinet de assensione omnino loqui. *Idem off. lib.* I. Neque enim naturæ attinet repugnare. *Idem accus. lib.* 5. Quid enim attinuit te iubere in ea parte figere, quæ ad fretum spectaret? *Hor. lib.* I. *Od.* 19. Nec uersis animosum equis Parthum dicere, nec quæ nihil attinent. *l.* 19. *aut inanis gloriæ*] *sic restitui ex cod. manu scrip. cum antea legeretur: aut gloria commoti. licet tamen legere*, aut inani gloria commoti.

P. 2: L. 5.

Demonstratiuum] *imperite dixerunt Latini demonstratiuum, quod Græci* ἐπιδεικτικὸν: *cum ostentatiuum potius debuerint dicere: ut docet Quint. lib.* 3. *c.* 4. *l.* 21. *&* *dipositionis*] *copulationem et ex cod. uetere restitutam quis non uidet esse necessariam? l.* 23. *tribus rebus*] *sic habent tres libri manus scrip. uulgati*, tribus modis. *in uno manu scrip. legitur* tribus assequi, *neutra uoce adiecta*, *neque* rebus *neque* modis. *ego tamen legi malim*, tribus rationibus. L. 30. *nunc quemadmodum possint ad inuentionis rationem oratoris off.*] *sic hunc locum restitui ex eo, qui sequitur proxima pag.*

P. 3. L. 14.

Nunc, quoniam una cum orationis officiis, quo res cognitu facilior esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad

inuentionis rationem accommodaremus, &c. *Nam libri ueteres nihil me adiuuerunt, præterquam, quod mihi mendi suspicionem commouerunt. Sic enim habent nonnulli:* posit oratio ad rationem oratoris officii, &c. *alij* posit orator ad orationem ipsius officia accommodare, &c.

P. 3. L. 10.

Sumus dicturi] *libri manuscrip. tres habent,* sumus acturi. *ego tamen nihil muto. l.* 15. *pruducti sumus*] *legendum fortasse est,* prouecti sumus. *uerumtamen nihil muto, præsertim ueteribus codicibus uulgatam scrip. confirmantibus,* producti sumus: *quod æquale est Græco uerbo* προήχθημεν.

P. 3: L. 27.

Religionem, aut ad pietatem: etsi, &c.] *uerba illa, quæ erant in libris uulgatis,* nos esse dicturos, *sustulimus, ut superuacanea. Petenda enim sunt* ἀπὸ κοινοῦ *superiora,* uerba facturos. *adde quod non reperiuntur in tribus libris manuscrip.*

P. 5. L. 29.

Vt non proprie] *quis non uidet negationem hic desiderari in libris uulgatis? separatum enim est id, quod non cohæret.*

P. 5: L. 28.

Verum hæc in exercendo transigentur] *sic habent libri manuscripti. hæc autem referenda sunt ad id, quod supra dixit: Tertium genus esse narrationis à causa ciuili remotum, in quo tamen exerceri conueniat, &c.*

P. 6. L. 18.

Athenis Megar. uesp. aduenit Simo &c.] uersus sunt iambitreis: quod animaduersum indicauit Auratus primum Memmio, deinde mihi.

P. 6: L. 4.

Ne referri possit] sic restitui approbata Memmij & Aurati coniectura. Referri autem dictum accipio pro respondendo obijci, &, ut uulgus loquitur, replicari. l. 12. Confligendum est] nihil muto, tametsi quidam libri manuscrip. habeant, confingendum est. confligendum autem interpretor concertandum, contendendum, pugnandum: ut sit translatio.

P. 7. L. 9.

Fidem abrogat oratori] alij libri habent, fidem abrogat orationi, l. 19. noster doctor Hermagoras] sic habet liber manuscrip. unus, & alter. Hermagoram autem saepe commemorat M. Tull. in lib. de inuent. & Quintil. lib. 1. & 2.

P. 7: L. 16.

Et in scapham descenderunt] sic restitui secutus libri manuscr. longi optimi auctoritatem: quam ratio adiuuat. nam qui naui relicta in scapham se conferunt, non conscendunt, sed descendunt.

P. 8. L. 16.

Cistellam detulit] sic habent nonnulli libri uulgati, quibus cum congruunt quidam manuscrip. alij habent deferre. l. 18. ponteis disturbat, uistas deijcit] liber manuscrip. quidam habet gradus pontis disturbat, cistellas deijcit.

P. 8: L. 12.

Si furiosus esse incipit] *hic locus restitutus est ex lib. Tuscul. quæst. Qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum uetant duodecim tabulæ. Itaque non est scrip.* SI INSANVS, *sed* SI FVRIOSVS ESSE INCIPIT. *quanquam Adrianus Turnebus hanc lectionem tuetur, & dit hæc uerba*, esse incipit, *esse interpretationem uerbi existit: cum tamen in lib. 2. de inuentione sub extremum legatur*, si furiosus est. *l. 16. & obligatus corio*] *ex libris manuscrip. alij habent*, & obligatus culeo, *alij*, & obligatus corio lupino. *ego* culeo *legendum puto. l. 21. pedibus inductæ sunt.*] *quidam libri manuscrip. habent*, indutæ, *nonnullis* inditæ, *ego* indutæ *magis probarim.*

P. 9. L. 27.

Consulto fecisse] *liber unus manuscrip. habet*, consultò peccasse.

P. 10: L. 20.

Exæquabimus industria] *sic omnes quidem habent libri præter unum & alterum, in quibus scrip. est*, exsequemur, *sed legendum puto*, exsarciemus, *id est reparabimus. utitur hoc uerbo & Q. Tullius*, aliis te id rebus exsarturum esse persuadeas. *& Terent. Heautont.* nisi eos, qui opere rustico faciundo facile sumtum exsarciant suum. *l. 21. munus hoc accumulatißime*] *liber unus manuscrip. habet*, accuratissime. *ego nihil muto.*

IN LIB. II.

L. 30. Et in quibus officijs [elaborare, &c.] sic restitui deleta uoce artis, quæ fuerat inepte inculcata ab ijs qui scriptum reperissent in quibusdam libris elaborare are cum tres postremæ literæ huius uerbi à librario aliud agente essent iteratæ. ex are enim factum est modo arte, modo aperte, nunc artis, nunc partibus. atque ita hic locus deprauatus est. Officia autem orationis intellige inuentionem, dispositionem, elocutionem, &c.

P. 11: L. 7.

Quæ prima & difficillima est.] liber unus manuscrip. habet, quæ prima, quæque difficillima est.

P. 12. L. 9.

Ita hominis possit accommodari] emenda, uita hominis, &c. l. 14. quem pecuniæ causa, &c.] hæc uerba restituimus ex codice manuscrip. quæ in uulgatis libris desiderabãtur. Sententia autem huius loci nunc aperta est. Si non poterit, inquit, demonstrare, eum, quem pecuniæ causa arguat maleficium admisisse, auarum esse: demonstret esse corruptorem, &c. l. 26. sin uehementer uitæ hominis turpitudine, &c.] cum in uno codice manuscrip. reperissem ita scriptum, sin ueh. uita hominis turp. ego uitæ reposui: quæ scrip. perspicue recta est.

P. 12: L. 6.

Bono fuisse] sic legendum, & ita habent duo libri manuscrip. Tum Cassius ille iudex seuerißimus identidem in causis quærere solebat, cui bono fuisset, ut

testatur pluribus locis M. Tullius. Denique sic loquitur infra haud multis post uersibus. l. 12. quod ipse insimuletur] nihil muto, quamuis liber unus manuscrip. habeat, quo de insimulatur. ego enim subintelligo fecisse.

P. 13. L. 4.

Aut non expectata] liber quidam manuscrip. post has uoces habet, propter agendi cupiditatem: quem ideo non sum secutus, quòd suspicer hæc uerba ex ora libri in contextum esse translata, neque esse Ciceronis. l. 11. ex conscijs, arbitris, adiutoribus] si hæc scriptura recta est: per arbitros, testes significari dicemus, seu spectatores: ut cum ita loquimur, locus ab arbitris liber ac remotus. sed Memmius & Auratus legendum putant administris. ego nihil muto: non quòd eorum coniecturam improbem, sed quòd hanc scripturam existimem esse probabilem. adde quòd administri & adiutores idem propemodum uidentur sonare, nisi quod administri minus sunt, quàm adiutores. Itaque infra ubi uulgo legebatur, de adiutoribus, de adiumentis, nos ita restituimus, de adiutoribus, de administris. l. 19. de administris] sic restituimus coniectura ducti. nam uox adiumentis ad hunc locum quadrare non potest, antecedente uoce quem. Ibid. num quid in eo loco, &c.] quidam liber manuscr. habet, num quo in loco præter consuetudinem fuerit, aut etiam al. temp.

P. 13: L. 8.

Expalluisse] quidam cod. manuscr. habet expauisse pro expalluisse. sed fortasse utrunque uerbum

ab auctore horum librorum positum est, deinde à librario alterum per imprudentiam omissum. l. 13. confidentißime resistens] liber unus manuscr. habet consistens, , quæ scrip. non est fortasse reijcienda : ut consistentem intelligamus constantem, uel non perterritum, neque labefactatum, neque perculsum conscientia peccati.

P. 14. L. 18.

Refelli possent &c.] quidam lib. manuscrip. refelli non possent. ego nihil muto, adductus ijs, quæ proxime sequuntur. certum est enim quo quid in loco positum sit, aut non poßitum sit : & quædam ita certa sunt, ut ea, quæ oculis cernuntur, aut quæ simili sensu percipiuntur. Si quis igitur in tormento contra hæc dicat, refelli posit. l. 20. aut aliquo simili signo percipi poßit] ego malim legi, simili sensu. supra enim proxime dixit, uideri, quod est uisu percipi. Visus autem, seu aspectus sensus est, non signum. l. 21. recentior sit in dolore] nihil muto, quamuis duo libri manuscrip. habeant, reticentior sit in dolore. sic enim loquuntur Latini, recens in labore, in dolore, id est ἀκαταπόνητος.

P. 14: L. 12.

Indignum esse facinus] uox facinus uidetur esse superuacanea. abest certe ab uno cod. manuscrip.

P. 15. L. 3.

Perscrutati sumus] quidam legendum putant, per secuti sumus.

P. 15: L. 19.

Breuiter exscriptarum] cum ex ueteribus codici-

bus alij habeant compositarum, alij expositarum, alij exscriptarum, alij, ut uulgati, exceptarum, ego exscriptarum excudendum curaui. licet tamen ex illo exceptarum, quod meo iudicio mendosum est, facere excerptarum. l. 21. scriptum recitet] liber unus manuscrip. habet, scriptum retinet. quam scripturam siquis probet, legendum, erit infra, interpretatur, ut sentiunt Memmius & Auratus. Ego uulgatam lectionem mihi mutandam non putaui. l. 23. numqua obrogatio] sic legendum etiam inuitis libris omnibus, ut & infra septimo abhinc uersu, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum, uel derogatum sit. Quid intersit autem inter obrogare legi, abrogare legem, derogare legi, sciunt qui summis digitis literas Latinas attigerunt.

P. 16. L. 20.

Cognitionem amphiboliarum] cum reperissem in omnibus ferè libris manuscrip. scrip. amphibologiarum, & infra amphibologias, ego & hic amphiboliarum, & illic amphibolias reposui. ita enim appellant dialectici & rhetores Græci ἀμφιβολίαν, non ἀμφιλογίαν, multo minus ἀμφιβολογίαν. quanquam amphilogiam non improbo, uocem Græcis usitatam.

P. 16: L. 1.

Puerileis opiniones] liber unus manuscr. habet puerileis rationes. alius, puerileis suspiciones. deinceps autem ubi legitur, rectissimis rationibus, ego legendum puto, certissimis. Ibid. in præsenti autem] sic restitui secutus lib. manuscr. atque ita lo-

quuntur Græci, ἐν τῷ παρόντι: ubi ſubintelligunt χρόνῳ. l. 2. hæc interſerere] ſecutus ſum libros uulgatos. nam tres manuſcrip. habent intercedere, unus interdicere, quod poſterius uidetur non eſſe reijciendum: ut interdicere poſitum intelligamus pro interea, ſeu inter illa, quæ ſunt noſtri inſtituti operis dicere atque interponere. Verum iudicet lector. l. 22. aut perſecutionem] ſic reſtituendum arbitrabatur Aemarus Ranconetus: cui aſſentior. nam uulgati libri mendoſi ſunt, qui habent exſecutionem. l. 23. quem non oporteat] duo codices non habent hæc, quem non oporteat. l. 24. aut iudicante] ſic reſtituit Aemarus Ranconetus.

P. 17: L. 7.

Et cui morbus cauſa eſt] legendum fortaſſe eſt, & cui morbi cauſa eſt. ſic enim loquebantur ueteres, & ita M. Tullius in Philipp. 1. Nec erit iuſtior P. C. in Senatum non ueniendi, morbi cauſa, quàm mortis. l. 13. ante meridiem cauſam conicito] ſic habent omnes ferè libri manuſcrip. uulgati conijcito. apud Gellium autem lib. 17. cap. 2. legitur conſcito. Reuardus Brugenſis legendum cenſet gnoſcito ſeu cnoſito: pro cognoſcito, ut referatur ad iudicem. mendoſe autem hic typographus impreßit, condicunto. l. 21. utrum honeſtius] ſic legendum uiſum eſt Ranconeto, Memmio, aurato, cum & uulgati & manuſcri. haberent uenuſtius.

P. 18. L. 13.

Quod reus ſuſcepiſſe ſe fateatur] tres libri manuſcrip. habent, ſuſcepiſſe dicatur. l. 23. Quòd eos

idem fecisse dicat] uidelicet accusator. Sed quidam legendum putant, dicant: ut sit, dicant cæteri.

P. 18: L. 19.

Fugisse rationem] eleganter & prisce dictum. sic Catull. de Vari scorto: Fugit me ratio: meus sodalis Cinna est Caius, &c. & Plautus Amphitr. Sciebam equidem nullum esse nobis, nisi me, Seruon Sasiam. fugit te ratio. l. 21. sed culpa contaminabit] ita certa & recta est huius loci restitutio, ut sine codicum ueterum auctoritate probanda ui deatur: & tamen eam confirmant quattuor libri ueteres. repetendum est autem, se ἀπὸ κοινοῦ.

P. 19: L. 10.

Consequi uidetur] quidam libri manuscripti habent, consequens uidetur.

P. 21. L. 1.

Si exempla subiecero, dil. int. pot.] tres libri manu scr. habent, nisi exempla subii. dil. int. non poteris.

P. 21: L. 22.

Quid irreligio] sic quidem habent aliquot manuscripti & uulgati codices: Sed altera lectio, quæ reperitur item in nonnullis & manuscripti & uulgatis, religio, non est prorsus reijcienda: dummodo religionis nomine stultam & falsam religionem, & inanem deorum metum, quam superstitionem appellant, intelligamus. Terent. Andr. Noua nunc relligio in te istæc incessit. Lucret. lib. 1. Tantum relligio potuit suadere malorum. Nam Epicurus non tollebat preces, & uota: & deum, ut præstantem natu-

ram, ueneratione dignum esse existimabat, sed religio ne tamen, id est ut ille interpretabatur, inani deorum timore animos hominum liberos ac uacuos esse oportere dicebat. l. 30. stultitia est mater, quæ] quattuor libri manuscripti habent, stultitia est mater atque materies, quæ, &c. ego nihil muto. uerumtamen iudicet lector eruditus.

P. 22. L. 10.

Cæsa cecidisset abiegna, &c.] sic habent tres libri manuscrip. & ita ijdem uersus leguntur lib. 3. de Natura deorum. neque quemquam mouere debet uox trabes. nam trabes dicebant ueteres numero singulari in recto casu. Iam uero hi uersus ex Ennij Medea sunt, ex Euripidis Medea non ita ut uerbum uerbo sit redditum, expreßi: Εἴθ' ὤφελ' Ἀργοῦς μὴ διαπτάσθαι σκάφος, &c. Μηδ' ἐν νάπαισι Πηλίου πεσεῖν ποτε, &c. l. 14. petebant uillo pellem inaurato] sic reposui Aemari Ranconeti approbata coniectura.

P. 22: L. 2.

Immune est facinus] cum hi uersus sint ex Trinummo Plauti: apud Plautum autem in exemplaribus antiquis scriptum esse sciam, immune est facinus (quod ualet immune: nam ueteres dicebant mœnus pro munus, & mœri pro muri, & pœnio pro punio, & c. idq; notauimus in commentarijs nostris Lucretianis cum alibi, tum ad illum locum, belli fera mœnera, initio libri primi) Cum præterea doceat Pompeius Festus, immunis aliquando poni pro improbo, testemq; citet hunc locum Plauti: ego repudiata uulga-

ta lectione, antiquam & rectam reposui, immune, *seu qui malet,* immæne *est facinus. neque tamen me fugit uulgatam ferri posse, ut immane positum esse intelligamus pro magno, quemadmodum apud* Horat. *Od.* 17. *lib.* 1. Natis in usum lætitiæ scyphis Immane quantum discrepat. *Idem Satyra* 4. *lib.* 2. Immane est uitium dare millia terna macello, &c. *Sed quid attinet incerta & probabilia pro certis & ueris consectari? l.* 20. *ob eam rem memorant] sic legendum putat* Auratus. *nam uulgatam lectionem, iterant, refellit ratio & lex horum uersuum, qui sunt tetramiti.*

P. 23. L. 26.

V*tuntur igitur studiose] sic legendum, & ita habent duo libri manuscr. uox* studiosi *autem, quæ est in uulgatis, inepta est hoc loco.*

P. 23: L. 2.

Cogis linquere?] quattuor libri manuscrip. habent, cogis relinquere? *quam scripturam si probabimus, s, consonans erit elidenda.*

P. 24: L. 17.

Aperte fatur Pythius.] lege, Aperte fatur dictio: *Aperte autem, id est Apollinis. sic est autem legendum, itaque habent omnes libri & manuscr. & uulgati. Nam quòd in hac editione Pythius operæ excuderunt, hinc natum est.* Ego *è regione uocis* dictio, *cuiusdam amici mei coniecturam annotaram, qui putabat legendum* Pythius. *quod eum postea reiecissem, neque funditus deleuissem, operæ hoc incertum pro illo certo impresserunt. l.* 21. *fraternis ar-*

mis] Auratus legendum censet, Paternis armis, quia ibi loquatur Neoptolemeus Achillis filius, armaq́; paterna poscat, & sua esse dicat. l. 25. quare accusem hunc, nequeo exputando euoluere] huius uersus restitutio debetur partim Aurato, partim libris manuscrip. Nam quòd ita reposuerim, Quare accusem hunc, in eo Aurato assensus sum, reiecta uulgata scriptura, Qua causa, &c. Quòd autem exputando pro exponendo excudendum curaui, trium codicum manu scriptorum auctoritatem secutus sum. Mihi tamen non displicet cuiusdam doctissimi uiri coniectura, cui potius ita legendũ uidetur. Quare hunc accusem, nequeo putando euoluere.

P. 25. L. 30.

Corpore decoloratum] uox corpore abest à duobus manuscrip. & meo quidem iudicio delenda est.

P. 25: L. 2.

Deinde si sit usque adeo in eo] fortasse legendum usque in eo deleta particula a deo. l. 15. an Veientanis] sic restitui, cum in libris ferè omnibus legatur Vegentinis, planè mendose. Iam paullo post ubi uulgo legitur, populo Ro. profuerunt, libri manuscrip. habent, populo Ro. præsidio fuerunt.

P. 26: L. I.

Quid propositum] fortasse legendum, quid positum.

P. 27. L. 14.

Aliter iudicatum] id est secus, quod ualet male iudicatum. in uno libro quidem manuscr. legitur, non recte iudicatum pro aliter iudicatum. Ibid. aut

perperam

perperam factum, aut erratum] *unus liber non habet*, aut perperam factum.

P. 27: L. 3.

Quàm ſacrum lædere] *quidam legendum putant* ſacrum legere. *Quin ego ita ſcriptum reperi in uno optimo libro manuſcripto. l. 4. propter intemperantem ſuperbiam*] *legendum fort. eſt intemperatam. l. 9. commouebitur auditoris animus*] *libri manuſcrip. habent,* auditor, ſi, &c.

IN LIB. III.

P. 28: L. 25.

Finem ſibi conueniet utilitatis] *quidam legi uolunt.* utilitatem.

P. 29. L. 19.

Perpeſſio] *liber unus manuſcrip. habet* perpenſio. *l. 24. diſciplinabilem*] *uidetur exprimere uoluiſſe uocem Græcam* διδακτὸν, *ſeu potius* μαθητόν. *Sed quidam liber manuſcrip. habet*, diſciplinalem. *ego nihil muto, tametſi utrunque uſurpatum eſſe à Latinis probabile ſit: quod genus penetralis & penetrabilis: genitalis & genitabilis: innumeralis & innumerabilis: manabilis & manalis. adde, quod quidam annotarunt, naturalis, & naturabilis.*

P. 29: L. 21.

Nec idoneas pro dignitate ſua iudicare] *ſic repoſui ſecutus unum librum manuſcr. quidam tamen legendum cenſent*, nec idoneas dignitati ſuæ.

P. 30: L. 14.

Rei dilucidandæ cauſa] *unus liber manuſcrip. ha-*

bet, rei dilucide magnificandæ cauſa : *alius*, rei dilucidandæ, magnificandæ. *planè mendoſe. quidam legendum putant*, dilucide manifeſtandæ.

P. 31. L. 24.

Gloriæ, ciuitates] *quidam liber manuſcr. habet*, gloriæ, ſodalitates. *ego nihil muto. nam ciuitatis nomen ſic accipio, ut intelligam beneficium, aut malignitatem eſſe fortunæ, huius, aut illius ciuitatis eſſe: uerbi gratia eſſe Pariſienſem, aut Sagienſem.*

P. 31: L. 8.

Aut quod rectum ſit ex aliorum, &c.] *uideor mihi optimam ſcripturam ſecutus eſſe. libet tamen annotare aliam longe diuerſam, quæ reperitur in duobus manuſcriptis*. debeant uelle, quod rectum ſit: aut ex aliorum laude, aut per comparationem oſtendere, qualis, &c. *l.* 15. *ut illius facta uerbis conſequi poſsimus*] *ſic legendum etiam reclamantibus libris omnibus. nam qui ita loquitur, uereor ne poſſim, ſignificat ſe uelle poſſe. l.* 22. *quoniam non apud ignotos*] *quidam liber habet*, non apud ignaros. *ego autem nihil muto. nam uocem* ignaros *interpretationem eſſe uocis* ignotos *arbitror. Marc. Tullius quidem ipſe quoque ſic uſurpauit epiſtola ad L. Luceium lib.* 5. Atque illi artifices corporis ſimulacra ignotis nota faciebant. *ignotis, id eſt ignaris, ſeu ignorantibus. Infra quoque ubi legitur* ignoti, *in eodem illo libro legitur ignari. l.* 24. *quoniam in eodem uirtutis ſtudio ſint*] *legendum fortaſſe eſt, in eodem uirtutis ſtadio ſint, &c. quemadmodum & in Bruto, ubi de Hortenſio loquitur, quo loco legitur,* me mul-

tos annos in ſtudio eiuſdem laudis exercuit, *legendum putant uiri docti*, in ſtudio, &c. *& lib.* I. *de Orat. ad Q. Fratrem*, ſed iis, qui ingrediuntur in ſtadium, *ubi uulgo legitur*, ad ſtudium.

P. 32. L. 22.

Aut excellentiorem] *ſic reſtituimus, libros duos manuſcr. ſecuti, cum uulgati haberent*, excelſiorem.

P. 32: L. 6.

Quae caſu & natura] *ſic habent omnes libri manuſcripti, quos quidem uiderim, & plerique uulgati. Quidam tamen repoſuerunt*, caſu & fortuna, *plane temere & mendoſe. Ita autem & Seruius Sulpicius in epiſt. ad M. Tullium lib. 4. hæc duo coniungit* caſum & naturam. *ſic enim ille:* Et ſi ſcio non iucundiſsimum muntium me uobis allaturum, tamen quoniam caſus & natura in nobis dominatur, &c. *l.* 24. *ſin uituperabimus, aliud iniuſte*] *in libris uulgatis, & nonnullis manuſcr. Ita legitur*, Sin uituperabimus, è contrario. *atque hanc puto eſſe rectam ſcripturam: alteram autem fuiſſe ad oram libri aſcriptam, quam ſecuti ſumus tamen, tum quia plana & probabilis eſt, tum quia à me reperta eſt in exemplis Caroli Stephani, & in uno libro item manuſcrip.*

P. 34: L. 6.

Sed maxime conſeruat cura] *liber unus manuſcrip. habet*, conſeruat accuratio. *l.* 27. *ut multo genere uocis effuſo*] *ſic reſtitui, cum in libris omnibus legatur*, nullo genere uocis effuſo. *Significat enim*

eam uim esse commutationis uocis, ut quamuis ea uarie profundatur, incolumis tamen & integra conseruetur.

P. 35. L. 27.

De *firmitudine, & de suauitate*] *uoces illas,* quæ uisa sunt, *ut superuacaneas, & ab aliquo semidocto interiectas sustuli.*

P. 36. L. 3.

Inserere atque inculcare] *secutus sum* Io: *Aurati coniecturam, qui cum reperisset scrip. in uno, & altero cod. manuscrip.* inserere atque insectare, *sic restituendum coniecit. l.* 12. *si quæ admirationes*] *liber unus manuscrip. habet,* si quæ miserationes. *l.* 28. *tantum inter singula interualla*] *alibi legitur,* tantum in singula interualla *& melius.*

P. 36: L. 10.

Nec *uenustatem conspicuam*] *liber unus manuscr. habet,* conspiciendam. *l.* 11. *ne aut histriones*] *liber unus manuscrip. habet,* ut aut histriones, &c. *quæ scriptura non est reijcienda. quin ea fortasse recta & germana auctoris: nimirum hac sententia, non oportere in gestu uenustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, adeo scilicet utranque conspicuam, ut aut histriones, & c. huius autem, quam secuti sumus, lectionis hic sensus est, oportere in gestu nec uenustatem, & c. ne aut histriones, & c.*

P. 37. L. 21.

Placet *enim nobis esse artificium*] *tres libri manuscripti habent, artifici memoriam, unus artificium memoriam: unde suspicatus sum legendum,*

artificiosam memoriam.

P. 37. L. 8.

Doctrina & præceptione] *sic habent duo libri manuscripti: non displicet tamen mihi altera lectio:* doctrina, ingenio, præceptione, natura nitescat.

P. 38. L. 9.

Edere & proferre possimus] *libri aliquot manuscrip. habent,* uidere & pro ferre possimus: *nos tamen secuti sumus uulgatos, qui habent,* edere & *proferre possimus. l. 22. manum auream colloc.*] *sic omnes quidam habent libri: sed Auratus arbitratur legendum,* manum *alteram: à quo dissentio. l. 24. cui prænomen sit Decimo*] *sic legendum, & ita habent libri omnes, & uulgati & manuscrip. falluntur autem qui Decio legi uolunt. nam primum Decius non est prænomen Romanum. deinde uox Decimus apta est ad notandum decimum locum: Decius non item. Postremo quid opus est hic quicquam innouare: cum Decimus sit prænomen Romanum, & in libris omnibus legatur* Decimo, *non* Decio?

P. 39. L. 14.

Medico testiculos] *qui hanc lectionem sequuntur et probāt,* medico *interpretantur, digito eo qui proximus est minimo. sed libri duo manuscr. habent,* medicum testiculos arietinos tenentem. *l. 24. Iam domuitionem reges Atridæ parant*] *uersus est senarius trimeter, nescio cuius poetæ. neque uero dubium est, quin sit ita legendus. nam quòd in nonnullis manuscrip. legitur,* domi ultionem, *ea deprauata scriptura est. utitur autē hac uoce Pacuuius teste Nonio:* Nam solus

Danais hic domuitionem dedit. *& Lucillius*, do muitionis cupidi. *id est domumitionem, & domumitionis. l. 27. In altero loco Aesopum, & Cimbrum subornare Iphigeniam*] *quidam libri habent*, subornare uagantem Iphigeniam ad Agamennonem, & Menelaum. *Ex qua scriptura coniicere posit aliquis legendum*, subornare uadentem Iphigeniam &c. *l. 29. hoc erit, Atridae parant*] *quia Atridae cum ad bellum Troianum proficisci pararent, Aulide Iphigeniam ad placandam Dianam immolarunt. Aesopus autem, & Cimber tragaedi fuerunt, qui Iphigeniam tragaediam egerunt.*

P. 39: L. 2.

Ipsi nobiscum primum transeamus] *libet unus manuscr. habet, primum transigamus &c. ceteri lectionem uulgatam confirmant. ego hunc locum mendo uacare non puto. l. 4. naturae suppeditabitur doctrina*] *liber unus manuscrip. habet* suppeditabit.

P. 40: L. 2.

Poterunt haec ualere] *fortasse legendum est*, hae ualere: *ut subintelligatur*, imagines. *l. 23. & plus habeant facilitatis*] *quidam lib. manuscr. habet* & plus habeant facultatis. *& infra ubi legitur*, ad illam facilitatem, *idem ille liber habet*, ad illam facultatem.

IN LIB. IIII.

P. 41: L. 30.

Videtur esse arrogantia] *quidam liber manuscrip. habet*, uidetur esse arrogantiae. *legendum fortasse*

est, uidetur esse arrogantis.

P. 42. L. 4.

Non igitur ridiculus sit &c.] sic habent omnes ferè libri & uulgati & manuscr. quod iccirco annotaui, quòd quidam temere reposuerunt, Nonne igitur: *quasi uero*, non, *sequente nota interrogationis, non idem ualeat, quod nonne.*

P. 42: L. 26.

Quomodo Ladas, aut Boliscus Sicyonij] sic restituit hunc locum Adr. Trnebus: quanquam putat Boiscus legi posse: l. 30. sic ut in stadium artis rhet.] sic reposui eum in libris omnibus, præterquam in uno manuscrip. legatur, in studium, *planè mendose.*

P. 43. L. 7.

Libare laudem] fortasse legendum, limare laudem. *limare autem id est detrahere & deterere. l. 17. Quibus possumus & debemus] hæc sunt ex oratione Crassi, quam habuit ad Quirites, cum ageret causam Senatus. sic autem hunc locū restitui ex lib. 1. de Orat. ad Qu. Fratrem, ubi plura ad hunc locum pertinentia referuntur, ex quibus hæc tantum ascribam.* Nolite sinere nos cuiquam seruire, nisi uobis uniuersis, quibus & possumus & debemus.

P. 44. L. 6.

Nunc quæ separatim] legendum, ut habent duo libri manuscripti, nunc separatim, quæ.

P. 44: L. 23.

Ipse ab alijs id mutuaretur] uocem hominibus, *quæ interiecta erat inter illas duas*, aliis id, *Aurato auctore sustuli.*

P. 46. L. 9.

Qui agere ausi sunt, aut qui &c.] *sic hunc locum restitui. l.* 13. *uirginibus, matribus familias, ingenuis pueris.*] *sic restitui, Aurati coniectura probata. l.* 21. *præcipitem deturbetis*] *Etiam in hoc loco restituendo Aurati auctoritatem secutus sum, cum in his libris omnibus legatur*, perturbetis, *plane inepte ac mendose. Si quis tamen contendet legendum* proturbetis, *non repugnabo.*

P. 46: L. 15.

Partim uoluntate consenserunt] *sic habent omnes libri manuscr. quos quidem uiderim. sed ego putabam legendum*, concesserunt.

P. 47. L. 10.

Rubores elicere possent] *sic restitutus est hic locus à Ranconeto coniectura ducto, cum in omnibus libris legatur*, eiicere.

P. 48. L. 5.

Oblitam reddent] *tres libri manuscr. habent* obliquam. *l.* 12. *quæ maxime oratori accommodata est*] *cum animaduertissem, nonnullos libros uulgatos habere*, Quæ maxime ad modum oratoris accomm. *alios*, Quæ maxime ad commodum oratoris accomm. *ego sic restitui*, *Quæ maxime oratori accommodata est: persuasum habens, illud*, ad commodum *natum esse ex ea uoce, quæ sequitur*, accomodata, *id'q; errore seu culpa librarij, qui unam uocem bis scripserit.*

P. 48: L. 3.

Bacæ Eoæ amænissimæ] *sic restituit* Io: *Auratus.*

per bacas Eoas autem uniones significantur orientales. l. 12. flentes, plorantes] uersus est hexameter spondiacus.

P. 49: L. 3.

Videte ergo quid conueniat eos impetrare] quidam liber manuscriptus habet, quàm conueniat eos ueniam impetrare.

P. 50. L. 1.

Amicis inexorabilem] duo libri manuscrip. habent, amicis implacabilem.

P. 51: L. 13.

Difficile est plurimum uirtutem &c.] sic restituit Ranconetus coniectura ductus, cum in libris omnibus legatur, primum. l. 25. omnia præter eam] liber unus manuscrip. habet, omnia præterea.

P. 52: L. 17.

Hoc non dinumeratione nostra] sic restituimus à ueteri codice admoniti, in quo est denumeratione.

P. 53. L. 28.

Hic, quos homines alea uincit &c.] sic legitur in exemplis Manutianis: neque uideo quomodo aliter legi poßit, si modo facere uolumus ut exempla præceptionibus respondeant. neque enim uinciit potest à uerbo uincio usitate quod sciam, flecti, sed uinxit potius.

P. 53: L. 10.

Deligere oportet, quem uelis diligere] liber manuscrip. longe optimus habet. Dilegere oportet &c. nam a uerbo dilego fit dilectus. ita dilectus militum. l. 29. à pueritia confirmauit] legendum fortasse est, conformauit. immo sic esse legendum contendo.

l. 30. *Alexandrini omnes, ut maxime*] *particulam, ut, quæ desiderabatur, reposui.*

P. 54. L. 11.

Maiorum perfidia] *secutus sum libros duos manu scrip. & nonnullos uulgatos. nam alij uulgati partim habent*, malorum *perfidia: partim*, maiorum natu perfidia. *& ita unus antiquus.*

P. 54: L. 13.

Non modo hoc non potest dici] *sic hunc locum in integrum restitui, qui antea mutilatus & laceratus erat, cum ita legeretur*, non potest dici. *fuerant scilicet omissæ à librario hæ tres uoces*, modo hoc non. *l.* 16. *grandi sponsione uictus est*] *sic legendum arbitror, & ita habent plerique libri uulgati & manuscripti. nonnulli*, uinctus est: *quam lectionem reieci probata altera. nam & in oratione pro Cecina, ita locutus est*: sponsione uincere. *l.* 24. *alibi honeste*] *sic restitui, cum reperissem scriptum in lib. manuscrip. partim* alicui *partim* aliui. aliui *enim à librario scriptum esse pro* alibi *facile intelliget, qui uersatus est in lectione membranarum antiquarum.*

P. 55. L. 12.

Referamus subiectionem, sic] *liber unus manuscrip. habet*, fit sic. *l.* 15. *At cum parua manu, tum*] *legendum fortasse est*, at cum parua manu cum prodiremus. *l. eadem, locum quoque inimicißimum*] *liber unus manuscr. habet*, locum quoque *immunitissimum. & supra l.* 13. *ubi est*, conneniret, *libri manuscripti habent*, conuenit.

P. 55: L. 2.

Neque ſenſi hoc, & non ſuaſi &c.] uidentur hæc ex Demoſthenis *oratione pro* Cteſiphonte *expreſſa.* Οὐ γάρ εἴρηκα μὲν, ἀλλ᾽ οὐκ ἔγραψα, οὐδ᾽ ἔγραψα μὲν, ἀλλ᾽ οὐκ ἐπρεσβευσάμην. *&c. id eſt, non enim dixi quidem, ſed non decreui: neque decreui quidem, ſed non obij legationem &c. l. 24. laborum perpeſsione] quidam libri habent,* dolorum perpeſsione. *ſed parum refert. nam etiam apud* Græcos πόνος *utrunque ſignificat, dolorem, & laborem.*

P. 56. L. 10.

Hoc facile perfici poſſet.] uerbum perfici *abeſt à nonnullis libris manuſcrip.*

P. 56: L. 1.

Quòd te rei militari infrequentem tradidiſti] liber manuſcrip. unus habet, quòd te tribuni infrequentem rei militaris tradiderunt. *quæ fortaſſe recta ſcriptura eſt. l. 11.* Occulte *fecisse ſuſpicionem] reclamantibus libris omnibus* iecisse ſuſpicionem *legendum puto. quamquam* facere ſuſpicionem *uſurpauit in oratione pro* Flacco.

P. 57. L. 4.

Ad breuitatem coniunctio] repete ἀπὸ κοινοῦ, *eſt appoſita. mendoſi autem ſunt hoc loco uetuſti aliquot cod. in quibus ſcriptum eſt, ut in uulgatis,* breuitatem parit coniunctio. *Mendum autem natum eſt ex eo; quòd cum ab aliquo librario ita ſcriptum eſſet* ne ſatietatem pariat, at breuitatem: *alius librarius poſtea cum hunc locum deſcriberet,* at, *poſterius,*

siue prudens, putans esse superuacaneum, siue imprudens, duarum syllabarum similitudine in errorem inductus, omisit: postremo semidoctus aliquis cum uideret aliquid deesse, addidit uerbum, parit. l. 7. aut commiserationis] hæc absunt à duobus cod. manuscr. quare uel delenda putant quidam, uel legendum, aut commorationis. l. 15. in contrario causæ] fortasse legendum, in contraria causa.

P. 58. L. 20.

Relinquitur in audientium iudicio] quidam liber manuscr. habet, relinquitur inchoatum.

P. 58: L. 28.

Plagiosippus iste, &c.] Turnebus legendum putat, Plaxiogippus iste. malim legi, Philoxiphus iste. Philippus significatur.

P. 59. L. 10.

Nec tam facile ex Italia materis Trinsalpina] sic legendum, & ita edidit Paullus Manutius. Est autem materis genus teli Gallici. Sisenna, Gallia materibus, Sueui lanceis configunt.

P. 59: L. 24.

Non illæ te nuptiales tibiæ] quidam putant hic legendum, nuptiales tedæ. sed cum in tribus codicibus manuscrip. Memmianis, & in Nicotiano, & in ceteris reperiam scriptum tibiæ, nihil censeo mutandum.

P. 60. L. 29.

Reuirescunt] duo libri manuscr. habent, reuirescent.

P. 60: L. 9.

Pecuaria credemus?] legendum putant quidam, pecua credemus, seu pecuda: quia ueteres, inquiunt, teste Nonio dicebant pecua & pecuda, & in singulari pecu, ut genu, seu pecuum, inde pecuarius, a, um. ut res pecuaria. ego nihil muto.

P. 62. L. 23.

De qua posterius] sic legendum, non ut in uulgatis superius. nam posteriore loco de eo licentia genere praecepit, quod assimulatione et astutia quadam constat: priore loco de ea licentia, quae per acrimoniam tractatur.

P. 63. L. 19.

Deripiuntur] sic legendum. potius, quàm, ut est in uulgatis, diripiuntur. Est enim deripere, de aliquo loco rapere. diripere autem in diuersas partes rapere et discerpere, seu dilacerare.

P. 64. L. 21.

Certam sumere scientiam] liber unus manuscrip. habet, sumere sententiam.

P. 64: L. 2.

Non eodem modo] sequitur infra, sed commutate, id est commutata ratione dicendi: idq; tripliciter, ut mox subijcit ibi, Commutabimus tripliciter &c. commutabimus autem nempe modum dicendo. Mendose autem legitur in libris uulgatis, sed commutare, cum libri scripti habeant, sed commutate. Commutabimus tripliciter &c. l. 9. cum agetur incolumitas] sic restitui fretus auctoritate duorum librorum manuscr. reiecta uulgata lectione, cum augetur: quae nata est ex ignoratione Latini sermonis.

nam ita loquuntur Latini, agitur ſalus reip. agitur uita bonorum omnium, agitur caput: non de ſalute, de uita, de capite: quod alibi docui pluribus uerbis. l. 13. pro patria ſtudioſe quamuis &c.] lectionem uulgatam retinui, præſertim auctoritate aliquot librorum manuſcrip. confirmatam: quam non intelligentes quidam indocti, inculcarunt uerbum pugnet, iudicantes ita legendum, ut pro patria ſtudioſe pugnet. ſed non uiderunt aduerbium ſtudioſe pertinere ad uerbum deſcendat: nec, quamuis poſitum pro quantumuis: ut ſit, deſcendat ſtudioſe in quantumuis magnam uitæ dimicationem.

P. 65. L. 3.

Produxit uſque ad hanc ætatem] fortaſſe legendum, perduxit.

P. 65: L. 3.

Ergo huiſmodi] inter hæc uerba, & ea, quæ antecedunt, interiecta fuerunt hæc, quæ reperiuntur in libris omnibus & uulgatis & manuſcrip. In hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt: ea ego funditus deleui, ut ſuperuacanea, & temere uela librarijs, uel ab indoctis hominibus inculcata.

P. 66. L. 15.

De qua producti ſumus] fortaſſe legendum prouecti ſumus, ut ſupra lib. 1. p. 3. l. 15.

P. 67. L. 7.

Quod minus eſt ueriſimile] ſic eſt legendum, libris omnibus inuitis. ſed uelim ſupra etiam legi hic probabilius, &c.

P. 67: L. 15.

Hoc simile per collationem, &c.] *hunc locum ope ueterum codicum felicißime restitui, ut intelligent qui uulgatam lectionem cum ea, quam reposuimus, comparabunt.*

P. 68. L. 15.

Prope manu tentari poßit] *quidam legendum censent*, manu tractari, *alij* teneri. *l. 23. ibat Turnus in prælium*] *nomen*, Turnus, *quod abest, à libris ulgatis, in antiquis repertum reposui. l. 30. dentibus insecare*] *legendum censet Auratus, inuntare, cum in uulgatis legatur*, dentibus insecare.

P. 68: L. 6.

Cum domo comeditur] *liber manuscr. habet*, cum domo sua ut comedatur, aufertur. *l. 17. sed ostentatorem pecuniæ suæ*] *sic restituerunt Memmius & Auratus, cum in omnibus libris legeretur, ostentatorem pecuniosum l. 23. aspectus. omnium præstinguere*] *sic legendum, non* perstringere, *neque* præstringere. *præstinguere autem ualet ob tenebrare: ut docet Nonius. de quo uerbo uide plura in commentarijs Lucretianis.*

P. 69. L. 8.

Receperant] *liber unus manuscrip. habet*, inuitarant. *l. 27. decima uenitote*] *quidam libri habent*, ad decimam. Ad decimam *autem hoc est, circiter decimam.*

P. 69: L. 14.

Quæ singulis diebus efficiat] *duo libri manuscrip. habent*, quæ singulis diebus efferat. *l. 27. tenens*

iaculum] quidam libri uet. habent, tenens baculum.

P. 70. L. 25.

Quæso commoueare.] libri uulgati habent, quæso, commouere, & nonnulli manuscrip.

P. 71. L. 30.

Inde Thasi præsidium reliquit] sic restituit Adrianus Turnebus, cum in libris omnibus legatur, Tharsi, planè mendose. Tharsus enim urbs Ciliciæ est, Thasus insula in mari Aegæo Thraciam uersus non longè à Lemno, atque ita postea scriptum reperi in uno codice Memmiano longe optimo.

P. 71: L. I.

Inde appulsus in Hellespontum] sic restituit Auratus. nam uulgati libri & duo manuscrip. habent, pulsus, quæ tamen scriptura non est reijcienda. l. 24. commeant omnes] alij libri habent, conuolant omnes. l. 27. at iste spumans ex ore scelus] quidam libri manuscripti habent, at iste spumas ex ore eiiciens. non probo. & ibidem alij habent, ex intimo. ego nihil muto. nam hic ex infimo idem ualet quod ex intimo, ex alto. l. 30. percutit tempus] nihil muto, cum lib. optimus Memmianus sic habeat: neque me mouet, quod in duobus alijs scriptum est, percutit frontem. Nam & Virg. lib. 9. Aeneid. dixit, it hasta Tago per tempus utrunque Stridens.

P. 72. L. I.

Ille nulla uoce delibans insitam, &c.] secutus sum omneis ferè libros manuscrip. & uulgatos: tametsi mihi

mihi ne hæc quidem lectio satis probetur. suspectum enim mihi est hoc delibans, *quod uulgo interpretantur uiolans. malim legi* delimans, *seu potius* dedecorans. *Quod autem alij habent*, ille nullam uocem edens, insita uirtute concidit: *nihilo magis mihi probatur. ego malim sic legi*: Ille nullam uocem edens *insita uirtute indignam. uerum iudicet lector eruditus.*

EIVSDEM IN M. TVLLII CICERONIS RHETORICORVM, SEV DE INVENTIONE RHETORICA.

LIBER PRIMVS.

P. 74. L. 11.

IM *naturæ iam obtineret*] *legendum fortasse est*, naturæ uicem obtineret.

P. 75: L. 24.

In generibus rerum] *sic habent omnes libri: sed legendum uidetur*, in geri causarum.

P. 76. L. 16.

Ecquid sit bonum] *sic habent duo libri manuscrip.* ecquid autem, *idest utrum aliquid: num aliquid, an aliquid.*

P. 76: L. 3.

Electas res collocasse] sic habent duo libri manuscrip. & omnes ferè uulgati. quidam tamen legi uolunt collegisse. l. 16. ad inuentionem perceptio] uel delendum, ad inuentionem, uel addendum, idoneorum. Ac fortasse paulo ante alieno loco positum est, hic suo reponendum. Quidam legi uolunt, uerborum inuentionis.

P. 77. L. 21.

Nam ecquid factum sit] sic legendum, non, ut habent libri uulgati, Nam quid factum sit. nam quæstio quid sit, efficit constitutionem deffinitiuam. hic autem de facti controuersia agitur, in qua quæritur uel an aliquid factum sit, uel an fiat, uel an futurum sit. l. 30. non conueniat] Post hæc uerba sequitur deinceps in omnibus libris uulgatis & nonnullis manuscrip. non quòd de facto non constet. quod ego totum sustuli, ut ab aliquo indocto inculcatum, cum ascripum esset ad oram libri, tanquam interpretatio eorum, quæ antecedunt. atque ita sanè uidetur etiam Aurato.

P. 78. L. 18.

Partis eius, quam hic dicit] id est constitutionis generalis. sic autem legendum, & ita habent duo libri manuscripti, non partis eius, quod &c.

P. 79. L. 21.

Cum aliud aliquod factum] in uno codice manuscrip. ita legitur: cum aliquod aliud ab illo, de quo agitur, factum rectum &c.

P. 81. L. 5.

Orationem exordiendi] cum in libris manuscrip.

reperiſſem ſcriptum, in oratione, *ego*, orationem *repoſui.*

P. 82. L. 19.

Ad ſummam reip.] *legendum puto*, ad ſummam rem, *ſeu* ad ſummam remp. *l.* 30. *animus auditoris infeſtus eſt*] *malim legi*, infenſus, *ſeu* offenſus eſt.

P. 83: L. 28.

Ab eo negotio, quo de agitur] *ſic legendum, non, ut quidam uolunt*, quod agitur.

P. 91: L. 16.

Poſt deſcripte, & electe] *quidam libri habent*, poſt diſcrete & electe.

P. 92: L. 13.

Dubium eſſe id ipſum non oportebit] *ſic habent libri manuſcr. quos ſecuti ſumus repudiata uulgata lectione*, id ipſum, quod inducimus, *non* oportebit. *quis enim non uidet has uoces*, quod inducimus, *eſſe ab aliquo lectore ad oram libri adſcriptas, deinde à librario ſcriptore in contextum uerborum* M. *Tullij tranſlatas? l.* 24. *longius procedere rogationem*] *quidam liber uetus habet* procedere orationem.

P. 93: L. 20.

Nobis in dicendo] *legendum putant quidam*, in docendo: *ſed errant: nam* in dicendo, *hoc eſt in cauſis ciuilibus.*

P. 94. L. 21.

Ex omnibus partibus cogitur] *quidam legendum exiſtimant* colligitur.

P. 96. L. 26.

Ex una quoque parte, &c.] *ſic reſtitui hunc*

locum partim auctoritate codicum manu scrip. fretus, partim coniectura ductus. mouit me postremo ut ita reponerem, locus simillimus infra. pag. 98. lin. 13. ibi, si qui autem ex una quoque parte, &c.

P. 96: L. 19.

Quod hic fecit.] hæc absunt à tribus codicibus manuscr. ego tamen ea mihi retinenda existimaui si quis uero delenda putabit, ita erit deinceps legendum, Quid autem magis, &c. quam lectionem putauerim esse rectam, & antiquam. l. 25. exornato tropæo] sic legendum, non trophæo. est enim nomen Græcum τρόπαιον, παρὰ τὸ τρέπειν à Latinis usucaptum. neque est quòd quisquam mihi dicat Latinos addere aspirationem, ut dicant trophæum, cum Græci efferant tropæum. Quamobrem enim non item efferunt trophus cum aspiratione, sed tropus, cuius eadem origo est? Eodem errare dicunt uulgo, Bosphorus, cum sine dubio Bosporus sit & scribendum & pronuntiandum, ut alibi ostendimus.

P. 97. L. 26.

Quid causæ est, quin istum, &c.] duo libri manuscr. habent, quid dubitatis, quin istum, &c.

P. 97: L. 28.

Aut ita ut ex contrario] liber unus manuscrip. habet: Aut contrarium conclusionis inferimus hoc modo.

P. 98. L. 8.

Et perspicuam fugeris complexionem] sic legendum, fugeris, non feceris. & ita habent duo libri manuscripti, longe optimi. nam & paullo ante dixit, id,

quod perspicuum sit, in complexionem non esse inferendum, & id uitium esse uitandum.

P. 98: L. 17.

Hoc idem exerceamus] *post hoc uerbum sequitur deinceps in uulgatis libris, & nonnullis manuscriptis,* ut quàm facile factu sit. *in quibusdam alijs,* ut quàm facile dictu sit, experiamur. *hoc totum deleuimus, ut alienum & superuacaneum. alioquin ita legendum erit:* id quod facile factu sit.

P. 99. L. I.

Aut leuatur] *tres libri ueteres habent* alleuiatur. *l. 6. & argumentorum expolitionem*] *liber unus manuscrip. habet,* & argumentationem, & expolitionem.

P. 100. L. 22.

Ad id quod agatur] *legendum fortasse est, ad id,* quo de agatur.

P. 100: L. 30.

Cuius prædæ sectio uenierit] *exempla Veneta Aldina, & Parisiensia ab Herrico Stephano impressa habent,* cuius predæ sectio ne uenierit, *& ita habent quidam manuscripti. in nonnullis alijs uulgatis legitur,* cuius prædæ sectio,non uenierit. *quam lectionem non probo. quidam docti legendum censent,* cuius prædæ sectio uenierit: *quibus assentior. utatur tamen suo quisque arbitratu.*

P. 101. L. 19.

Maiorem quandam uim obtinet.] *sic habent duo libri manuscripti: omnes ferè uulgati,* continet.

P. 102: L. 9.

Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes] *sic legendum*, trabes *dicebant ueteres in numero singulari*.

P. 103: L. 15.

Immune est facinus] *sic legendum esse admonuimus supra lib. 2. rhetoric. Cornificij ad Herennium, pag. 22: l. 2.*

P. 104. L. 29.

Et ita omneis breuiter transire] *quidam legendum putant*, & ita omneis breuiter transigere.

P. 104: L. 2.

Vt reducere in memoriam] *quibusdam doctis placet legi*, redigere in memoriam.

P. 106. L. 12.

Quæq; post negotium consecuta sunt.] *legendum fortasse est*, quæque negotium consecuta sunt.

IN LIBRVM II.

P. 108. L. 15.

Propter fani religionem remansit] *legendum fortasse*, permansit.

P. 108: L. 8.

Vnum in locum conduxerunt] συνήγαγον, *sic Lucretius*, parteis conducere in unum. *& alibi*, conductis partibus. *Iterum M. Tullius infra*, unum in locum conduxit Aristoteles. *l.* 11. *memoriæ tradiderunt*] *liber unus manuscrip. habet* prodiderunt. *l.* 30. *si quo uitio*] *liber unus manuscrip. habet*, si quo inuento.

P. 109. L. 2.

Cuius aliquo bono præcepto.] *ſecutus ſum libros ferè omnes uulgatos. nam tres manuſcr. habent*, bene præcepto. *quibuſcum conſentiunt Veneti impreßi.*

P. 110. L. 3.

Et in hoc tempore] *ſecutus ſum libros uulgatos, & nonnullos manuſcr. nam manuſcr. unus non habet uocem*, tempore, *quæ fortaſſe ſuperuacanea eſt, & aliunde illata.* in hoc *enim ita intelligendum eſt, in hoc negotio à nobis inſtituto.*

P. 110: L. 16.

Nunc ad coniecturalem conſtitutionem] *ſecutus ſum libros uulgatos, & nonnullos manuſcr. nam alij habent*, nunc à coniecturali *conſtitutione proficiſcamur, ſeu proficiſcemur. mendoſe, opinor. l. 26. cum illum alterum, uidelicet qui nummos haberet*] *ſic omnes quidem libri habent, ſed ego legendum puto*, cum illum alterum nummos habere animaduertiſſet.

P. 111. L. 2.

Gladium cruentum] *liber unus manuſcrip. habet*, gladium cruentatum: *& infra. ubi in alijs eſt*, cruentum.

P. 112: L. 5.

Sed qua cogitatione & ſpe ad maleficium profectus ſit] *libri duo manuſcrip. habent, qua cogitatione animus & ſpe, &c.*

P. 113. L. 3.

Quàm leniſſime quietiſſimam] *ſic omnes quidem habent libri: ſeu quidam docti arbitrantur*

esse legendum, quàm leuissima. *nonnulli* quàm lenissime. *ego, siquid immutandum sit, putem potius sic legendum*, quàm lenissimam & quietissimam &c.

P. 113: L. 5.

Cognomen quoque & agnomen.] *in duobus libris manuscr. non est*, & agnomen. *l.* 22. *priuatus, an cum potestate sit.*] *tres libri manuscr. habent*, priuatus, an in potestate sit.

P. 114. L. 9.

Item facta & casus] *libri duo manuscr. habent*, iam *facta. l.*29. *Vt si, quem pecunia*] *sic restitui, cum reperissem in tribus libris manuscriptis*, si quidem: *uulgati autem habeant*, si quis, *mendose.* quem *autem hoc loco relatiuum est, ut grammatici appellant, & legendum*, si, quem *&c. diuisim. non* siquem *pro* si aliquem, *coniunctim.*

P. 114: L. 15.

Poterit uitio reus ante admisso] admittere uitium, *uidetur durius & insolens* : admittere peccatum *usitatius. itaque sic legendum putem* : si nulli affinis poterit peccato ante admisso reus demonstrari. *aut delendas has duas uoces*, ante admisso.

P. 115: L. 15.

Partes generum pleræque] *sic habent omnes libri uulgati, & manuscr. præter unum, in quo est*, pleræque non omnes. *qua ex scriptura coniicere quis possit legendum*, pleræque omnes. *ita enim sæpe hæc coniuncte ponuntur* plerique omnes.

P. 116. L. 16.

Ecquæ consuetudo] *uidetur legendum potius,* ecqua, *idest, num aliquæ & ita infra, ecqua lex. ita denique omnibus in locis ubi est ecquæ, legendum putarim* ecqua. *l.* 30. *quod pœnitere fuerit*] *fortasse legendum,* cuius pœnitere fuerit necesse.

P. 116: L. 7.

Quod simul diuerterit] *quidam libri ueteres habent,* quod simul deuerterit. *quod probo. l.* 13. *an ita temere, ut non uerissimile sit &c.*] *à duobus codicibus absunt hac uerba,* ut non uerisimile sit quemquam tam temere. *ex qua scriptura coniicere possit aliquis ita hunc locum esse legendum,* an temere ad maleficium accessisse.

P. 117. L. 3.

Ad inuentionem animus incedet] *nihil muto: quam uis tres libri manuscrip. habeant,* animus incidet.

P. 119. L. 11.

Et ex eo, quod ostenderis esse, uerbi causa &c. id est, & ex eo, quod ostenderis esse maiestatem minuere, nempe esse de dignitate, aut amplitudine, aut potestate, &c. derogare: oportebit docere &c. Sed non dissimulabo, has uoces, uerbi causa, *mihi uideri esse delendas. Quid enim attinet eas addere, cum paullo ante huiuus definitionis exemplum posuerit? l.* 23. *eo concesso, ostendetur*] *liber unus manuscr. habet,* eis concessis. *alius,* eius concessis. *planè mendose. Ego putabam legendum,* ea concessa: *nempe descriptione.*

P. 119: L. 20.

In sui periculi causa] *id est in suo periculo. suo au*

tem, nempe defensoris. Quòd si quiuis malit legi, in suo periculo, non repugnem.

P. 121: L. 26.

Suis hæredibus concedebat] liber unus manuscrip. habet, cedebat.

P. 122. L. 8.

Post autem approbata quædam à consuetudine] hunc locum in plerisque. exemplis peruersa interpunctione deprauatum, interpunctis mutatis emendaui. l. 23. reueremur & colimus] duo libri manuscripti habent, ueremur & colimus: unus, ueneramur & colimus.

P. 122: L. 12.

Aut aliquorum constitutum est] sic legendum, & ita habent duo libri manuscrip. & nonnulli uulgati. denique ex simili loco, qui est infra, perspicuum est hic ita legi debere.

P. 123: L. 15.

Incurrit huic definitio] ea uerba, quæ deinceps sequebantur in omnibus ferè uulgatis, trium librorum manuscrip. auctoritatem secuti deleuimus. Quin sola ratione freti, pro nostro iure deleuissemus. fuerunt enim à semidocto aliquo temere inculcata. cui rei argumento est, ut alia omittam, ipsa locutio. non enim ita loquitur M. Tullius, lædere maiestatem, neque ita loquuntur Latini, accusatus est læsæ maiestatis, (est enim barbarum) sed accusatus est lege maiestatis, uel simpliciter, accusatus est maiestatis, ut hoc loco: l. 30. tractari conueniet] uerbum conueniet, abest ab uno codice manuscrip. ut fortasse ita sit legendum,

tractari oportebit, & adhibere cæterarum &c. uerum tamen nihil muto.

P. 124. L. 13.

Atque hæc quidem plerunque in hoc genere incidunt] *tres libri manuscrip. habent*, in hoc genere accidunt. *ex qua scriptura putabam sic potius legendum*. Atque hoc quidem plerumque in genere accidit, ut & coniectura &c.

P. 125. L. 19.

Perturbationem iudicij futuram] *repete* ἀπὸ κοινοῦ, *demonstrare. & dele uerbum* dicemus, *tanquam ab aliquo indocto inculcatum, l. 26. si uero cæteri quoque idem faciant*] *in uno codice manuscrip. sequuntur deinceps hæc*, ut sine iudicio eos puniant, quos accusant. *quæ ego puto fuisse ab aliquo lectore ad oram libri annotata huius loci declarandi causa, deinde à scriptore librario in contextum uerborum Ciceronis coniecta*.

P. 126. L. 20.

Quam sit ille promeritus] *legendum fortasse*, quàm sit *ille meritus. l. 30. uerum omnino homini libero*] *sic habent tres libri manuscrip. longè melius quàm uulgati*, uerum etiam. *nam hic omnino idem ualet quod apud Græcos* ἁπλῶς.

P. 126: L. 18.

A` defensore in eius. q. u. s. aud. conquestio] *sic restitui, cum in libris omnibus legatur, conquestione, planè mendose.*

P. 127. L. 12.

Aut ex definitiua] *hoc totum abest à duobus libris manuscriptis.*

P. 127: L. 1.

Vis implicata] *uerbum* demonstrabit, *quod deinceps sequitur in uulgatis, non est in duobus manuscrip. iccirco ego deleui, cum præsertim sit superuacaneum. nam uerbum* considerabitur, *quod paullo post sequitur, etiam ad hoc membrum pertinet. adde quod Latini non solent ita loqui, quod non potuerit, demonstrabit, sed hoc modo potius,* non potuisse demonstrabit. *l. 22. & in ipso non sit*] *alij libri habent,* aut in ipso non sit. *in alijs hoc totum desideratur. l. 26. nec, si quod in eo sit delictum*] *duo libri manuscrip. habent, nec si quid, &c. quæ lectio si placebit, delictum erit participium.*

P. 129. L. 3.

Magnis commotus tempestatibus] *sic omnes quidem libri habent, neque ego quicquam immuto: sed putauerim tamen legi debere,* magnis commotis tempestatibus, *id est coortis aut excitatis. l. 5. ut eo traduci*] *malim legi,* ut eà traduci. *quanquam enim eo, ferri potest, id est per eum fluuium, uel ad sacrificium: malim tamen eà, id est per eum locum, seu per eam uiam.*

P. 129: L. 16.

Ac ne, sic faceret, præcaueri] *sic restitui, cum in codicibus manuscrip. scriptum reperissem,* ne sic, *non ut in plerisque uulgatis,* nisi.

P. 130. L. 3.

Qui potestatem habent uindicandi] *sic habent tres libri manuscrip. quos secutus sum, uulgati autem* iudicandi. *l.* 30. *quod ex uno quoque genere*] *sic restitui unum codicem manuscrip. secutus, cum uulgati omnes habeant,* ex eo quoque.

P. 130: L. 10.

Quare parce eo genere, &c.] *hunc locum fœde deprauatum in libris uulgatis, felicissime restitui partim coniectura ductus, partim à codicibus manuscr. adiutus. sic autem habebant uulgati.* Quare parte eius generis, &c. *præterea hæc uerba,* ut deprece ris, *desunt in uulgatis, quæ reperi in duobus manuscrip. postremo abest negatio à duobus item manuscr. quæ est in uulgatis. l.* 13. *cum uidearis non uti deprecatione*] *non celabo lectorem uno in codice manuscrip. desiderari negationem: quem non sum secutus. l.* 28. *apud l. Opimium, & eius consilium dui dictum est*] *omnes ferè libri manuscr. habent,* diu ductum est. *quos non sequor.*

P. 131. L. 15.

À tali ratione absuturum] *sic omnes ferè libri habent, præter unum atque alterum: in quibus est,* à tali ratione cautum futurum. *Vir quidam doctus amicus meus putabat legendum, sibi à tali ratione cauturum. l.* 18. *se aut consanguineum maioribus in primis*] *in duobus libris manuscr. scriptum reperi,* consang. aut à maioribus primis. *quæ scriptura mihi uidetur probabilis. Cætera iam huius loci uulnera uerbis in suum ordinem restitutis, à me sanata sunt.*

P. 131. L. 8.

Aut aliqua de causa facta] *facta beneficia, rarum loquendi genus. beneficia collata, aut data, usitatius: quamquam proxime ita loquitur. l.* 10. *odium esse acre susceptum*] *liber unus manuscrip. habet,* hac re susceptum. *quam scripturam probo: malim tamen ita legi,* ex hac re susceptum. *l.* 17. *uel quale odium*] *à quibusdam libris manuscrip. abest uox, quale: & loco disiunctionis,* uel, *est copulatio, &c.*

P. 132. L. 23.

Nihil attinet] *sic legendum, non, ut in omnibus libris uulgatis, & nonnullis manuscrip.* nihil ad nos attinet.

P. 132.

An falsa quædam ex oratione] *liber unus manuscr. habet,* ratione. *l.* 16. *aut deorum bonitatis*] *huius rei esto exemplum Timothei felicitas: cui dormienti pictores fortunam adstantem, urbesq; in plagas & retia coniicientem faciebant.*

P. 133. L. 1.

Nimium peruagetur] *nihil equidem muto, neque quicquam uarietatis in codicibus manuscr. reperi: sed doctus quidam putat legendum,* peruulgetur: *ut infra non longe. l.* 8. *ea ex præmio pulchra*] *duo libri manuscrip. habent,* ea experiendo: *unus,* ea experienda. *quos non sum secutus. supra autem legendum quidam putant,* Quæ enim amara & ardua sunt. *l.* 12. *delibrari putent? cum reperissem in quatuor libris manuscrip. & nonnullis uulgatis* delibe-

rari, ego delibrari *repoſui*. delibrari *autem interpretor, detrahi, deminui, deteri: ut apud Lucr. lib.* 3. nec delibrare ualemus Tempore de mortis &c, &c. *item ſæpe. de quo leges plura in ſcholijs noſtris Lucretianis.*

P. 133: L. 14.

In ea ſententia, in qua] *legendum putauerim*, in eam ſententiam, in quam.

P. 134. L. 11.

Et exitum legis] *uocem* legis *repoſui ex codice manuſcr. confirmatus autem hæc ſcriptura ſuperiore ſimili loco*. neque exitum legis in meretrice publicanda. *l.* 30. *amentiæ igitur fuiſſe*] *legendum uidetur*, Amentiam igitur, *ſeu, ſi quis malit*, Amentis.

P. 134: L. 22.

Filius genitur unus] *cum in tribus libris manuſcriptis ita ſcriptum reperiſſem*, gignitur unus, *neque in ullo uerbum*, fuerit, *legatur: ego ſic reponendum conieci*, filius genitur unus, *&c. ex qua uera & recta ſcriptura non intellecta; alij fecerunt* genitus fuerit, *alij* gignitur. geno *autem dixiſſe ueteres pro gigno, & ueteres grammatici docent, & nos admonuimus in commentarijs noſtris Lucretianis. atque eo uerbo perſæpe Lucretius utitur, ut quidem nos edidimus.*

P. 135. L. 14.

Tribunum militum ſuum] *ſic eſt legendum, & ita habent duo libri manuſcripti, & nonnulli uulgati: niſi quis malit reponi, tribunum militarem ſuum, ut eſt apud Marcum Tullium orat.* pro Milone, *ubi comme-*

moratur hoc factum his uerbis: Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu. C. Marii propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui uim afferebat. facere enim probus adolescens periculose, quàm perpeti turpiter maluit: atque hunc ille uir summus scelere solutum periculo liberauit. *Eandem rem narrat Plutarchus in Mario, & ei militi nomen fuisse. ait Trebonio: tribuno autem Caio Clodio. l. 25. maiorem autem partem] sic est legendum, & ita loquebantur boni scriptores. Mar. Tull. Orat. perf.* Magnam partem iambis nostra constat oratio. *Item off. lib.* I. *Cæsar. lib. 4. de bello Gall.* Magnam partem *lacte atque pecore uiuunt. & item Lucretius lib.* 3. Non minimam partem mortis formidine aluntur. *Idem.* VI. Inde bonam partem in lectum mæro re dabantur. *sic enim edendum curauimus. ubi uulgo legebatur*, Inde bona ex parte, &c.

P. 135: L. 8.

Quasi intentantis loco producendo] duabus his uocibus deletis, intentantis loco, *seu, ut habent quidam alij libri*, intendentis loco, *sic legendum puto*, quasi producendo. *l.* 10. *aut contra contendi neget] hoc totum quis non uidet esse uel corruptum, uel foris inculcatum & superuacaneum? Nam. quod quidam reposuerunt*, aut contra contendi posse neget: *primum hoc* posse *addiderunt de suo: deinde sententiam expresserunt, ab hoc loco alienam, atque adeo huic loco planè contrariam. ita enim esset potius legen gendum*, aut contra contendi posse putet: *uel sic*

potius,

potius, aut contradici posse contendat: *hæc omnino uel delenda esse censeo, uel sic, ut paullo ante admonui, emendanda: nisi ita explicemus, an neget contra scriptum à se factum, aut pugnari contra scriptum, cum factum suum, quod cum scripto pugnat, defendat. l. 12. nihil esse quòd hominem] sic restitui ratione fretus. sic enim loquuntur Latini, nihil est quòd: non, nihil est quo. sic idem infra.* nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quòd multa dicamus.

P. 136. L. 10.

Conseruanda sit] liber unus habet, obseruanda sit.

P. 136: L. 23.

Quod contra legem iudicarint] tres libri manuscr. habent, quid contra legem iudicarint. unde suspicor legendum, si quid contra legem &c.

P. 137. L. 7.

Si eius causæ, propter quam] cum ab uno codice manuscripto longe optimo abesset uox causam, *in alio scriptum esset, causæ, ego deleta uoce rei,* causæ, *retinui: quæ scriptura, mea quidem sententia, recta & proba est. l. 15. aut legem abrogari] hæc absunt ab uno codice manuscrip. l. 21. qui lator sit] quidam liber manuscr. habet,* qui legis lator sit. *alius qui lator legis sit. l. 22. se actiones uidere] hic locus mihi suspectus est. quidam libri manuscripti habent,* eas se actiones. *quidam uir doctus legendum putat;* eam se rogationem uidere. *ego putabam potius reponendum, eam se rationem &c. l. 24. legem, cuius cuius modi sit] id est cuiuscunque modi sit. sed legendum arbitror cui-*

cuimodi sit. quod idem ualet. nam cuiuscuiusmodi, duriusculum est: quanquam etiam alibi Cicer. hac uoce usus est, & Lucretius. quare sequamur libros manuscrip.

P. 138: L. 2.

Vt sententia quoque & uoluntas scriptoris, &c.] hunc locum partim coniectura ductus, partim à codicibus manuscrip. adiutus restitui: in quibus confirmata scriptum reperi: non, ut in uulgatis, confirmatum. l. 22. sed qui cogitationem assequi possent.] sic omnes habent libri: sed ego sic omnino legendum contendo, sed qui cogitatione sententiam assequi possent.

P. 139: L. 2.

Sibi præmium loco deposcit] quidam liber manuscrip. habet, sibi in præmii locum, alius, sibi in præmium deposcit. l. 20. quæ diligentißime sancita est.] sic restitui coniectura ductus, cum in libris omnibus legeretur, qua diligentissima & sancta est, planè mendose atque inepte. sancire legem autem, & diligenter sancita lex usitata sunt Latinis genera loquendi. non dißimulabo tamen me in uno codice manuscripto scriptum reperisse, diligentissima & sanctissima. sed ego hoc sanctissima suppositum esse puto ab eo, cui uox sancta post uocem diligentissima non probaretur. Licet etiam legere, diligentissime sancta est. quod propius aberit ab antiqua scrip.

P. 140. L. 19.

Si furiosus est] his uerbis hanc legem fuisse perscriptam traditum est, SI FVRIOSVS ESSE

INCIPIT, &c. l. 21. PECVNIA'QVE SVA LEGASSIT.] *sic restitui, cum in uulgatis legatur*, legauerit. *legassit autem antiquum. pro legauerit. Sed non dissimulabo, alibi hanc legem his uerbis perscriptam reperiri:* PATER FAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER PECVNIA, TVTELA'VE REI SVAE, ITA IVS ESTO. *l. 26. inditæ sunt*] *libri uulgati habent*, inductæ sunt: *duo manuscrip.* inditæ sunt. *unde quidam legi uolunt*, indutæ sunt, *quo modo scriptum est in uno libro manuscr. lib. 1. Rhetor. ad Herennium. Videbatur tamen potius ita loqui debuisse*, pedes in soleas ligneas induti sunt, *quemadmodũ dicimus*, inducere se in laqueum, in nubem.

P. 141: L. 30.

Quædam separatius] *liber unus habet* quædam separatim, *separatius tamen non improbo, ab aduerbio positiuo* separate.

P. 142: L. 8.

Naturæ, modo, rationi consentaneus] *liber unus manuscrip. habet*, naturæ modo, atque rationi consentaneus. *modus naturæ autem, id est moderatio naturæ, seu moderata natura, seu lex & regula naturæ. Si quis lectionem receptam probabit, sic poterit hic locus explicari, consentaneus rationi, quæ ratio naturæ modus est. uel sic: consentaneus rationi, per modum & moderationem naturæ. uel sic, consentaneus naturæ, modo, rationi. Omnino suspectus mihi est hic locus, neq; uidetur mendo uacare. scriptura tamẽ antiqua satis facilis & plana est. l. 24. natura ius est*]

tres libri manuscr. habent, Naturæ iu est. *quam scripturam quamuis non improbem, ita enim supra hoc eodem libro locutus est*, Naturæ iura, & consuetudinis ius, &c. *receptam tamen tueor ac retineo, ut* Natura, *sit septimi casus. sic enim infra loquitur:* Consuetudine uis est.

P. 143. L. 13.

Vulgi approbatione perduxit] liber unus manuscr. habet, produxit: *quod probo. ita enim sæpenumero loquitur. nisi quis malit legi*, prouexit.

P. 143: L. 5.

In odium alicuius inferioris] sic, restitui coniectura ductus. nam uox inuectionis, *quæ reperitur in omnibus libris, sine dubio corrupta est.*

P. 144. L. 1.

Alicuius honesta] fortasse legendum honesti.

P. 145. L. 10.

Hoc inferius] uidetur legendum, in hoc inferiore. *l. 23. præter has autem inuenias esse multas necessitudines. sic liber manuscr. habet. Impreßio Manutiana habet*, pariter autem esse multas res necessitudinis. *l. 24. ad quas similis adiunctio non accedit] Quidam putant negationis nota deleta sic legendum*, similis adiunctio accedit. *l. 29.* EXTRA QVAM] *necesse est uerbi gratia, homines intereant, extra quàm si uelint fame perire, idest, præterquàm si, uel nisi uelint, &c.*

P. 145: L. 16.

De honestate delibratum] cum in duobus libris manuscrip. reperissem, delibratum, *hoc ipsum lectori-*

bus testificari uolui ut desinant iam dubitare omnes litterarum studiosi homines ubique in similibus locis legendum esse delibrare & delibratum, non delibare neque delibatum. qua de re tamen plura scripsimus in Commentarijs Lucretianis.

EIVSDEM ANNOTATIONES IN TOPICA.

P. 147. L. 13.

Quæ sunt ab illo pluribus libris expl.] duo libri manuscrip. non habent uocem libris. l. 17. ut sine ullo errore ad eam ratione & uia peruen.] in duobus libris manuscriptis non est ratione, neque rationem, quo modo legitur in uulgatis: & sane uidetur esse superuacanea. nam uel repetitur uox disciplinam, uel legendum, ad ea, ut subintelligamus, argumenta. ego ratione edendum curaui, ne nimis longe à lectione uulgata discessisse uidear. l. 28. minime sum admiratus] legendum fortasse est, demiratus, seu miratus simpliciter.

P. 147: L. 8.

Multa sæpe scripsisses] & Petrus Victorius in annot. in lib. 7. epist. scribit se incidisse in librum antiquum, in quo ita scriptum esset, multa sæpe scripsisses: & ego ipse in codice manuscrip. Barnabæ Brissonij iurisconsulti doctiß. & causarum actoris Parisiensis facundiß. sine ulla litura uidi. Scribere autem dicuntur iurisconsulti, qui litigatoribus consulentibus scribendo cauent.

P. 148. L. 30.

Appellatus ab asse dando] sic est legendum, non, ut uulgo, ab ære dando. Quis enim non uidet assiduum dictum esse non ab ære, sed ab assibus, uel ab assidendo, id est à muneris obeundi pro re familiari assiduitate? Quod quidem & tradidit Gellius lib. XVI. cap. X. & Sextus Pompeius Festus in uerbo aßiduus. Iam uero quid aliud huius legis uerba significant, quam (quòd traditum est à Varrone lib. I. de uita populi Ro. ut refert Nonius) aßiduis, id est locupletibus cineis aßiduos, id est locupleteis, contracto ære alieno creditoribus addictos licuisse aßibus datis in libertatem uindicare, & è uinculis eximere? idem autem proletarijs non licuisse, quia cum essent tenui & angusta re familiari, cumq; reip. prodessent ea re duntaxat, quòd liberos procrearent, se & suos liberos familiamq; totam in discrimen adducerent, seruitutiq; ac sectioni subijcerent. si debitorem creditori addictum uindicare uellent? Non fuit autem hæc lex Aelia neque Sentia, sed XII. tab. icirco has uoces deleui.

P. 148: L. 4.

Alia ex forma] sic restitui reclamantibus libris omnibus uulgatis, in quibus legitur; formula, unum codicem manuscrip. secutus. quæ lectio perspicue recta est.

P. 149. L. 6.

An in tabulis pateat] sic legi debet, non ut in libris ferè omnibus, debeatur. sic enim loquebantur ueteres, M. Tull. Philipp. 2. Septies millies sestertium, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis patebat. Idem

pro *Quinctio.* Non habere se hoc nomen in codice fatetur, sed in aduersariis patere contendit. *l.* 15. *secundum puerulorum*] *quidam libri manuscr. habent* puerorum. *l.* 21. *quicum connubij ius non esset*] *liber unus manuscr. habet,* connubium non esset.

P. 149: L. 15.

Quoniam usufundi, &c.] *sic hunc locum emendaui detracta litera. s. de uoce* usus. *per usu auctoritatem autem significari puto iuris firmitatem ac stabilitatem quæsitam usu rei bienni. Quòd autem quidam sic legi uolunt & hic & in orat. pro Cæcina,* .usus, auctoritas *fundi biennis est, hac sententia: usus biennis fundi, est fundi auctoritas, id est si quis fundo usus sit biennium, ius ei usu quæsitum est, seu, is usu cepit fundum: non probo. hanc eandem autem sententiam ex ea, quam sequor lectione elicio, neque tantam uim uerbis affero. Iam sic dictum puto* usuauctoritas, *ut* usucapio. *lin. eadem: At in lege ædes non appell.*] *Ad hunc locum explicandum ac declarandum pertinent uerba legis, quæ sunt huiusmodi:* VSV AVCTORITAS FVNDI BIENNIVM ESTO. CAETERARVM RERVM VSVS ANNVS ESTO. *id est, biennium ualeat ad quærendam fundi possessori auctoritatem, et usucapionem: quod similem uim habet ac si quis dicat, fundus biennium possessus usucapitur, et ius quærit possessori. cæteræ res annum possessæ usucapiuntur. Si quis igitur dicat,* At in lege ædes non appellantur: *id est non commemorantur, seu de ædibus Silex lex: ideóq; in cæterarũ rerũ, quæ anno uno usuca-*

piuntur, numero habendæ sunt: summo iure ita iudicandum esset: sed æquitas plus ualere debet, quæ paribus in causis paria iura desiderat.. Aedes autem fundo eò sunt pares aut similes, quòd quemadmodum fundus in rebus soli numeratur, ita & ædes. l. 17. & sunt cæterarum rerum, &c.] id est & sunt in numero aliarum rerum quarum usuauctoritas annus est. Sic esse legendum ueritas & ratio peruincunt. Annuus autem factum ex annus, propter uocem, usus: quasi uero hæ uoces ita cohærere deberent, annuus usus: quod longe aliter est. nam ut scriptum est in lege usus, seu usu auctoritas fundi, biennium esto: ita cæterarum rerum usus, annus esto, Potest tamen deleta uoce usus, hoc modo legi, ceterarum rerum annus esto, ut subintelligatur auctoritas. l. 25. ex quo tecto in eius ædeis, qui prot.] hic locus erat antea inexplicabilis, cum scilicet ita legebatur, ex quo in tectum eius, edeis qui protex, &c. Nunc autem resti tutus in antiquum statum, planissimus est.

P. 150. L. 13.

Quo ex genere quædam interdum nobis, &c.] legendum, quædam interdum uobis, &c. eadem pagina l. 19. & impressa intelligentiæ, quam, &c.] partim sic habent libri ueteres, partim, impressa intelligentia, &c. quam posteriorem lectionem quidam magis probant. ego priorem magis probo.

P. 151. L. 3.

Sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo] legendum potius, ut habent libri duo ueteres, in docendo. l. 26. Qua fluctus alluderet.] sic esse legendum uidit

homo doctus Io: *Passeratius. nam,* eludebat, *planè in eptum est. Sic autem Catull. in carm. de Pelei & Thet. nuptijs:* Omnia quæ toto delapsa è corpore passim Ipsius ante pedes fluctus salis alludebant. *Sic & Propertius lib. 3. eleg.* XVI. clausus ab umbroso quà alludit pontus Auerno Humida Baiarum stagna Misenus aqua. *nam sic emendauit* Io: *Auratus.* Idem *Passeratius paullo post legendum censet,* in oratoriis partibus, *ubi uulgo legitur* artibus.

P. 153. L. 12.

In hoc genere oratoribus, & philosophis, &c.] *legendum potius, ut habet liber uetus mihi à Leod. Querno, collega meo, uiro humanissimo commodatus,* oratoribus & poetis. *l.* 19. *rei maxime contrariæ superiori*] *delenda uox* rei.

P. 153: L. 29.

Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem] *libris omnibus inuitis legendum censeo:* nihil hoc ad nos.

P. 154. L. 3.

Nimium te amare uideare] *quod est* ἐπικουρεῖον. *erat autem Trebatius Epicureus. sic in epistola quadam ad eundem lib.* 7. Indicauit mihi Pansa meus, Epicureum te esse factum. O` Castra præclara, &c. *sequitur.* Sed quònam modo ius ciuile defendes, cum omnia tua causa facias, non ciuium? &c.

P. 154: L. 24.

Hunc metuere, alterum in metu] *liber unus manuscrip. habet,* Hoc metuere &c. *& ita legendum. l.* 27. *id, quod scis, prodest nihil: id. quod*] *fortasse aliquid deest, atque ita legendum,* id quod scis prodest

nihil, multum id, quod nescis, obest.

P. 155: L. 20.

Ab eo, à quo certe fit] *libri omnes uulgati habent*, in quo, *plane mendose. duo libri manuscrip.* a quo. *quod perspicue rectum est. l.* 23. *Cæsa cecidisset, &c.*] *mendose legitur in quibusdam libris uulgatis*, Cæsæ cecidissent, *&c. Primum enim constat ueteres dixisse* trabes *in numero singulari, recto casu pro* trabs: *deinde sic habent aliquot libri manuscrip. quemadmodum edendum curaui. Non dissimulabo tamen ita legi apud Varronem & Priscianum.* Cæsa accidisset.

P. 156. L. 18.

Etiam ea, quæ fiunt, &c.] *Goueanus tollebat particulam* etiam, *& coniungens cum superioribus hæc ita legebat*, ut ea, quæ fiunt, partim sint ignorata, &c. *cuius sententiam & coniecturam adiuuat codex unus manuscrip. Memmianus, & alter Brissonianus. l.* 21. *quæ autem fortuna, uel ignor. uel uolunt.*] *quidam sic legi uolunt*, quæ autem fortuna, ignorata: *quibus facilius assentirer, si adderetur copulatio*, etiam, *hoc modo*: quæ autem fortuna, etiam ignorata. *l.* 24. *si telum manu fugit*] *legendum puto, manum fugit: ut & lib.* 3. *de orat. In duobus quidem libris manuscrip. reperi scriptum*, manus fugit.

P. 156: L. 7.

Et adhibentur in consilio] *legendum uidetur* in consilium, *uel, ut habet liber uetus. Leod. Querni*, in consilia. *l.* 10. *plurimus eorum usus est.*] *hæc ab-*

sunt à quibusdam libris manuscriptis. unde mihi orta suspicio est. uerendum esse ne sint aliena. nam iis sublatis integra erit sententia, ut scilicet hæc omnia pendeant usque ad id quod mox sequitur, parati esse debent, *hoc modo.* In omnibus igitur iis iudiciis, in quibus ex bona fide est additum: ubi uero etiam, &c. *id est in fiduciæ iudicio, in primisq; in arbitrio rei uxoriæ, &c. parati esse debent iurisconsulti. Denique in exemplis Manutianis hæc uerba non comparent, neque in Florentinis. Ibid.* VT INTER BONOS BENE AGIER.] *uerbum* oportet, *quod erat foris, & aliunde inculcatum, deleui, codicum aliquot manuscrip. auctoritate fretus. abest item in epist. quadam ad Trebatium, cuius initium est:* Mirabar quid esset, &c. *atque ita in ea legendum: Vbi porro illa erit formula fiduciæ,* INTER BONOS BENE AGIER?

P. 158. L. 15.

Nam & uerberibus, tormentis, igni fatigati quæ dicunt] sic excudendum curaui secutus & librorum manuscrip. auctoritatem, & Manutianorum exemplum. nam alij uulgati habent mendose, Nam & uerberibus torti, in igni fatigati, &c. *l.* 25. *ut Staleno nuper accidit] sic est legendum, atque ita legitur in exemplis Manutianis, non, ut in alijs uulgatis,* Stalerio. *Est enim hic ille Stalenus, quem commemorat & in Bruto, his uerbis,* C. Stalenus in facinore manifesto deprehensus, pœnas legibus & iudicio dedit: *& in*

Cluentiana, *his uerbis*. Iam cætera nota ſunt omnibus ut cum illo (Staleno) Oppianicus egerit de pecunia: ut ille ſe redditurum eſſe dixerit: ut eorum ſermonem omnem audierint uiri boni, qui tum conſulto prope in occulto ſtetiſſent: ut res patefacta, atque in forum prolata, & pecunia omnis à ſtaleno extorta atque erepta ſit.

P. 158: L. 26.

Rentur eos eſſe qualeis &c.] *quidam legi uolunt, id'q; ex auctoritate ueterum librorum*, uidentur eis eſſe, qualeis, *&c. ego, ſi hæc uetus eſt ſcriptura, malim ſic*, uidentur hi tales eſſe, quales &c.

P. 159. L. 13.

Nec tamen in maximis] *legendum fortaſſe eſt*, nec tamen certis. *linea ead. ſed omnis quæſtio earum aliqua de re eſt*] *Exiſtimant quidam legendum*. Sed omnis quæſtio earum de aliqua rerum eſt, quibus, &c. *quibus propemodum aſſentior. l.* 14. *Sed omnis quæſtio, &c.*] *quidam ſic legi uolunt*, pars cauſæ eſt, *ſi quidem omnis quæſtio earum, &c.*

P. 159: L. 10.

Additur etiam deſcriptio, quam Græci χαρακτῆρα uocant] *nonnulli libri uulgati habent*, quam Græci καταγραφὺν uocant. *quidam*, quam Græci ὑπογραφὴν. *l.* 22. *Comparationũ autem duo &c.*] *Goueanus dicebat ſe non uidere quamobrem tertium genus comparationis prætermiſerit, in quo quæritur, paréſne & æquales res ſint, an impares, & inæquales. Ego ei reſpondebam, eo quæſtionis genere, quo quæritur, ſít ne aliquid idem, an aliud, ut ſi quæra-*

tur sit'ne idem amicus & assentator, contineri id, quod ille appellat tertium genus: ut si quæratur, tantumdem peccet mendax, quantum periurus, nec'ne, uel sint'ne peccata æqualia. l. 25. sint'ne expetendæ diuitiæ, sit'ne fugienda paupertas] *uel sic legendum, uel, ut habet liber unus manuscr.* sint'ne expetendæ diuitiæ, fugienda paupertas.

P. 160. L. 27.

Consequentes, antecedentes, repugnantes] *liber unus manuscr. habet*, consequens, antecedens, repugnans. *quæ lectio non est reijcienda, malim tamen legi* à consequentibus, ab antecedentibus, à repugnantibus.

P. 160: L. 17.

Institutio autem æquitatis] *lego* Institutum autem æqui tripertitum est: *& mox*, altera æquitati conueniens.

P. 161: L. 28.

Vt credibiles, ut moratæ] *sic habet lib. unus manuscrip. & item exempla Manutiana: neque dubium est quin hæc lectio recta sit: uulgata autem*, moderatæ, *praua & mendosa*.

ANNOTATIONES IN PARTITIONES ORATORIAS.

P. 162: L. 28.

Eloquendi comes est] *tres libri manuscrip. habent*, eloquendi communis est. *uerumtamen nihil muto. l. eadem. earumq; omnium rerum, &c. duo libri*

manuſcrip. habent, ſed earum rerum omnium cuſtos eſt memoria.

P. 163. L. 5.

Quam controuerſiam, ſeu cauſam nomino] duo *libri manuſcr. habent*, quam cauſam nomino: *unus ita ut edendum curauimus*. *l.* 10. *Argumentis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipſa inſitis, aut aſſuntis*] *uidetur diſtinctio locanda poſt uocem* inſitis, *aut ſic legendum*, argumentis aut in re ipſa inſitis, aut aſſumtis, quæ ducuntur ex locis. *l.* 25. *tum ex toto, tum ex partibus &c.*] *cum ego ſæpe, multumq́; dubitaſſem, cumq́; etiam nunc quæri à doctis uiderem, cur hic, pœne dicam, inepta & superuacanea inculcaretur earundem rerum aliquantum diſcrepantibus uerbis iteratio, & inanis* ταυτολογία, *conſultis tandem libris ueteribus, comperi, illa quæ infra ponuntur ab illo loco, ut* definitio. *ut* contrarium, &c. *uſque ad illa uerba*, Omnibuſńe igitur ex locis, &c. *abeſſe ab illis libris. qua re comperta, primum cæpi ſuſpicari illa omnia eſſe aliena. deinde cum uiderentur mihi Ciceroniis ſermoni ſimillima, & quaſi gemina, reuocans me identidem, atque animum modo huc, modo diſtrhaens illuc, Topicorum eum locum, in quo de locis diſputat, cum hoc, in quo uerſamur, diligenter contuli. quo facto reperi, hæc ita eſſe eadem, ut ex Topicis planè ad uerbum deſcripta, & in hunc locum translata uideantur. Tum uero non dubitaui quin hæc primum ab aliquo Ciceronis ſtudioſo ad oram libri, è regione eorum, quæ hic de locis diſſeruntur, fuerint adſcri-*

pta: deinde à librario in contextum uerborum relata. postremo ab alijs ea, quæ petita erant è topicis, hic sunt retenta ac seruata: quæ autem sunt huius libri, ut superuacanea & aliena, omissa, ac reiecta. Hæc igitur mea sententia est, totum hunc locum, quem his duabus notis] tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex his rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Et ad id, totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, tum partium enumeratio, tum notatio uerbi. Ex his autem rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo quæritur, alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum:] inclusi, esse delendum, ut è Topicis ab aliquo lectore, non à Cicerone, repetitum.

P. 164. L. 10.

Auditorum eam genere distingui] duo libri manuscrip. habent, Auditorum eam genera distinguere. quam scripturam rectam esse puto: tametsi uulgatam retinuerim, ut probabilem & tolerabilem.

P. 164: L. 2.

Incredibilia probabilibus intexinus] duo libri manuscrip. habent, interserimus.

P. 165: L. 12.

Si & uerba grauitate delecta ponuntur] *sic omnes quidem libri habent: sed tamen existimo legendum uel sic*, uerba granditate delecta: *uel sic*, uerba grandia & lecta ponuntur &c. *supra autem eadem pagina uersu 2. legendum fortasse est*, firmamenta ad fidem apposita.

P. 166. L. 22.

In plura uerba diducitur] *quidam libri manuscr. & item uulgati habent, deducitur. deinceps autem legendum uidetur*, In uerbum autem contrahitur, Oratio, cum, *aut defin. &c.*

P. 166. L. 11.

Quæ est gemina litteraturæ] *sic est legendum, & ita scriptum est in omnibus libris manuscr. gemina autem, id est simillima. germana uero, ut habent libri omnes uulgati, præter Manutianos, aliud est. significat enim id quod Græci dicunt* γνήσιον, *uerum:* ut germanos se putant esse Thucydidas, *id est ueros Thucydidas. & in epist. quadam ad* Att. *lib.* 1. germani negotiatoris est sub lustrum censeri.

P. 168: L. 15.

Clamor editus] *liber unus manuscr. habet*, clamor auditus.

P. 169. L. 11.

Aut iure factum defenditur] *sic legendum esse ratio uincit. Ita enim loquitur idem Cicero locis innumerabilibus, numquam quisquam* depellitur. *l.* 21. *diuiseras fidem*] *uulgati libri habent*, diuiseras orationis fidem. *in manuscrip. autem tribus non est uox*

orationis:

orationis: & uero superuacanea est. iccirco eam deleui.

P. 169: L. 27.

Etsi non omnia disputando confirmabimus] hæc lectio ita perspicue recta est, ut uel sine auctoritate codicum manuscrip. probanda & recipienda sit. nunc autem eam trium librorum ueterum auctoritas confirmat.

P. 170. L. 23.

Quoniam in utraque parte sunt] legendum fortasse est, in utranque partem.

P. 170: L. 11.

Grandia, plena, sonantia] sic reposui, unius codicis manuscr. auctoritatem secutus. nam uulgati habent, grauia, plena, &c. mendose & inepte. sic autem & supra dixit uerba sonantiora, grandiora, læuiora, &c. Præterea sententiæ potius graues, quam uerba dicuntur. Postremo idem M. Tullius in Bruto, scribit Demosthenem uerborum granditatem à Platone sumpsisse. l. 19. quibus actio, uoce, uultu, & gestu] hic locus sic in integrum ope codicum manuscrip. restitutus, quanto planior, quantoq; concinnior est, quàm ut in uulgatis legitur? l. 22. causa erit tenenda, & pro re agenda] non uidetur hic locus mendo uacare uel ex scrip. quæ in ueteribus codicibus reperitur, uarietate. alij enim habent, causa erit prouidenda. hoc tantum: alij, causa erit tenenda, & prouidenda. alij, causa erit ad peragendum ponderanda. Ego putem sic legendum, causa erit tenenda & ponderanda. l. 23.

cum grauiora sunt, quàm causa fert, &c.] *sic erat in uulgatis libris omnibus*, cum grauiora sunt, quàm causa, diligenter ferè, quid, &c. *quæ lectio planè inepta & inconcinna est. hæc autem, quàm reposui ex auctoritate codicum manuscrip. & elegans & concinna. l. 29. inter se pugnantium rerum conflictatio*] *sic habent tres libri manuscripti: neque uideo quamobrem hanc uocem reformidare debuerim. nata est enim à uerbo conflicto, seu conflictor, ut conflictio à confligo.*

P. 171. L. 17.

Et *miseratio nascitur ex ijs rebus aut amissis, &c.*] *ex his paucis uerbis multa sunt menda exemta. primum præpostera & peruersa erat interpunctio: deinde totum hoc*, proprius locus augendi, *aliunde irruerat in hunc locum, cum esset annotatiuncula: postremo uox* periculo *erat aduentitia, & à nescio quo fuerat afficta. quibus omnibus sublatis & correctis, ueram scrip. restituimus.*

P. 171: L. 14.

In breuitate non lucebit] *in uno codice manuscrip. perspicue ita scriptum reperi* non lucebit: *in alio*, non latebit. *ego*, non lucebit, *probo: aut, ut habent libri uulgati*, latebit, *sine negatione deinceps autem in proximo membro quidam desiderant uocem*, magis, *aut aliquam aliam similem, ut legatur hoc modo*, aculei magis pungent. *l. 23. controuersiam, seu causam appello.*] *duo libri ueteres non habent*, controuersiam seu: *sed in eis ita legitur*, & personis, causam appello. *in eisdem ita legitur in-*

fra: Sed est propositum quasi pars causæ quædam. Inest enim, &c.

P. 172. L. 25.

Aut quid sit superbia] *duo libri manuscr. habent*, aut quid sit superbus.

P. 172: L. 15.

Aut in timore tollendo] *duo libri manuscrip. habent*, aut in timore deliniendo. *ego nihil muto*.

P. 173: L. 6.

Apto quasi quodam uerborum modo] *malim legi*, apto quodam quasi uerborum modo, *seu potius*, nodo: *ut per modum uerborum, apta uerborum clausula, & concinna terminatio intelligatur. uerumtamen iudicent eruditi. l.* 20. *In quibus quod uirtutem maxime signif.*] *non placebat mihi uulgata lectio*, in quibus quidem quæ uirtutem, &c. *etiam antequàm in codices manuscrip. incidissem, in quibus sic legitur, ut excudendum curaui: partim sic*, in quibus, quòd quasi uirtutem, &c. *l.* 25. *in propria uirtutum genera sunt digerenda*] *quidam libri manuscr. habent*, dirigenda. *ego nihil mutandum censeo*.

P. 174. L. 7.

In rebus commodis discernitur] *hoc totum*, in rebus commodis, *abest ab uno codice manuscr. ego retinendum censeo. sequitur enim quod huic opponitur*: In rebus autem incommodis, &c. *l.* 16. *& omne, quod est eius generis graue, sedatum &c.*] *fuerat hic locus confidenter ab ijs deprauatus, qui eum ad uocem proxime antecedentem* iniuriis *refe-*

rebant, neque uidebant referri ad ſuperiora illa, ſimulq́ue altitudo animi, &c. Eſt enim hic ordo uerborum, & ſententia, liberalitas in uſu pecuniæ ſimulq; altitudo animi in accipiendis incommodis, & maxime iniurijs, & omne quod eſt in ijs, quæ ſunt eius generis graue, ſedatum, non turbulentum, eſt animi altitudinis. Vellem autem ita legeretur, & omne quod eſt in rebus eius generis, &c. l. 29. quo illa, quæ in diſputando] uidetur aliquid deeſſe, ut conſumitur, occupatur, uerſatur, ſiue quid aliud tale.

P. 174: L. 7.

Sunt autem alij quidam animi habitus] cum lectio uulgata multo iam ante quàm codices manuſcr. conſuluiſſem, mihi diſpliceret (eſt autem hæc talis: Sunt autem alii quidam perfecti animi hab.) poſteáq; in alijs codicibus manuſcrip. uocem perfecti non reperiſſem, in alijs in eius locum, ficti, ego non ſum ueritus utranque de medio tollere ut alienam & ſuperuacaneam.

P. 175: L. 3.

Quod enim permagnum eſt] ſic reperi ſcrip. in duobus libris calamo exaratis, atque ita legendum eſt, non ut in uulgatis, permagni intereſt. l. 26. eſt etiam quaſi mat. ſub ſuaſori honeſtas] hic locus cum eſſet in omnibus libris uulgatis mendoſus, miſerum in modum interpretes & ludimagiſtros antea torquebat. nunc autem à me reſtitutus, non eget interprete. Atque ad hanc me emendationem quaſi manu duxit uetus codex, in quo ſcriptum reperi,

honeſtas *in recto caſu . quam ſcrip. cum attentius conſideraſſem, & uiderem locum ut uulgo legitur, (ſic autem legitur,* materies ſubiecta honeſtati) *eſſe obſcurum, & pæne dicam inexplicabilem, reſtituta uoce* ſuaſori, *quæ omiſſa fuerat à librarijs, planum, & uel puero ad intelligendum facilem atque explicatum reddidi.*

P. 176. L. 18.

*Alterum humanum atque expolitum] quis neget hanc lectionem uulgatæ illi, cui deerat uox ,*huma-num, *multo eſſe anteponendam? Nam ſiue quis dicat humanum opponi indocto : conueniet oppoſitio : indocti enim ſunt inhumani & ſtudia humanitatis appellantur ſtudia doctrinæ & literarum , & appellatione humanitatis ſæpe doctrina & litteræ intelliguntur, &* ἀπαίδευτοι, *id eſt indocti, inhumani Latine dicuntur, & doctrina* ἡμέρους, *id eſt cicures & humanos efficit : ſiue quis malit opponi agreſti , æque quadrabit . nam agreſte ferum eſt , fero autem humanum opponitur . Ita utrocumque te uertas, hæc lectio multis partibus uulgata melior eſt .*

P. 176: L. 6.

Qua uia bona conſequi] ſic habent duo codices manuſcrip. l. 17. ecquid autem poſſit effici, &c.] ita legendum idq́; tum ex illo, nec ne, quod paulo poſt ſequitur, tum ex antiqua ſcriptura, Et quid *intelligere licet*: *nam* & quid *deprauatum eſt à recto* ecquid . *Ecquid autem idem ualet quod nunquid, ſeu utrum aliquid, ſeu an quid . l. 21. alia,*

quæ uim aliquam, &c.] duo codices manuscrip. habent, quæ uiam aliquam, &c. ex qua scriptura coniicere possit aliquis legendum infra paulo post aperiunt: ut sit, quæ uiam aliquam aperiunt. uerumtamen nihil mutare ausus sum: tametsi duriusculum uideatur hoc loquendi genus, uim afferunt, pro adiumentum afferunt, seu uim habent. Rursum monet me, ut legendum putem, uiam afferunt, seu potius aperiunt, non, ut est in libris uulgatis, uim afferunt, pro adiumentum afferunt, quòd earum causarum, quæ per se conficiunt, alias uult esse absolutas, alias adiuuanteis, & efficiendi socias. Quòd si in priore causarum diuisione, uim afferunt idem ualet quod adiumentum afferunt, membrum alterum posterioris diuisionis concurret cum membro altero prioris: quod erit absurdum. Qua ratione adducor, ut existimem nobis persequentibus antiquæ scripturæ uestigia, ita hunc locum emendandum, quæ uiam ad conficiendum aperiunt. Atque hæ demum causæ rectæ dicentur causa, sine quibus res confici non potest. Omnino hæc tota de causis disputatio aliquantum est hic implicata, atque obscura: longe autem explicatior & planior in topicis. l. 25. conficiens autem causa, alia est absoluta] non uidentur hæc mihi satis inter se conuenire, satís ue apte inter se respondere. Debuit enim uel ita dicere potius, Conficiens autem causa alia est absoluta, & perfecta per se: alia quæ aliquid adiuuari uelit, & efficiendi sociam quærat: uel hoc modo: Conficiens

autem causa alia est absoluens & perficiens ipsa per se, alia aliquid adiuuans & efficiendi socia quædam, &c. Lege Topica sub finem, ubi de causis disputat.

P. 177: L. 21.

Aut confecta sunt] negationem, quæ sententiam corrumpebat, nec erat in libris manuscrip. funditus deleui. l. 24. non à me petere debuisti] hæc uerba, petere debuisti, quæ deerant, in codicibus omnibus uulgatis ex auctoritate trium manuscrip. restitui: quæ quam sint necessaria, quamq; sententiam huius loci illustrent, nemo est litteris mediocriter tinctus, qui non perspiciat.

P. 178: L. 14.

In qua quid deueniat in iudicium, &c.] legendum fortasse est, quid ueniat, &c.

P. 179. L. 3.

Maiestas est in Imperij, atque in nominis populi Rom. &c.] sic restitutus est hic locus ex auctoritate duorum librorum manuscrip. qui in uulg. sic legitur, In imperii atque in omni omni populi &c. planè inepte. l. 25. ne in definitionem quidem uenit genus. mendose habebant libri omnes uulgati, genere.

P. 180. L. 4.

Spectantur etiam ad causam] quidam legendum putant, spectant etiam &c. quibus propemodum assentior. l. 28. quorum modo interfuerit aliquid, &c.] multis iam ante annis uideram, lectionem uulgatam, quorum non interfuerat aliquid, esse mendosam, & hanc negationem è meo

codice pro meo iure deleueram. Quis enim non uidet, M. Tullium hoc sentire, causas ualere etiam contra eos, qui non arguantur, si modo eorum interfuerit, seu si modo eis bono fuerit: effecta autem eos proprie attingere, qui arguantur, quiq; in iudicium uocati sint? hoc igitur uideram: sed unde hæc negatio nata sit, non uideram. hoc mihi indicauerunt duo codices manuscrip. in quibus ita sine ulla litura, aut uarietate scriptum est, quorum modo interfuerit aliquid. modo enim à librarijs deprauatum fuerat, & non ex eo factum. Atque hæc scriptura sine dubio uera & recta est.

P. 180: L. 4.

In quo loco facinus factum fuerit.] hæc est antiqua scriptura optima fide à me in locum uulgatæ, quæ erat mutila & lacera, reposita, deerant enim hæ uoces, loco factum fuerit. facere facinus autem, ne quis forte de eo dubitet, genus est loquendi bonis scriptoribus usitatum. Catullus ad Iuuentium: Quid tibi nunc cordi est? quem tu præponere nobis Audes? ah nescis, quod facinus facias. M. Tull. lib. 2. de finibus: Si enim ita est, uide ne facinus facias, cum mori suadeas. idem pro Rabirio perduellion. reo, & id facinus pulcherrimum fieri arbitrarer.

P. 181: L. 29.

Et ad eam præceptionem] sic omnes quidem habent libri, quæ lectio si emendata est, præceptionem appellat eam, quam alibi anticipationem, & prænotionem, Græci πρόληψιν. Sed ego perceptio-

nem legendum puto. Est autem perceptio ea, quam Græci κατάληψιν appellant, idemq; Tullius alibi comprehensionem.

P. 182. L. 12.

Si unus accusator corruptus sit, rescindere. nititur æquitate] uitiosa erat huius loci interpunctio. nihil prætera. Est autem hæc eius sententia: Negat accusator esse probabile, eos, qui leges scripserunt, ratum habere iudicium si totum sit corruptum: si autem unus accusator sit corruptus, rescindere atque infirmare. proinde ac si ita dicat: qui leges scripserunt, uoluerunt iudicium rescindi, si accusator corruptus sit ab eo, id est si præuaricatio facta sit. uoluerunt enim reum, qui præuaricatione liberatus atque absolutus esset, in iudicium reuocari, eiusq; causam de integro cognosci. Illi autem fuerunt sapientes. sapientes autem nihil absurde, nihil stulte, nihil temere faciunt. Absurdum sit autem, stultum ac temerarium hoc statui, ratum haberi iudicium si totum sit corruptum, rescindi si accusator duntaxat corruptus sit. Ergo multo magis uoluerunt latores legis iudicium rescindi si totum sit corruptum, quam si accusator tantum à reo corruptus sit. l. 13. nititur æquitate, & utilitate quasi scribenda, &c.] negari non potest, quin hic locus sit corruptus. ego partim ex codicibus manuscrip. in quibus scriptum est utilitate, pro ut illa, quod est in uulgatis: partim ex libro Aemari Ranconeti, ad cuius libri oram hæc erant ascripta ipsius manu litteris Romanis, QVI IVDICIA ACCVSATO-

REMVE CORRVPERIT, *quantum potui lucis his tenebris attuli. nihil de meo addidi, ne inueteratum uulnus nouo amplificarum. Quæ autem reperi in libro Ranconeti, qui nunc & Memmij, uideri possunt ex aliquo antiquo codice petita: nihil tamen affirmo. fieri enim potest, ut ab illo acerrimi ingenij, limatißimiq; iudicij uiro fuerint excogitata. Verum tamen malim ita legi: Quòd si scripta lex sic esset,* QVI IVDICIA, ACCVSATOREMVE CORRVPERIT: quæ cunque tamen complecteretur iudicii corrupti nomine, ea uerbo uno, &c. *l.* 19. *quòd ea littera de accusatore, &c.*] *Ranconetus ad hunc locum explanandum hæc uerba Asconij Pediani in orat. pro Corn. in codice suo annotar. M. Silanus quinquennio ante Consul fuerat, quàm Domitius tribunus pl. atque ipse quoque aduersus Cimbros rem male gesserat. quam ob causam Domitius eum apud populum accusabat. Criminabatur, bellum cum Cimbris iniussu populi gessisse, idq; principium fuisse calamitatum, quas eo bello populus accepisset: ac de eo tabellam quoque dedit. Sed plenißime Silanus absolutus est. Nam duæ solæ tribus eum sergia & Quirina damnauerunt. Puto Ranconetum illorum Pediani uerborum hæc tantum ad hunc locum accommodari uoluisse,* ac de eo tabellam quoque dedit. *Sed Fr. Hotomanus per illam litteram P. præuaricationis litteram significari putat: quæ scilicet cum littera A, coniuncta dabatur: hæq; duæ accusatorem significabant esse præuaricatum.*

P. 183. L. 23.

Qua nitetur ipse] *secutus sum codices manuscr. nam uulgati habent*, qua utetur ipse.

P. 183: L. 27.

Aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi] *fortasse legendum*, alia causa temperandi.

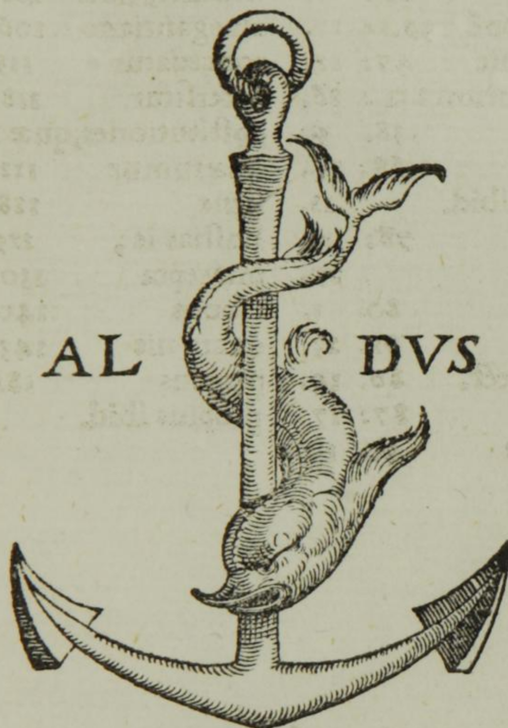
P. 184: L. 19.

Nullum maius expecto] *codex manuscrip. habet*, nullum maius expeto.

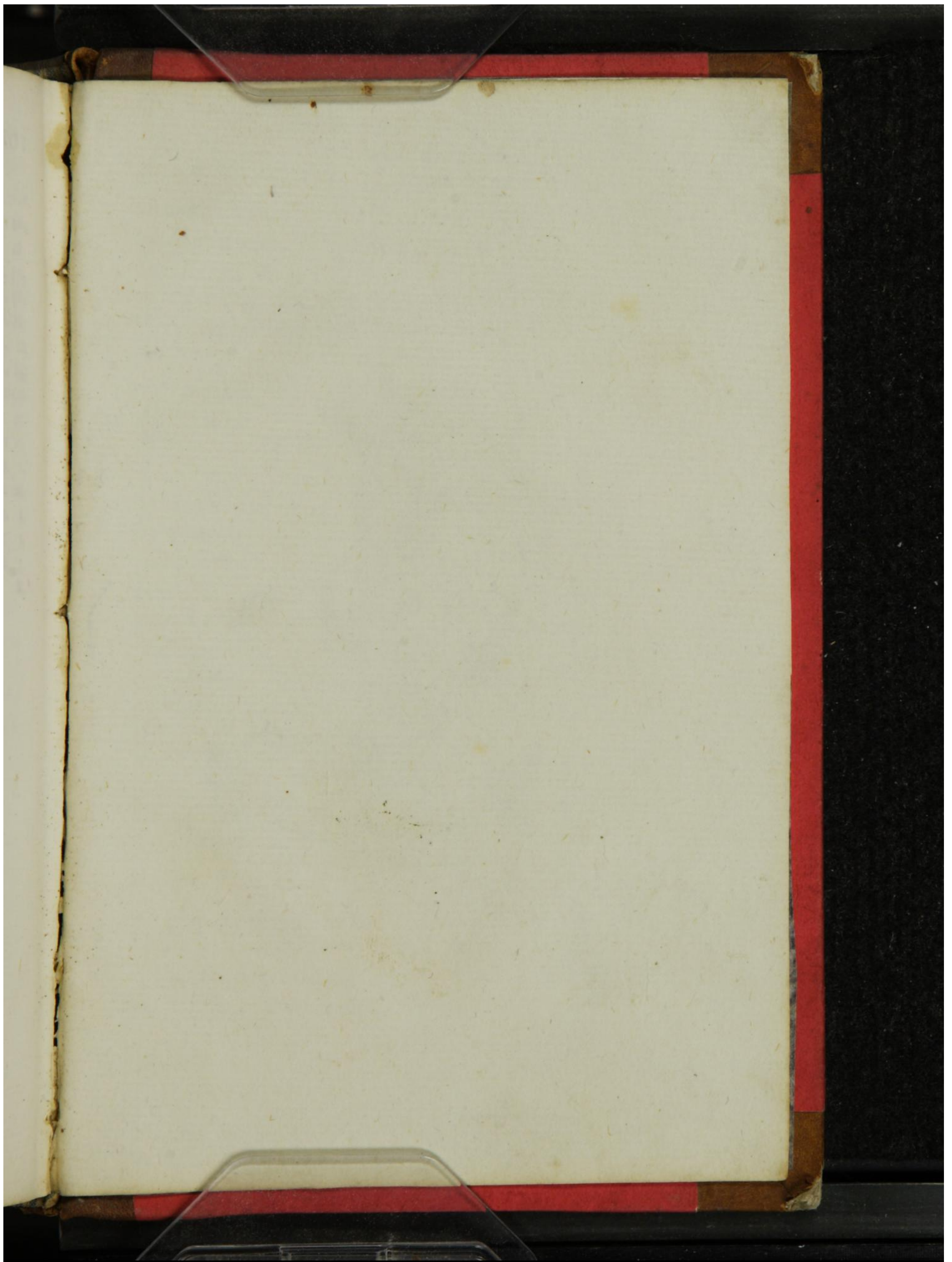
Errata operarum ſic corrigito:

prior numerus pag. ſecund. uer. indicat.

iniiciemus	9:	2.
quæretur	18.	22.
percipere	19:	22.
ſocietates	29:	5.
domuitionẽ	39.24.	27.
huc, & illuc	47:	12.
temperaturum?	51:	26.
poſsimus	58.	9.
res	68.	14.
prælium ibid.		22.
eodem	78:	14.
ſit, ibid.		25.
ſe duæ	80.	1.
in quo	82.	23.
eſt, amplect.	86.	14.
pudens	87:	17.
neceſſarie	90.	15.
eſt, ſurrip.	100:	26.
donatus eſt: ibid.		28.
his conceſsis,	101.	27.
ueniſſet, non	102.	26.
arrogantiam	106.	24.
concedatur	113.	22.
accerſitur	118:	14.
cõſtitutiones, quæ	121.	13.
quæruntur	122.	26
ſitne	128:	25.
hoſtias is,	129.	1.
præcepta	130:	26.
tabulis	140.	3.
quam uis	143.	3.
propius	182.	1.
propius ibid.		8.

AL
DVS

12

